

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

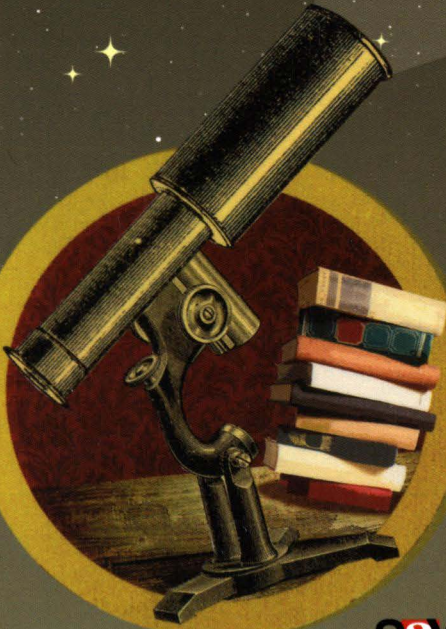
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

LLOYD SPENCER – ANDRZEJ KRAUZE

AYDINLANMA

Voltaire ve Rousseau'yu
Daha İyi Anlamak İçin Çizgibilim

say

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Çeviren: Şükrü Alpagut

LLOYD SPENCER – ANDRZEJ KRAUZE

AYDINLANMA

Voltaire ve Rousseau'yu Daha İyi Anlamak İçin Çizgibilim

İngilizceden çeviren:
Şükrü Alpagut

Say Yayınları

Çizgibilim

Aydınlanma / Lloyd Spencer ve Andrzej Krauze

Özgün adı: *Introducing The Enlightenment: A Practical Guide*

© 1997 Lloyd Spencer

Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Ajans aracılığıyla © Say Yayınları

Bu kitap The Marsh Agency Ltd ve AnatoliaLit Ajans ile yapılan anlaşma sonucu basılmıştır.

Bu eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılan kısa alıntılar hariç yayınevinden yazılı izin alınmaksızın alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

ISBN 978-605-02-0665-4

Sertifika no: 10962

İngilizceden çeviren: Şükrü Alpagut

Yayın koordinatörü: Levent Çeviker

Yayıma hazırlayan: Eda Okuyucu

Grafik uygulama: Artemis İren

Baskı: Lord Matbaacılık ve Kâğıtçılık

Topkapı-İstanbul

Tel.: (0212) 674 93 54

Matbaa sertifika no: 22858

Önceki baskılar: NTV Yayınları

1. baskı: Say Yayınları, 2018

Say Yayınları

Ankara Cad. 22/12 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 512 21 58 • Faks: (0212) 512 50 80

www.sayyayincilik.com • e-posta: say@sayyayincilik.com

www.facebook.com/sayyayinlari • www.twitter.com/sayyayinlari

Genel Dağıtım: Say Dağıtım Ltd. Şti.

Ankara Cad. 22/4 • TR-34110 Sirkeci-İstanbul

Tel.: (0212) 528 17 54 • Faks: (0212) 512 50 80

internet satış: www.saykitap.com • e-posta: dagitim@saykitap.com

Aydınlanma, 18. yüzyılın akışı içinde Avrupa'da çalkantı yaratan bir entelektüel akımdı. Merkezi Paris olan bu akım Avrupa'nın tamamını sardıktan sonra Amerika'daki kolonilere yayıldı. Yazar ve düşünür çevreleri 18. yüzyıla dikkat çekici bir entelektüel tutarlılık kazandırdılar.

Aydınlanmanın aydınları, insanoğlunun en yüce özlemlerini ve olasılıklarını temsil eden büyük bir hareketin parçası oldukları duygusunu taşıyorlardı. Onlar, önerme, eleştiri ve tartışma yönündeki yeni tutkunun güttükleri davaya en iyi hizmet edeceğine inanan birer ıslahatçıydılar.

Mutlak Hükümdarların Görkemi

Fransa'nın mutlak monarşist hükümdarları XIII. Louis (1601–1643), XIV. Louis ("Güneş Kral" / 1638–1715), XV. Louis (1710–1793) ve XVI. Louis (1754–1793), Paris'i dünyanın kültür başkenti yapmışlardı, aynı zamanda da Fransız Aydınlanmasının islahat çabası için hem bir hedef kitle hem de bir hedef yaratmışlardı.

Aydınlanmanın dili, tam anlamıyla *lingua franca'sı*, Fransızcaydı. Fransızca yayımlanan her şey, tüm Avrupa'nın eğitilmiş çevrelerine anında ulaşıyordu. Özgün dili Fransızca olmayan önemli yapıtlar çok geçmeden evrensel dile çevriliyordu. Dünyanın her yanında "okumuş yazmış kişiler" kendilerini Fransız yazarların öğrencisi ilan ediyorlardı.

Paris, Aydınlanmanın Başkenti

Bu, İskoçya'dan **David Hume** ve **Adam Smith** için geçerli olduğu kadar, Amerika'daki kolonilerden **Benjamin Franklin** ve **Thomas Jefferson** ya da Milano'dan **Cesare Beccaria** için de geçerliydi. Paris'in *salon*'larında kabul gördükleri zaman, "yetiştirilmiş" olduklarına kanaat getiriyorlardı.

Kıta Avrupa'sının tümünde, saray çevrelerinin ve varlıklı burjuvazinin gözü, beğeni timsali olarak hep Fransa'daydı.

Sussex'ten bir toprak sahibi, oğluna şöyle yazmıştı: "Fransızca anlayan bir adam, meramını anlatabilme konusunda hiç tereddüde kapılmaksızın tüm dünyayı gezip dolaşabilir ve tüm iyi dostların gönlünü mükemmel şekilde kazanabilir; oysaki başka herhangi bir dilde böyle bir durum söz konusu değildir."

Işığın Kökleri

“Özellikle bugün tüm Avrupa’nın işlerinin yürütülmesinde belirleyici konumda ki iki özgür ülke olan İngiltere’de ve Hollanda’da, tüm dünyaya yayılan güçlü bir ışık var.” Lort Shaftesbury’nin 6 Mart 1706’da Le Clerc’e yazdığı mektup.

Hollanda, 17. yüzyılın büyük kısmında Avrupa’nın en özgürlükçü ülkesiydi. Amsterdam, her türden dinsel muhalifler ve özgür düşünceliler için bir sığınaktı. 1646’da, İngiliz filozof **John Locke** (1632–1704) *Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*’u kaleme aldı. Locke, Katolik kral **II. James’e** (1633–1701) karşı komplo düzenleyen Protestanlarla yakın ilişki içindeydi.

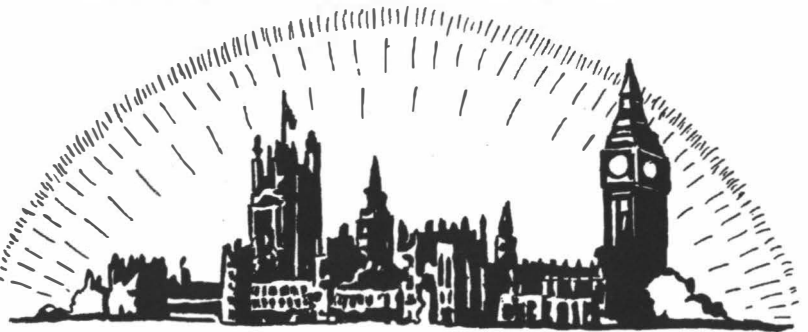
Locke, orada tüm dikkatini büyük yapıtları olan *İnsan Anlığı Üzerine Bir Dene-me* ve *Yönetim Üzerine İki İnceleme*’ye odakladı. Bu kitapların ikisi de tüm Aydınlanma çağı boyunca süren hararetli tartışmaların merkezinde yer alacaktı.

İngiltere'nin "Şanlı Devrim"i

II. James'in Katolik yanlısı faaliyetlerine karşı süren direniş, İngiliz parlamentosunun, İngiltere tahtını devralması için Hollandalı Protestan Oranjlı III. William'a (1650–1702) ve İngiliz eşi II. Mary'ye (1662–1694) çağrı yapmasına neden oldu. Onlar da Hollanda'dan yelken açarak kansasız gerçekleşen –bu yüzden "şanlı" ya da "muhteşem" denilen– 1688 Devrimi'ni yaptılar.

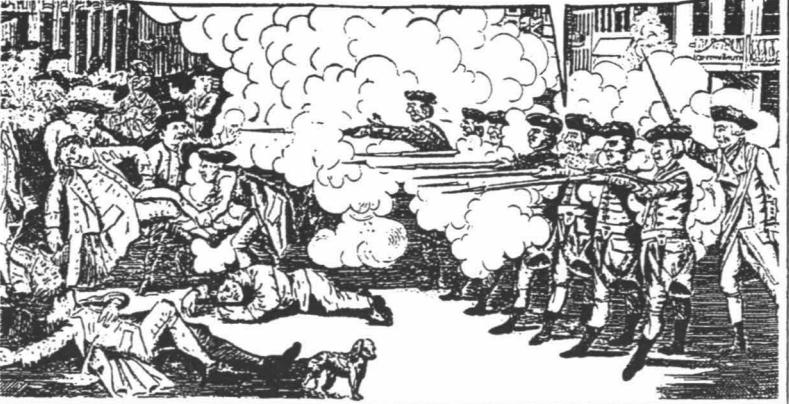
Bu olay, İngiliz parlamentosunun egemenliğini kesin olarak kurdu ve İngiltere'ye bir "Haklar Bildirisi" kazandı. Yapılan diğer reformlar, çok kısa sürede İngiltere'yi Avrupa'nın en özgür ve serbest ülkesi yaptı. Hoşgörü Yasası (1689), Kuveykırlar (Quakers) gibi mezhepler de dahil Protestanların çoğuna özgürce ibadet etme olanağı tanıdı ama kamu görevinde bulunma hakkı vermedi. İngiltere Kilisesi, dinsel ibadet ve eğitim üzerindeki tekeli yitirdiği gibi, basın üzerindeki kontrolünün son kalıntılarını da 1695'te kaybetti.

Devrimler Çağı

İki büyük kozmopolit başkent, Paris ve Londra 18. yüzyılda çarpıcı bir büyümeye gösterdi. Ama İngiltere'nin ticari gücü, Londra'nın çok daha fazla ilerlemesini sağladı. Yüzyılın ilk yarısında İngiltere bir tarım devrimi yaşadı. Yüzyılın ikinci yarısında ise sanayi devrimi ivme kazandı.

1776'da, İngiltere'nin Amerika'daki kolonilerince başlatılan bir ayaklanmayla bu çağ sona erdi.

1789'da, Fransız Devrimi'nin patlak vermesi en sonunda her şeyi değiştirdi.

A Versailles & Versailles de 8 Octobre 1789.

Bu devrimler, Aydınlanmanın ilkelerini hayata geçirmeye çaba gösterdi.

Kahvehaneler, Sosyal Kulüpler ve Gazetecilik

Bu çağ aynı zamanda da sosyal ilişkilerin kurulduğu açık mekânlar ve fikir gazeteciliği çağıydı. Kahvehaneler, Londra'da entelektüel yaşamın odak noktalarıydı. 1740'a gelindiğinde, yalnızca Westminster semtinde 400'den fazla kahvehane vardı. Yeni kurulan İngiltere Bankası ve Doğu Hindistan ticaret şirketleri kahvehaneleri kullanıyordu. Lloyd'un kahvehanesi 1691'de "Lloyd's of London", yani deniz sigortacılığının merkezi haline geldi.

Locke'un "Tabula Rasa"sı

18. yüzyıl boyunca, gerek filozoflar gerekse filozof olmayanlar için temel kitap, John Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* (1690) adlı yapıtıydı. Aydınlanma düşünürlerinin neredeyse hepsinin gözünde özellikle tartışılmaz yetki taşıyan bir ilke vardı. O da Locke'un, hiçbir "doğuştan" fikrin olmadığı ve *tüm bilginin deneyimden edinildiği* şeklindeki *tabula rasa* (boş sayfa) dogmasıydı.

Öyleyse zihnin, dediğimiz üzere, hiçbir harfin yazılmadığı, beyaz bir kâğıt sayfası olduğunu farz edelim; nasıl olur da bu kâğıt doldurulur? İnsanın hiç boş durmayan ve sınırsız hayal gücünün bu sayfa üzerine neredeyse sonsuz çeşitlilikle resmettiği o engin birikim nereden gelir? Zihin bütün o akıl ve bilgi malzemelerini nereden alır? Buna tek kelimeyle yanıt veririm; **deneyimden**.

Locke'un bu görgül ya da deneyimsel görüşü, özellikle **René Descartes**'ın (1596–1650) akılcılığını hedef alıyordu.

Doğruluğu ancak aklın ışığıyla kavranabilen ve dolayısıyla "doğuştan" denilebilecek fikirler vardır (söz gelişi Tanrı, zihin, beden ya da üçgen fikirleri gibi).

Locke'un görgülcülüğü, iki farklı deneyim türü arasında ayrım yapıyordu: **dışsal duyum** ve **içsel düşünüm**.

Fransa'da Étienne Condillac (1715–1780), duyuusal izlenimlerin ya da duyumların rolünü vurgulayan *Essai sur l'origine des connaissances* (İnsan Bilgisinin Kökeni Üzerine Deneme; 1746) adlı eseriyle, Locke'un felsefesinin geniş kitlelere ulaşmasını sağladı.

“Duyumsalcılık” ya da sansasyonizm, La Mettrie ve d’Holbach gibi başka **philosophe**’lar* tarafından geliştirilen **maddeci** ve **belirlenimci** doğa görüşüyle tutarlı sayılmaktadır.

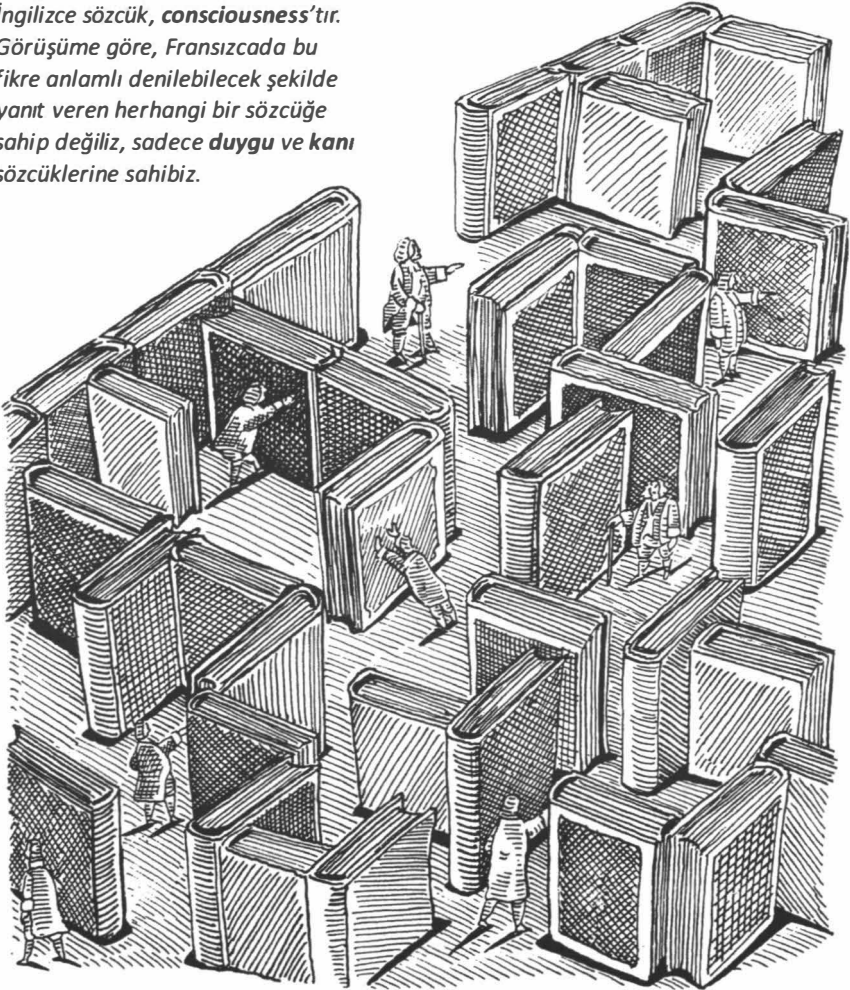
Locke'un kendisi düşünümün rolünü vurgulamıştı ve zihinsel yetilerin rolünü kabul etmişti. Ek olarak, haz aramaya ve acıdan kaçınmaya doğuştan eğilimli olduğumuza inanıyordu. Condillac onun bu yanlarını önemsiz gibi gösterdi.

* (Fr.) *Philosophe*: Aydınlanma dönemi filozoflarını belirtmek için kullanılan bir ifadedir. (çev.)

“Ben”in Dili

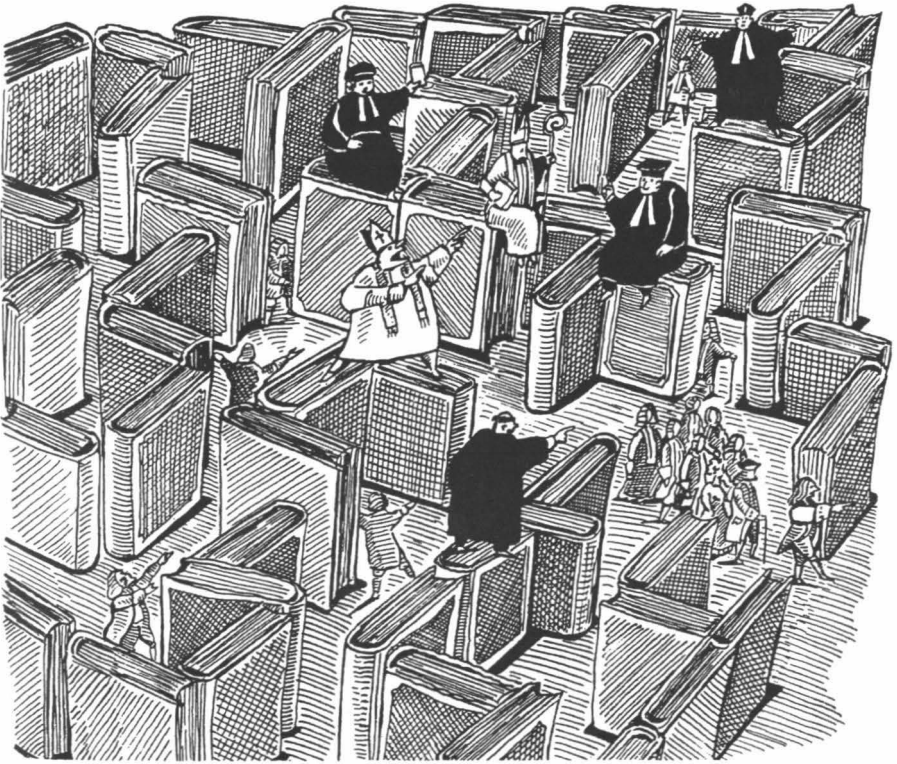
John Locke’un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* yapıtını 1770’te çeviren **Pierre Coste**, Locke’un “bilinç” (*consciousness*) terimini niçin vicdan (*conscience*) olarak Fransızcaya çevirdiğini açıklamak için bir not düşer. İlk olarak, Cicero’nun *conscientia* (“ahlaki farkındalık”, “kendini bilme”) terimine değinir; ama Fransızca *conscience* sözcüğünü, “[Fransız] dilinde [o sözcüğe] hiçbir zaman yüklenmemiş bir anlam yüklemek için olağan anlamından saptırıyor” olduğunu kabul eder.

*İngilizce sözcük, **consciousness**’tır. Görüşüme göre, Fransızcada bu fikre anlamlı denilebilecek şekilde yanıt veren herhangi bir sözcüğe sahip değil, sadece **duygu** ve **kani** sözcüklerine sahibiz.*

Anlığımızın Sınırlarını Anlamak

Biyografi ya da yaşamöyküsü alanının tamamı yüzlerce yıl boyunca rahiplerin ve günah çıkarıcıların özel yetkisinde kalmıştı. Kilise, ahlaki ilkeler hakkında zengin şekilde gelişmiş bir dile sahipti. Locke'un insan anlığını (zihnini) ele alıp işlemesi "psikolojik" terimiyle, yani 18. yüzyılda pek kullanılmayan bir sözcükle tanımlayabileceğimiz yepyeni bir içsellik dilinin gelişmesine yol açtı. Locke, okul âlimlerinin "karmakarışık sözcüklerden oluşan acayip ve açıklanamaz ağ"ına müthiş yıkıcı bir eleştiri yöneltti ve içeriğinin yeni bir kıtasının haritalanmasına öncülük etti.

Anlığımız sınırlıdır. Onun sınırlamalarını kabul edelim. Ama konulan sınırların içinde, anlığımızı inceleyerek ve nasıl işlediğini tanıyıp öğrenerek ondan en iyi şekilde yararlanalım. Fikirlerimizin nasıl oluşturulduğunu, birbiriyle nasıl birleştiğini ve belleğin onları nasıl sakladığını gözlemlemeliyiz. Tüm bu faaliyet konusunda, şimdiye kadar tam bir cehalet içindeydik.

Psikoloji ve Roman

Psikoloji, 18. yüzyılda anlaşıldığı haliyle, haritasını Locke'un çıkardığı bir alandı. Dolayısıyla onun *Deneme'si*, "ben"nin kendisini etkileyen ve şekillendiren izlenimlere gösterdiği tutarlı ya da tutarsız tepkileri ele alan edebiyat türünün doğduğu kaynaktır.

Doğaya
hiçbir şey borçlu
değilim; her şeyi. belirli
büyük kitapları uzun
uzadıya ve dikkatle
incelemiş olmama
borçluyum: Eski Ahit'e.
Yeni Ahit'e ve gençken
okumaya başladığım,
o zamandan beri de
okuyageldiğim
Locke'un
kitaplarına.

Laurence Sterne'in (1713–1768) *Tristram Shandy Beyefendi'nin Hayatı ve Görüşleri* (1759–1767) adlı kitabı yazdığı dönemde, Locke'un *Deneme'si* edebi bilince iyice yerleşmiş durumdaydı, hem de başka herhangi bir "felsefi" kitabın yerleşmesine pek benzemeyen bir tarzda. Hatta denilebilir ki, Sterne'in romanı, Locke'un büyük *Deneme'sinin* kısa bir taslağını sunar.

Tristram Shandy

Lütfen efendim, söyler misiniz, okuduğunuz tüm kitaplar arasında Locke'un İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme'si gibi bir kitaba rastladığınız oldu mu hiç? Bana alelacele yanıt vermeyin; çünkü biliyorum ki, birçokları kitabı okumadığı halde ondan alıntı yapıyor ve birçokları da okumuş ama anlamamış.

*Eğer siz de bu ikisinden birine
uyuyorsanız...
Bu kitabı size üç kelimeyle
anlatayım.
O bir tarih; bir tarih!
Kimin?
Neyin?
Nerenin?
Ne zamanın?*

... O, bir insanın kendi zihninde geçenlerin ... tarih kitabıdır; kitap hakkında bu kadarını söyleyip başka bir söz etmezseniz, inanın bana, metafizik bir çevrede horlanan bir şahsiyet olmaktan öteye gitmezsiniz.

Locke'un Toplumsal Etkisi

Locke'un etkisi okulları ve üniversiteleri, okumuş yazmış çevreleri ve akademileri aştı. Locke'un "fikirleri" gözde aydın zümrenin vazgeçilmez "servetleri" arasına girmişti.

Doğrunun Hizmetindeki Kurgu Yapıtlar

18. yüzyıl edebiyatında, felsefeyle kurgu sürekli karşılıklı etkileşim içindeydi. Bu romancılar, geçmişi ta Roma İmparatorluğu'na kadar uzanan bir geleneğin mirasçılarıydılar. Ama Aydınlanma çağında, kurgu yeni ve ivedi görevlerle karşı karşıyaydı.

Roman, bir bireyin dünyada kendi yolunu çizebildiği bir çağ için biçilmiş kaptandı. Bilgi ve merak düzeyi gitgide yükselen bir okur kitlesi, deneysel ve ibret verici masallar bekliyordu. Edinilen fikirler deneyimin sınavından geçiriliyordu; edebi gelenekler karman çorman bir gerçekliğin gereklerine göre ölçülüyordu.

Ayırt edici bir özellik olarak, Aydınlanma romanı tek birey üzerine odaklanır ve öngörülemez bir dünyanın o kişinin deneyimi üzerindeki etkisini gözlemler.

Bizi biz yapanın,
başımıza gelenler
olduğunu söyleyen Locke'un
bu önermesi tekrar tekrar
kanıtlanıyor.

Öğrenimin kazandırmaya gücünün yetmediği başka bir bilgi türü daha vardır ki, söyleşiyle kazanılması gerekir... Hakiki pratik sistem ancak dünyadan öğrenilebilir.

18. yüzyılın erkek ve kadın kahramanları, belalı tiplerin de yer aldığı hayat yolculuklarında dünyayı gezip dolaşırlar; hayattaki bahtlarını daha iyi kılmaya çaba gösterirken kendilerini de geliştirme beklentisi içindedirler. Aksilik, yozlaşma ve ayartma karşısında hiç olmazsa kendi özdeğer duygularını devam ettirmeye çabalarlar.

Bu romanların birçoğunda, başkışının şu ya da bu ahlaki ikilemin ya da sorunun ortasında bocalayıp durduğuna tanık oluruz. Yaptıkları her hamleyi, çektikleri her acıyı çoğu zaman içten bir dille yazdıkları mektuplar yoluyla öğreniriz.

Pamela (Samuel Richardson), **Yeni Heloise** (Jean-Jacques Rousseau), **Genç Werther’in Acıları** (Johann Wolfgang von Goethe) ve **Tehlikeli İlişkiler** (Choderles de Laclos).

Filozofların Romanları

Aydınlanma çağının romancıları, felsefi fikirleri sırf ödünç almakla kalmadılar, o fikirleri canlandırdılar ve hayata uyguladılar. Nitekim çağın büyük romanlarından bazılarını, yine dönemin en önemli filozofları kaleme aldılar. 18. yüzyılın çok satanları arasında en büyüğü, **Jean-Jacques Rousseau**'nun (1712–1778) *Yeni Heloise* adlı yapıtıydı. Montesquieu'nün *İran Mektupları* ve Voltaire'in *Candide*'i de Avrupa'da büyük başarı kazanarak muazzam satış rakamlarına ulaştı. Diderot'nun başyapıtı, *Kaderci Jacques ve Efendisi* adlı kitabıydı.

Bu masallar, Dafoe'nun *Robinson Crusoe*'su gibi ama daha küçük bir ölçekte, "düşünce deneyleri"dir.

Voltaire'in *conte*'leri, *Candide* adlı romanını ve *Micromegas*, *Zadig*, *L'Ingénu*, *Beyaz Boğa* gibi daha kısa masallarını kapsar.

Voltaire'in yaşamöyküsünü yazan ilk kişilerden biri, **Marquis de Condorcet** (1743–1794), *Candide*'in ve bu tür başka *conte*'lerin yaratılmasında sergilenen sanatsal dehayı kavradı.

“Bu edebi türün talihsizliği kolay gibi görünmesidir; ama ender bir yetenek gerektirir, yani derin bir felsefenin sonuçlarını, doğallığı elden bırakmadan zekâ ve imgelem kıvraklığıyla, hatta öykünün kendi olaylarıyla nasıl ifade edeceğini, doğruluğu elden bırakmadan nasıl acı söyleyeceğini bilme yeteneği gerektirir. Filozof olmayı ama bunu belli etmemeyi gerektirir.” Condorcet.

Candide

Voltaire, *Candide ya da İyimserlik* (1759) adlı romanında yalnızca iyimserliği yermekle kalmaz, Leibniz'in metafizik sisteminden tutun, sömürge ve kilise sistemlerine, hatta gerçekte bizatihi mantık sistemine varıncaya kadar tüm sistem biçimlerini de yerer. Roman, kahramanımız Candide'i o zamanlar bilinen dünyanın büyük kısmında izleyerek kurumların ve tutumların ikiyüzlülüklerini ve deliliklerini teşhir eder. Leibniz'in sisteminin mantıkdışı bir taklidini papağan gibi tekrarlayan Dr. Pangloss, Candide'e eşlik etmektedir. Mantığın ve aklın, gerçekleri büyük ölçüde metafizik şekilde göz ardı ederek varoluşun tüm kaotik berbat halini bir şekilde açıklayıp çözebileceğine Pangloss'un sarsılmaz bir inancı vardır. Roman, ancak Candide çalışmanın boş laf ebeliğinden daha yararlı olduğunu en sonunda anladığı zaman sona erer.

Aydınlanmanın Romanları

Daniel Defoe (1660–1713), geçimini serbest yazarlık yaparak sağlayan ilk kişilerden biriydi. Yayınlanmış 500’den fazla çalışması, siyasal ve dinsel gazeteciliği de kapsıyordu. 1704’te devlet memuru olarak çalışırken, *The Review* adlı kendi gazetesini kurdu. *Veba Yılı Günlüğü* (1722) gibi bazı büyük eserlerinin temelinde gazetecilik yatmaktadır. Defoe, ilk kurgu eseri olan *Robinson Crusoe*’yu (1719) yazdığı zaman neredeyse 60 yaşındaydı; bunu, *Moll Flanders* (1722) ve *Roxana, the Fortunate Mistress* (Roxana, Talihli Metres, 1724) gibi başka eserleri izledi.

Jonathan Swift (1667–1745), İrlanda Kilisesi’nin temsilcisi olarak 1707’de Londra’ya gönderildi. Sayısız risale yazdı ve “John Bull” figürünün mucidi **John Arbuthnot** (1667–1735), şair **Alexander Pope** (1688–1744), oyun yazarı **John Gay** (1685–1732) gibi diğer yergicilerle birlikte Scriblerus Club’ı kurdu. Swift, 1726’da büyük yergi yapıtı *Gulliver’in Gezileri*’ni yayımladı. **Samuel Richardson**’ın (1689–1761) romanları, kendisinin “şimdiyi yazmak” dediği yeni biçimiyle bir ahlaki hayata geçirmeyi amaçlıyordu. *Pamela or Virtue Rewarded* (Pamela ya da Erdemin Ödüllendirilmesi, 1740) ve *Clarissa or the History of a Young Lady* (Clarissa ya da Genç Bir Kadının Geçmişi, 1747–1748), sözüm ona halkın katıldığı bir olayın hemen sonrasında yazılmış mektuplardan oluşuyordu. Bu mektup-roman tekniği, *Shamela* (1741) adlı eserinde **Henry Fielding** (1707–1754) tarafından eleştirildi. Fielding’in yergisel oyunları, 1737’de Ruhsat Yasası’nın (Licensing Act) yürürlüğe sokulmasına ve sahne sansürüne yol açtı. Fielding, *Joseph Andrews*’a (1742) yazdığı önsözde, kendisinin kurgu yazarlığı tarzına konulacak isim –“düzyazıyla komik epik şiir”– konusunda şaşkınlık yaşadığını itiraf etti. *Jonathan Wild* (1743) ve *Tom Jones* (1749) diğer büyük romanlarıdır.

İskoç romancı **Tobias Smollett** (1721–1771) Fielding’in izinden gitti. Romanları arasında *Roderick Random* (1748), *Peregrine Pickle* (1751), *The Adventures of Sir Launcelot Greaves* (1762) ve *The Expedition of Humphry Clinker* (1771) vardır. **John Cleland** (1709–1789), *Bir Kadının Zevk Anıları*’nı (1749; çoğunlukla *Fanny Hill* olarak bilinir) kaleme almak için roman teknik-

lerinde uyarılama yaptı ve bir pornografi klasiği yarattı. Hasta annesine bakabilmek için nakit paraya müthiş ihtiyaç duyan **Samuel Johnson** (1709–1784), Voltaire’in aynı yıl yayınlanan *Candide*’yle yakın koşutluğa sahip ahlaki bir masal olan *Habeşistan Prensi Rasselas’ın Hikâyesi*’ni (1759) sadece iki haftada yazdı. Bir İngiliz din adamı olan **Laurence Sterne** (1713–1768), Aydınlanmanın en olağanüstü romanı olan *Tristram Shandy Beyefendi’nin Hayatı ve Görüşleri*’ni (9 cilt, 1759–1767) kaleme aldı. Diğer önemli yapıtı, *Duygusal Bir Yolculuk* (1768), 18. yüzyılın ikinci yarısında yaygınlaşan “duyarlılık” edebiyatının temsilcisiydi.

Abbé Prevost (1697–1763), sıklıkla *philosophe*’ların çevresinde bulunan hevesli bir gazeteci ve yorulmak bilmez bir çevirmendi. Sevilen romanı *Manon Lescaut* (1731), bu edebiyat türüne sahiden trajik bir öge kattı. 18. yüzyılın önde gelen Fransız oyun yazarı **Pierre Carlet de Marivaux** (1688–1763), aynı zamanda da çağdaş Fransız yaşamını yakalayan, güzel ama bitmemiş *La Vie de Marianne* (1731–1732) ve *Le Paysan parvenu* (Sonradan Görme Çiftçi, 1734–1735) romanlarını kaleme aldı. Montesquieu’nün *İran Mektupları* (1721) eseri, sansürü atlatmak için Paris’te, Cenevre’de, Amsterdam’da, Londra’da ve Brüksel’de eşzamanlı olarak yayınlanan Voltaire’in *Candide*’ine (1759) kadar yüzyılın en çok satılan kitabı oldu. İngilizce çevirisi altı hafta içinde çıktı. Diderot’nun ünlü kurgu eserleri arasında *Rahibe* (1760), *Rameau’nun Yeğeni* (1763) ve başyapıtı olan *Kaderci Jacques ve Efendisi* (15 bölüm, 1778–1780) vardır. Diderot, örneğin *D’Alembert’in Düşü* (1769) gibi kurgusal felsefi diyaloglara, gerçek olayları ve insanları da sıklıkla dahil etti. 18. yüzyıl sonu Fransa’sında en çok satılan kurgu yapıtı, Rousseau’nun kırık bir aşkın kederleriyle ilgili mektup-romanı *Yeni Heloise* (1761) adlı kitabıydı; bu roman, duygusalılık modasını ve kabarmış “duyarlılık”ı teşvik etti. **Pierre-Ambroise-François Choderlos de Laclos**’nun (1741–1803) yazdığı *Tehlikeli İlişkiler* (1782), ahlaksız iki çapkının öyküsünü ince ironi yüklü mektuplarla anlatır. **Marquis de Sade**’ın (1740–1814) *Yeni Justine* (1797) adlı romanı, cinsel sadizmin ayrıntılı bir anlatımı olan ve Rousseau’nun eserini çağırıştırmayı amaçlayan *Justine ya da Erdemin Talihsizlikleri* (1779) adlı kitabının gözden geçirilip genişletilmiş halidir.

Soylu Vahşi Fikri

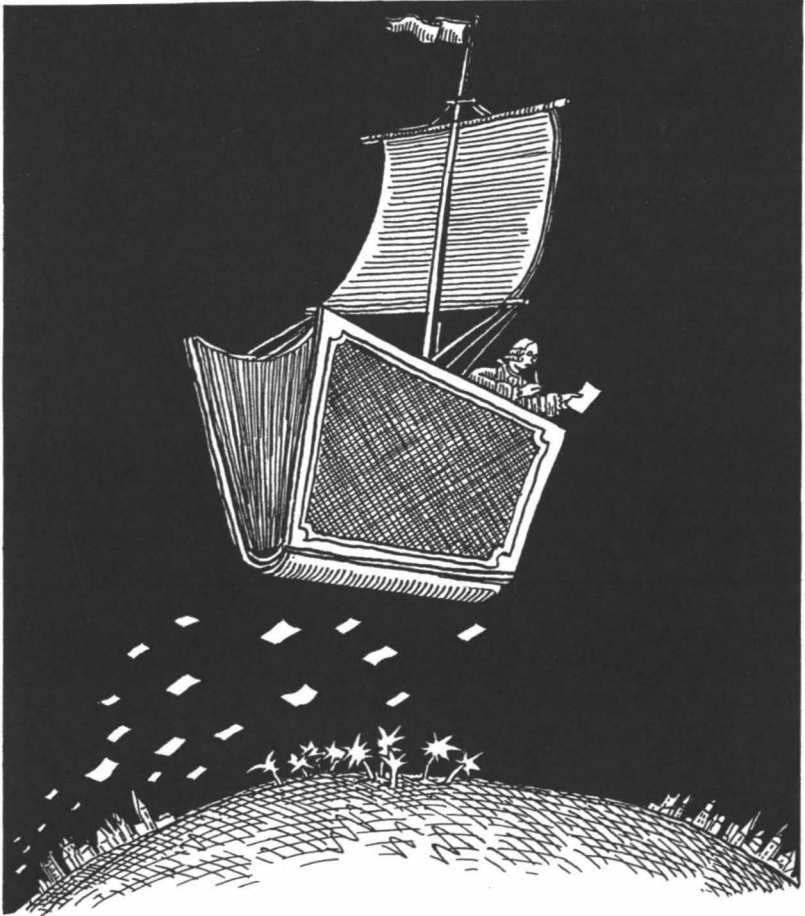
18. yüzyıl, bir tür “karşılaştırmalı antropoloji”yi teşvik eden turizm, deniz ticareti ve keşifler açısından harika bir dönemdi.

1767’de, Fransız kâşif **Louis Antoine de Bougainville** (1729–1811) Tahiti’ye ulaştı. 1769’da, **Kaptan James Cook** (1728–1779), Venüs’ün geçişini gözlemlemek için orada dört ay kaldı. Bougainville, Rousseau’nun bir izleyicisi olarak, “soylu vahşi”nin tüm niteliklerini Tahitililerde buldu. Kaptan Cook ise duygularına kapılmayan bir Yorkshire’lıydı.

Diderot’nun kaleme aldığı *Supplement au Voyage de Bougainville* (Bougainville Seyahatine Ek), “normal” sayılan göreneklerin ve davranışların tuhaflığına ışık tutmak için Tahitililerin “masum göz”ünün bakış açısını yansıtıyordu. Çok geçmeden, Paris’in ve Londra’nın en büyük beyinleri, “uygarlık” sözcüğünün 18. yüzyıl Avrupa’sının olağandışı yoz toplumundan çok, güney denizlerinin yozlaşmamış adalarına uygun olup olmadığını sorgulamaya başladılar.

Bu soylu vahşı (ya da basit halk) fikri, 18. yüzyıl edebiyatında kök saldı. İster nükteci isterse ciddi olsun, neredeyse hiçbir yazar yoktu ki kendi “vahşı”sini okurlarına anlatmasın. Montesquieu, göreceğimiz üzere Pers (İranlı) prensiyle başladı; Voltaire bu tipi Candide’de ölümsüzleştirdi; Buffon, Âdem’in uyanışını anlatırken onu çözümledi; Rousseau, tek başına köşesine çekilmiş vahşıyı oynayarak kendi rolünü yarattı.

Yaklaşık 1770’e gelindiğinde, tıpkı iyi bir ailenin erkek evladının kendi rahibiyle seyahat etmesi gibi, Çinli ya da İrokua akıl hocasının öğüdüne uyarak ülkesinin yasalarını ve geleneklerini gözden geçirmeye çabasına girmemiş bir felsefe çırağı bile yoktu. Montesquieu’nün bu fikri nasıl işlediğini görelim.

İran Mektupları

Montesquieu (1689–1755) ya da tam adıyla Charles-Louis de Secondat, Baron de la Brède et de Montesquieu, *magistrature* (yargıç) ya da *noblesse de robe* (kostüm soylusu) olarak doğdu ve Bordeaux *parlement* (mahkeme) başkanlığı makamı kendisine miras kaldı. 18. yüzyılda kurulu düzen karşıtı çalışmaların en etkililerinden birisi olup çıkan *İran Mektupları* adlı yapıtını 1721’de (Holland’a’da, isimsiz olarak) yayınladı.

Kitap, Özbek ve Rika adlı iki İranlının Paris’te kaldıkları ve Avrupa’yı gezdikleri sürede ülkelerindeki çeşitli kişilere yazdıkları mektuplardan oluşur. İranlılar, kendilerine özgü bir Büyük Tur’a çıkmışlardır.

1754'te Montesquieu, "İran Mektupları Üzerine Bazı Düşünceler"ini aktardı; orada açıkladığına göre, "... Alışılmış romanlarda, arasözlere ancak kendileri yeni bir öykü oluşturdukları zaman izin verilir. ... Ama yazar, gerek karakter seçiminin gerekse irdelenen konuların önceden tasarlanmış herhangi bir niyete ya da plana uymak zorunda olmadığı *mektup biçimini* kullanmakla felsefeyi, siyaseti ve ahlaki söylemi romana dahil edebilmenin ve deyim yerindeyse hep görünmez halde kalan gizli bir zincirle her şeyi birbirine bağlayabilme avantajından yararlanmışır."

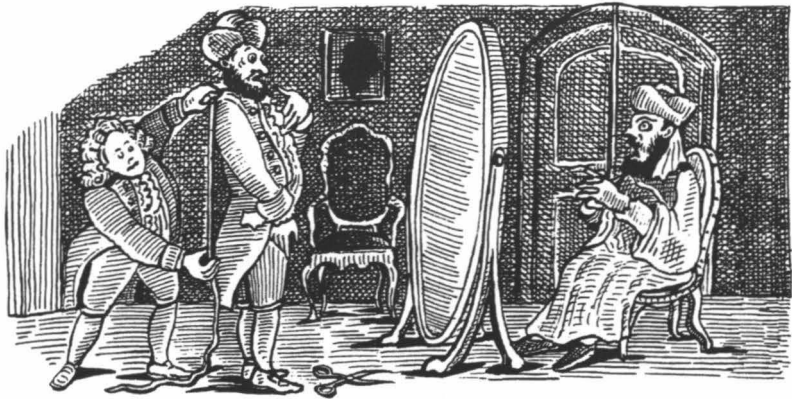
İran Mektupları'nda kamuoyunu en çok hoşnut eden şey, hiç beklenmedik şekilde bir tür romanla karşılaşmak oldu.

Mektupların birçoğu Fransa halkını ve kurumlarını betimliyor. Kabul edilip yerleşmiş göreneklerin bazıları, İranlı ziyaretçilere gerçekten de çok acayip görünüyor. Ziyaretçiler, yerel ve geleneksel olanı, evrensel ya da “doğal” olandan ayırt etmek için safça ama açık fikirlilikle sürekli çaba gösteriyorlar. Örneğin 30. Mektup'ta, Rika Parislilerin giysilerine ve kostümüne geleneksel işaretler olarak nasıl tepki verdiklerini İbben'e anlatır. “Vardığımda, bana sanki cennetten gönderilmişim gibi bakıyorlardı: Yaşlılar ve gençler, kadınlar ve çocuklar, hepsi beni görmek istiyordu. Tek kelimeyle, hiçbir zaman bir adam benim kadar çok görülmemiştir.”

Bunun üzerine, İranlı giyimimden vazgeçip bir Avrupalı gibi giyinmeye karar verdim. Bu deney, değerimin gerçekten ne olduğunu kavramamı sağladı. Tüm yabancı giyim kuşamından kurtulunca, bana biçilen değeri daha kesin olarak anladım. Kamuoyunun saygısını ve dikkatini bir anda yitirmeme neden olan terzimden yakınmaya hakkım vardı, çünkü bir çırpıda sanki yokmuşum gibi korkunç bir duruma düştüm.

Montesquieu, kurulu düzenin temel direkleriyle, örneğin kilise hiyerarşisiyle eğlenme olanağı buldu.

"Papa Hristiyanların şefidir; şimdi alışkanlıkla tapınılan çok eskiden kalma bir idoldür. Bir zamanlar prenslerin bile gözünü korkutuyordu, çünkü bizim muhteşem sultanlarımızın İremetya ya da Gürcistan krallarını kolayca tahttan indirmeleri gibi onları kolayca görevden alabilirdi. Ama ondan artık hiç kimse korkmuyor. ... Piskoposlar, bir araya geldiklerinde inanç bildirileri hazırlıyorlar. Kendi başlarına kaldıklarında ise neredeyse yaptıkları tek iş, insanları Hristiyan hukukuna uymaktan soğutmak."

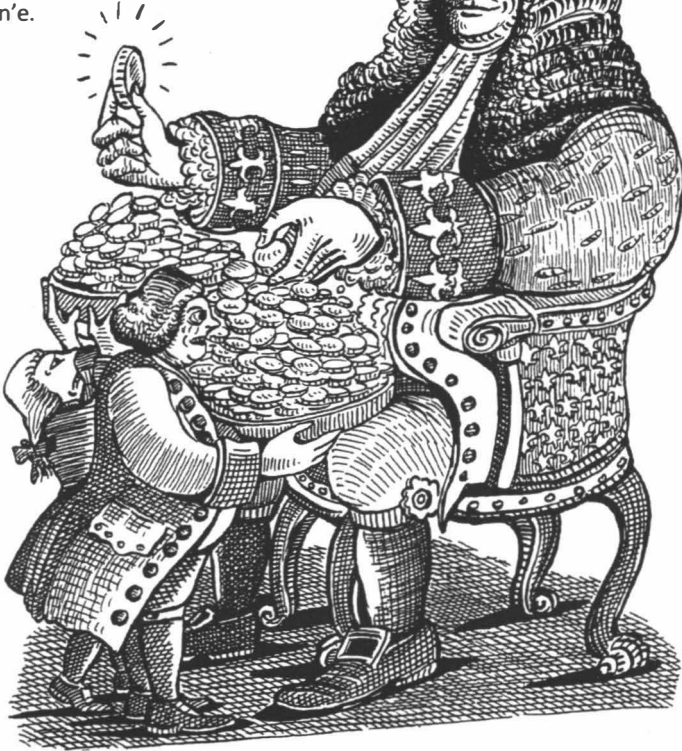
29. Mektup, Rika'dan İzmir'deki İbben'e.

İşittiğime göre, İspanya'da ve Portekiz'de birtakım dervişler varmış ki, bir şakayı bile kaldıramayıp insanı ot gibi yakıyorlarmış.

Dinsel yetkililer kızgınlıklarını dile getirdiği zaman, Montesquieu, İranlıların düpedüz cehalet sergilediklerini söyleme olanağına sahipti.

"Üstelik bu kral büyük bir sihirbaz. Tebaasının zihinlerini bile otoritesi altında tutuyor; kendisi ne istiyorsa onu düşünmelerini sağlıyor. Hazine-
de sadece bir milyon kron varsa ve onun
ihtiyacı iki milyonsa, yapması gereken tek
şey, bir kronun iki kron değerinde olduğu-
na onları inandırmak, onlar da inanır-
lar." 24. Mektup, Rika'dan İzmir'deki
İbren'e.

Para pul olmadan zorlu bir savaşa tutuşacak olsa, bir kâğıt
parçasının para yerine geçtiğini onların kafasına sokması
yeter de artar bile, onlar da hemen buna ikna olurlar.

İranlı gezginin ardında bıraktığı ele avuca sığmaz haremın açılıp gelişen öyküsünde bir araya gelen erotizm ve egzotizm, okuyucuları özellikle heyecanlandıran bir öğeydi. Önceki bir mektupta, Özbek'in harem ağası kaderine sızlanır ve karılarından birisi onun yokluğuna yerinir.

Benim kollarıma atıldığın o mutlu günleri hatırlıyorum... Böyle şiddetli arzuları olan bir kadın, bunları doyurabilen biricik adamdan yoksun olduğu zaman, bir başına kalınca, zamanını doyurulmamış arzusunun çılgınlığıyla geçirdiği zaman ne berbat hale düşer, bir bilsen.

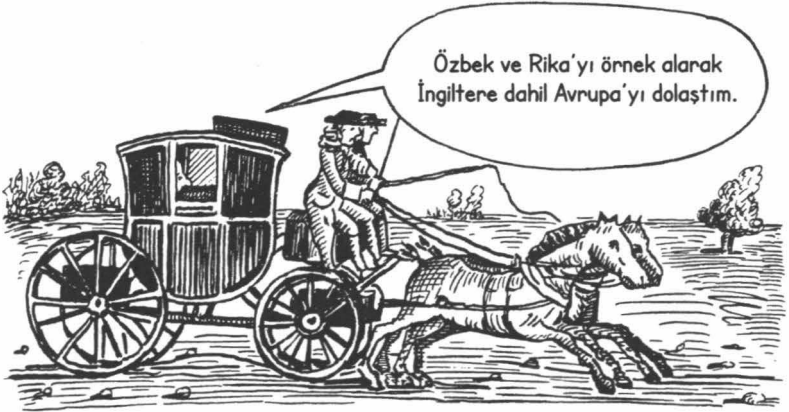
İran Mektupları, aynı zamanda da engellenmiş cinsel tutkularla yoğrulmuş bir romandır. İranlı *philosophe*'lar gezilerine devam ederlerken, Batı'daki cinsel yasakları ve töreleri kendilerinininkilerle kıyaslarlar. Ne yazık ki, İranlı gezginlerin ülkelerinden uzak kaldıkları süre uzadıkça, Doğu'daki sarayında kargaşa da artar.

Besbelli ki Montesquieu, haremi bir despotizm (istibdat) biçimi olarak görüyor ve dolayısıyla doğal saymıyor. Bu düzen, ona hizmet edenlerin tümünü yozlaştırır. Hadımlar, cinsellikten yoksun kalmalarını ödünlemek için, güç hirsını doyurma peşindedirler. Özbek'in gözde hanımı Roksan, umutsuzluk ve çaresizlik içinde kendini zehirledikten sonra, son mektubunda zorba kocasını aldattığını yazar.

Montesquieu'nün romanı peynir ekmek gibi satıldı. Bir yılda on kez basıldı. 1717'de evlenmiş olan Montesquieu, toplumda ve aşkta oldukça büyük bir başarının tadını çıkardı.

Miras olarak aldığı *parlement* makamını 1726'da sattı ve kendisini daha ciddi yazılara adamaya karar verdi. 1748'de, körlük ve parasal zorluklarla boğuştuğundan sonra, yüzyılın en etkili siyasal yapıtlarından biri olan *Kanunların Ruhu Üzerine*'yi yayınladı. Buna daha sonra genişçe değineceğiz.

Voltaire, İngiltere'ye Kaçar

Sonradan **Voltaire** adını alacak olan François-Marie Arouet (1694–1778), Paris'te halktan birisi olarak doğdu ve Cizvitlerce eğitildi. *Oedipus* trajedisine ve Fransa'nın hoşgörülü kralı IV. Henri'ye ilişkin efsaneleri nakleden *La Henriade* destanına getirdiği yorumla erkenden edebi başarıya ulaştı. Bu sayede XV. Louis, kraliçe ve d'Orléans Dükü tarafından maaşa bağlandı. Ama Voltaire, yerici şiirleri ve her türden hicviyle fena nam saldı; 1717'de bir yıl kadar Bastille'de hapis yattı.

Voltaire, Chevalier de Rohan (Rohan Şövalyesi) adlı bir soyluyu düelloya davet edecek kadar küstahtı.

Böyle bir karşılaşmayı seviyesinin altında gören Chevalien beni yenmeleri için uşaklarını yolladı. Adil karşılaşma için yaptığım başvurulara herkes kulak tıkadı. Chevalien'nin aristokrat dostları safları sıklaştırdı.

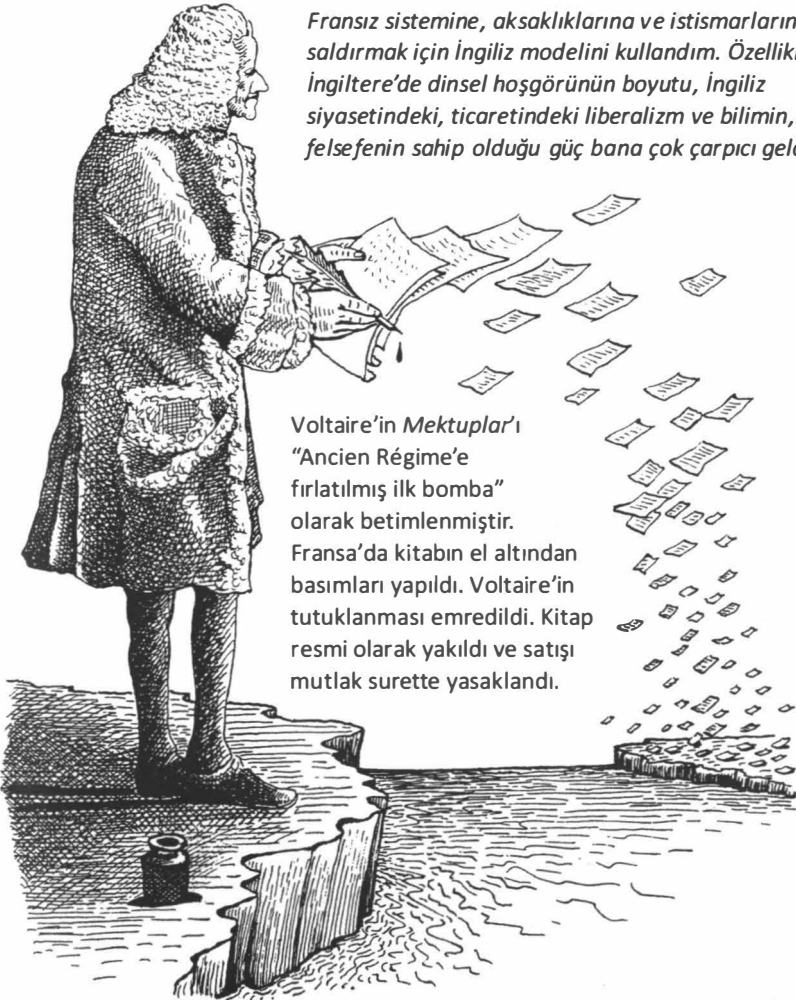
Bunun üzerine Voltaire, ülkeden kaçması gerektiği kanısına vardı. Mayıs 1726'da İngiltere'ye ayak basarak iki buçuk yıl sürecek gönüllü sürgün hayatını başlattı.

İngiltere Üzerine Mektuplar

İran Mektupları, Fransız toplumunun kurumlarına ve geleneklerine yalnızca eğlenceli ve dolaylı bir saldırı yöneltmişti. Aristokrat okurlarının birçoğu, bu yapıtı bir dizi “grup içi şaka” olarak gördü. Montesquieu ne de olsa “onlardan biri”ydi. Buna karşılık Voltaire, gezgin ve sürgün olarak kendi gözlemlerini kâğıda döken avamdan biriydi. Onun ilk kez 1733’te İngiltere’de yayınlanan *Les Lettres anglaises* (İngiltere Üzerine Mektuplar) adlı eseri, ertesi yıl Fransa’da *Lettres philosophiques* (Felsefi Mektuplar) olarak çıktı.

Fransız sistemine, aksaklıklarına ve istismarlarına saldırmak için İngiliz modelini kullandım. Özellikle İngiltere’de dinsel hoşgörünün boyutu, İngiliz siyasetindeki, ticaretindeki liberalizm ve bilimin, felsefenin sahip olduğu güç bana çok çarpıcı geldi.

Voltaire’in *Mektupları* “Ancien Régime’e fırlatılmış ilk bomba” olarak betimlenmiştir. Fransa’da kitabın el altından basımları yapıldı. Voltaire’in tutuklanması emredildi. Kitap resmi olarak yakıldı ve satışı mutlak surette yasaklandı.

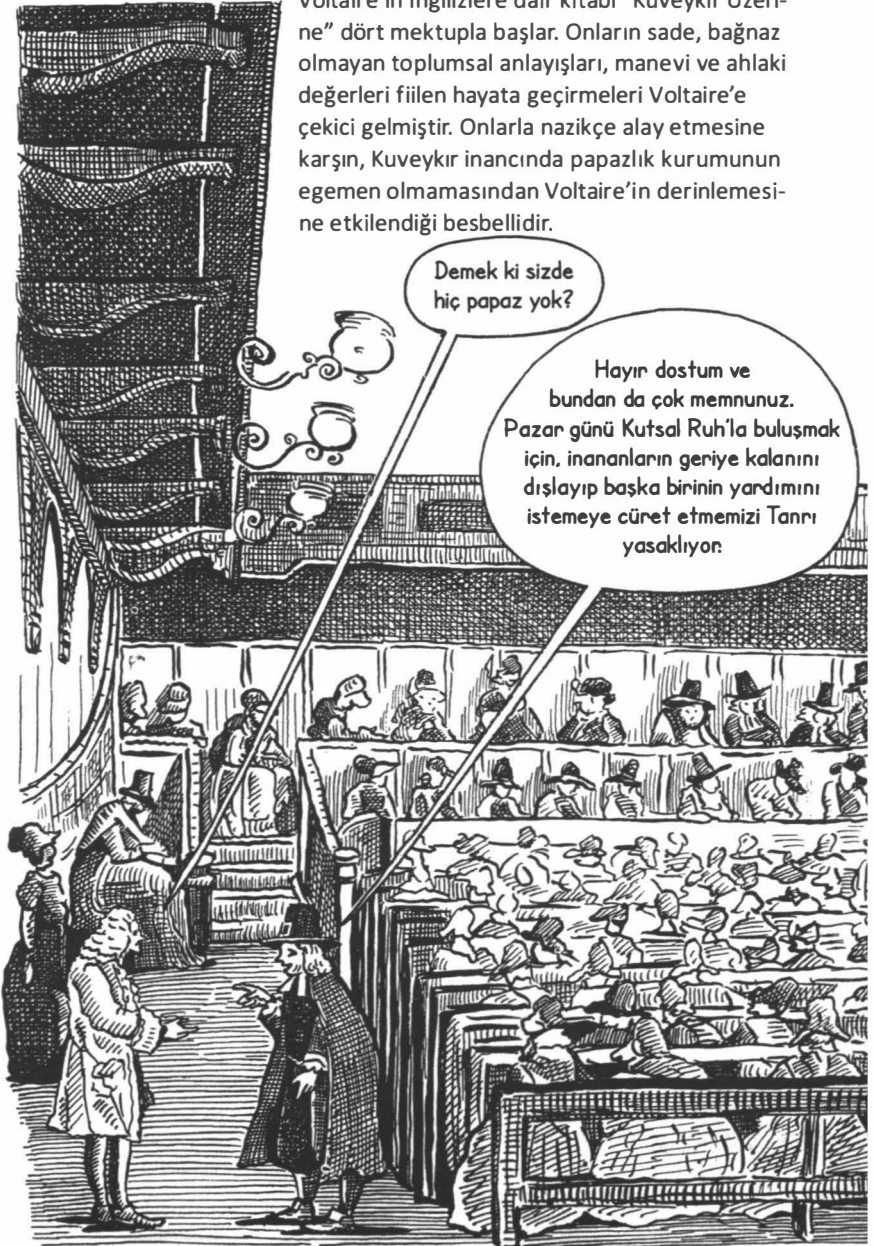

Voltaire'in İngiltere'de Din Üzerine Yazıları

Voltaire'in İngilizlere dair kitabı "Kuveykır Üzerine" dört mektupla başlar. Onların sade, bağnaz olmayan toplumsal anlayışları, manevi ve ahlaki değerleri fiilen hayata geçirmeleri Voltaire'e çekici gelmiştir. Onlarla nazikçe alay etmesine karşın, Kuveykır inancında papazlık kurumunun egemen olmamasından Voltaire'in derinlemesine etkilendiği besbellidir.

Demek ki sizde
hiç papaz yok?

Hayır dostum ve
bundan da çok memnunuz.
Pazar günü Kutsal Ruh'la buluşmak
için, inananların geriye kalanını
dışlayıp başka birinin yardımını
istemeye cüret etmemizi Tanrı
yasaklıyor.

Vicdan Özgürlüğü ve Ticari Ruh

Voltaire'in ticari işleriyle ilgilenmek üzere alelacele Fransa'ya gitmesi, İngiltere'de konaklamasına kısa bir süre ara vermesine yol açtı. Her zaman kurnaz bir iş insanı ve spekülâtör olan Voltaire, entelektüel bağımsızlığını güvenceye almaya ve parlak bir yaşam tarzı sürdürmeye yetecek kadar parayı ticari işlerinden kazanmayı başardı. "İngiltere yurttaşlarını zengin etmiş olan ticaret, onların özgür olmalarına da yardım etmiş ve sırası gelince bu özgürlük de ticareti genişletmiştir, bu ise ülkenin büyük olmasını sağlamıştır."

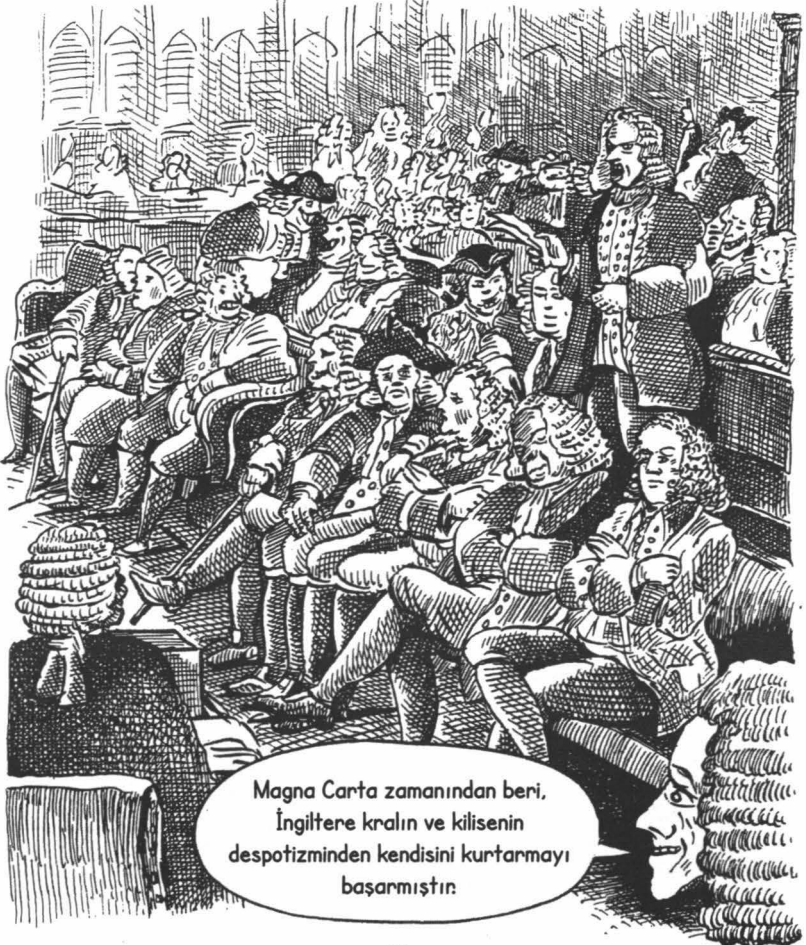
Birçok kraliyet sarayından daha şerefli bir yer olan Londra Borsası'na girerseniz, burada tüm ülkelerden temsilcilerin insanın refahını artırmak için bir araya geldiğini görürsünüz; burada bir Yahudi, bir Müslüman ve bir Hristiyan, sanki aynı dindenmişler gibi birbirleriyle alışveriş ederler; sadece iflas eden kişileri kâfir sayarlar...

Parlamento Üzerine

“İngiliz milleti yeryüzünde, krallara direnerek onların gücünü denetim almayı başaran, yılmadan çaba göstererek en sonunda bu akıllı yönetim sistemini, yani iyi şeyler yapmak için sınırsız güce sahip olan hükümdarın kötü şeyler yapmaya karşı elinin kolunun bağlandığı, aristokratların kibirlenmeden ya da insanlara kulluk ettirmeden büyük oldukları ve halkın karışıklık doğmadan yönetime katıldığı yönetim sistemini kuran biricik millettir.”

Voltaire, Avam Kamarası'ndaki tuhafliklarla ve İngiliz siyasal yaşamındaki eksikliklerle alay eder ama sınırlı anayasal monarşisiyle İngiliz siyasal sistemine duyduğu hayranlığı da açıkça ortaya koyar.

İngiltere, yasa önünde eşitliğe ve hiç kimseye ayrıcalık tanımayan bir vergilendirme sistemine doğru aşamalı olarak gelişmişti. (Onlarca yıl sonra, aris-tokrasiye ve yüksek din adamlarına tanınan vergi muafiyeti rezaleti, Fransız Devrimi'nin fitilini ateşledi.)

Burada hiç kimse, sırf aristokrat olduğu için ya da papaz olduğu için hiçbir surette belirli vergilerden muaf değildir... Burada yüksek, orta ya da düşük adalet diye bir şey asla duymazsınız.

“Pek uzun olmayan bir süre önce, Bay Shipping Avam Kamarası’ndaki konuşmasına şu sözlerle başladı: Majestenin İngiliz halkı mahvolurdu! Bu ifadenin tuhaflığı bir kakhaha tufanına neden oldu, ama hiçbir şaşkınlık belirtisi göstermeyen hatip, aynı sözü daha kararlı bir ses tonuyla söyledi ve artık gülen yoktu.”

Aydınlanmanın Koruyucu Melekleri

Aydınlanmanın koruyucu melekleri üç İngilizdi: Bacon, Locke ve Newton. Voltaire'in *Mektuplar*'ının en ciddi ve teknik olanı bu üçüne ayrılmıştı; d'Alembert ve Diderot da *Encyclopédie*'yi onlara ithaf ettiler.

Bağımsızlık Bildirgesi'nin asıl yazarı olan **Thomas Jefferson** (1743–1826), 1789'da kütüphanesi için bu aynı üç İngilizin bileşik portresini ısmarladı.

Modern çağın fiziki ve ahlaki bilimlerinin temeli ni onlar kurdular: Hiç istisnasız, gelmiş geçmiş en büyük üç adam.

Montesquie ve Voltaire, İngiltere'nin filozoflarının ve büyük adamlarının öğrencileri ve izleyicileriydiler. İngilizler olmasaydı, akıl ve felsefe Fransa'da hâlâ en sefil bebeklik dönemini yaşıyor olurdu.

Deneysel Felsefenin Babası

Locke'un deneyimci (görgülcü) gelenekteki büyük selefi, genellikle "deneysel felsefenin babası" olarak tanınan İngiliz devlet adamı ve düşünür **Francis Bacon**'dı (1561–1626).

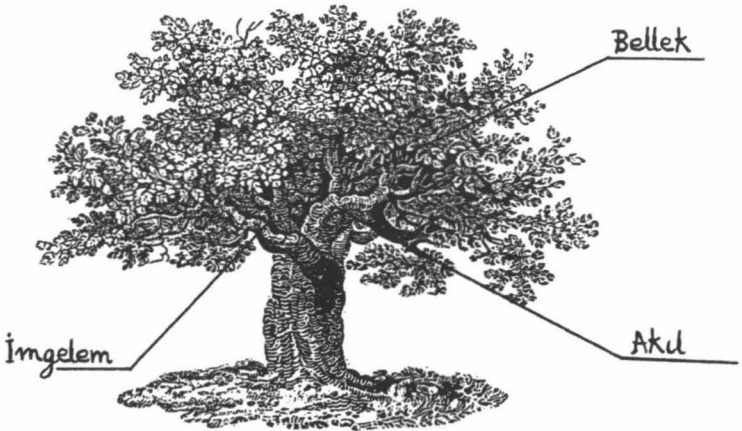
*Otoritelere körü körüne tapmayı **duyusal deneyimin** dolaysız dünyası lehine reddederek, **doğrudan gözleme** dayanan büyük bir bilgi reformunu savundum.*

Bacon, bilginin bölümlerini bir ağacın dalları olarak temsil etti. Bu "bilgi ağacı"nın ana dalı, zihnin üç ana yetisi olan **bellek**, **imgelem** ve **akıl** yetilerinden doğuyordu.

Bellek; tarihsel bilginin kaynağı.

İmgelem; şiirin kaynağı.

Akıl; felsefenin kaynağı.

John Locke'un Siyaset Bilimi

Locke'un etkisi felsefenin ötesine uzandı. Onun siyasetle ilgili yazıları da Diderot, Jefferson ve diğerleri gibi Aydınlanma reformcularına esin verdi. Locke, Hollanda'daki sürgünden, *Yönetim Üzerine İki İnceleme*'sinin ve *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'sinin taslak metinleriyle döndü; bu iki eser de 1690'da yayımlandı.

Halkın rızası, bir hükümetin otoritesinin biricik temelidir. Hükümetler, ilk başta kurulurken amaçlanan görevlerden –yaşamın, özgürlüğün ve mülkiyetin korunmasından– **başka hiçbir şeyle** ödevli değildir.

Locke'un öne sürdüğüne göre, eğer hükümdar (ya da "tek kalıtsal kişi") gücünü keyfi bir şekilde, halkın rızasını almadan kullanırsa, o zaman "halk kendi başının çaresine bakmakta özgürdür". Bir egemenin keyfi ya da zorbaca güç kullanmasına karşı ayaklanmak için haklı nedenler vardır.

Isaac Newton

Sir Isaac Newton (1642–1727) muazzam bilimsel başarılarla imza attı. Kalkülüs –diferansiyel ve integral– Newton’ın ve **Gottfried Wilhelm von Leibniz**’in (1646–1716) birbirlerinden bağımsız olarak geliştirdikleri güçlü bir yeni matematik aracıydı. Newton’ın başyapıtı *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica* (*Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*; 1687), yeni bir bilim olan dinamiği tanımlayarak Kepler’in gezegenlerin hareketini ele alış tarzı ile Galileo’nun dünyanın hareketini ele alış tarzını uzlaştırıyordu.

Evrenin düzenine ve gezegenlerin hareketine ilişkin mükemmel matematiksel tanımlamalar yaptım. Evrensel yerçekimine ilişkin bir yasa önerdim ve gezegensel uzayın sınırsız olduğunu ileri sürdüm.

1704’te Newton, ikinci büyük kitabı *Opticks*’te (*Optik*), ışığın doğası hakkında vardığı sonuçları ortaya koydu. Kitap, 18. yüzyıl boyunca bilimsel araştırmalara esin kaynağı olan birtakım yorumlarla ve sorgulamalarla sona eriyordu.

Yeni Başlayanlar İçin Isaac Newton

Newton'un çalışmalarını geniş kitlelere tanıtıp yayan birçok kişi ortaya çıktı; yalnızca 1733 tarihli *Mektuplar*'ıyla değil, 1738'de çıkan *Éléments de la Physique de Newton* (*Newton Fiziğinin Öğeleri*) adlı eseriyle Voltaire de onlardan biridir.

Sevgilim, Markiz Emilie du Châtelet, Newton'ı Fransızcaya çevirdi.

Bu popüler kitapların birçoğu, Newton'ın kendisinin hoşuna gidecek olandan daha mekanikçi bir evren betimlemesi yapıyordu. Newton'ın, yaratılmış evrenin *bütününü* derli toplu, kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak tanımladığını öne sürüyordu.

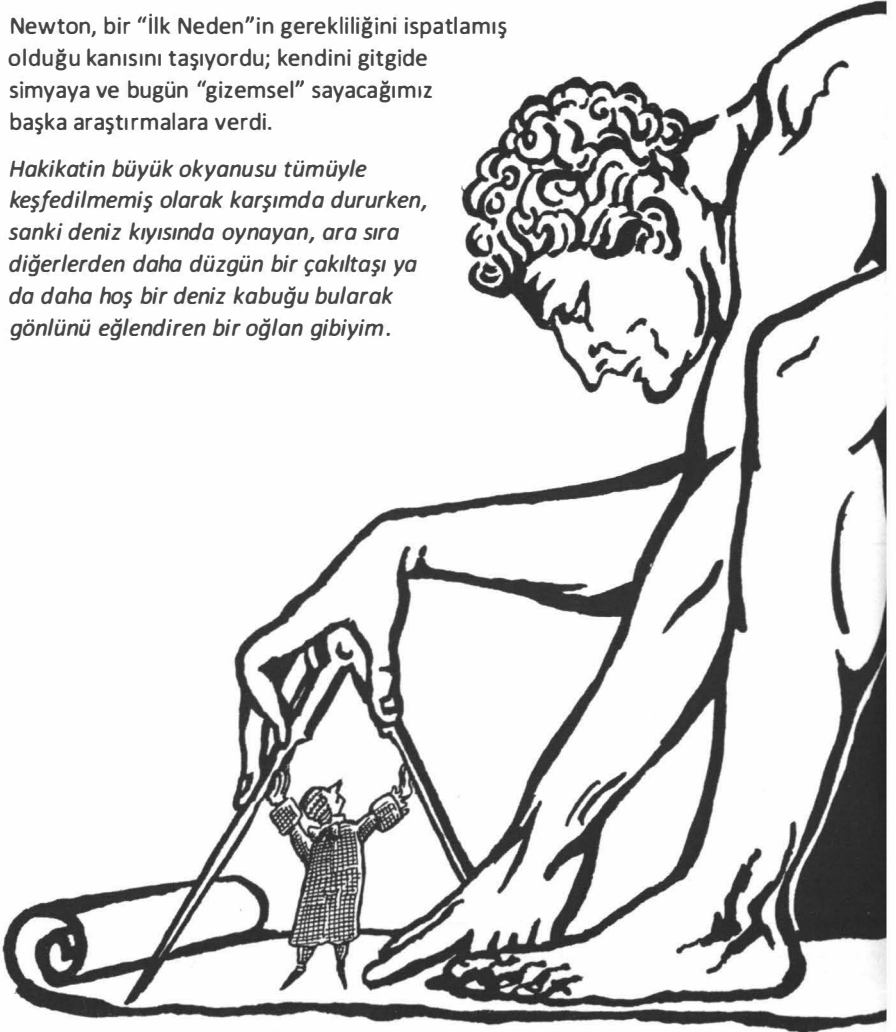
Newton'ın çok güzel ortaya koyduğu matematik formülleri, Hareket Kanunları vb. sanki onun evren hakkında hakikaten amaçlamış olduğundan daha basit bir evren görüşü sunar gibiydi.

Gerçekte, **yerçekiminin** kendisi oldukça gizemli bir kuvvetti.

Entropi, Newton tarafından kapalı sistemlerin ayırt edici bir özelliği olarak saptandı. (Entropi ya da dağınım, kapalı bir sistemin bozulma, tüm enerjisini yitirme ve dolayısıyla düzensizleşme eğilimidir.)

Newton, bir "İlk Neden" in gerekliliğini ispatlamış olduğu kanısını taşıyordu; kendini gitgide simyaya ve bugün "gizemsel" sayacağımız başka araştırmalara verdi.

Hakikatin büyük okyanusu tümüyle keşfedilmemiş olarak karşımda dururken, sanki deniz kıyısında oynayan, ara sıra diğerlerden daha düzgün bir çakıltaşı ya da daha hoş bir deniz kabuğu bularak gönlünü eğlendiren bir oğlan gibiyim.

Newton, Paradigma

Newton'ın başarıları fizik ve doğa bilimleri davasını öyle ileriye taşıdı ki, diğer bilgi alanlarının çoğunda yazarlar, onu örnek alıp genelleme yapmaya çalıştılar. Newton, gerçek bilimci **paradigması** ya da timsali kabul edildi.

Newton'ın eserlerini halka indirme çabalarıyla geniş okur kitlelerine ulaşan J.T. Desaguliers, onun ölümünden kısa süre sonra, *The Newtonian System of the World, the Best Mode of Government* (Newtoncu Dünya Sistemi, En İyi Yönetim Modeli) adlı şiirinde, Newton'ın yöntemlerinin mümkün olan en geniş uygulamasını önceden bildiriyordu. Voltaire, doğa bilimlerinin yöntemlerinin günün birinde tarihe de uygulanabilmesini umut ediyordu.

Fizikte zaten meydana gelmiş olan şey, belki çok geçmeden tarih yazıcılığında da meydana gelecek... İnsanoğlunu, bugün doğa felsefesinin temelini oluşturan ilginç ayrıntılarıyla tanımak isteyeceğiz.

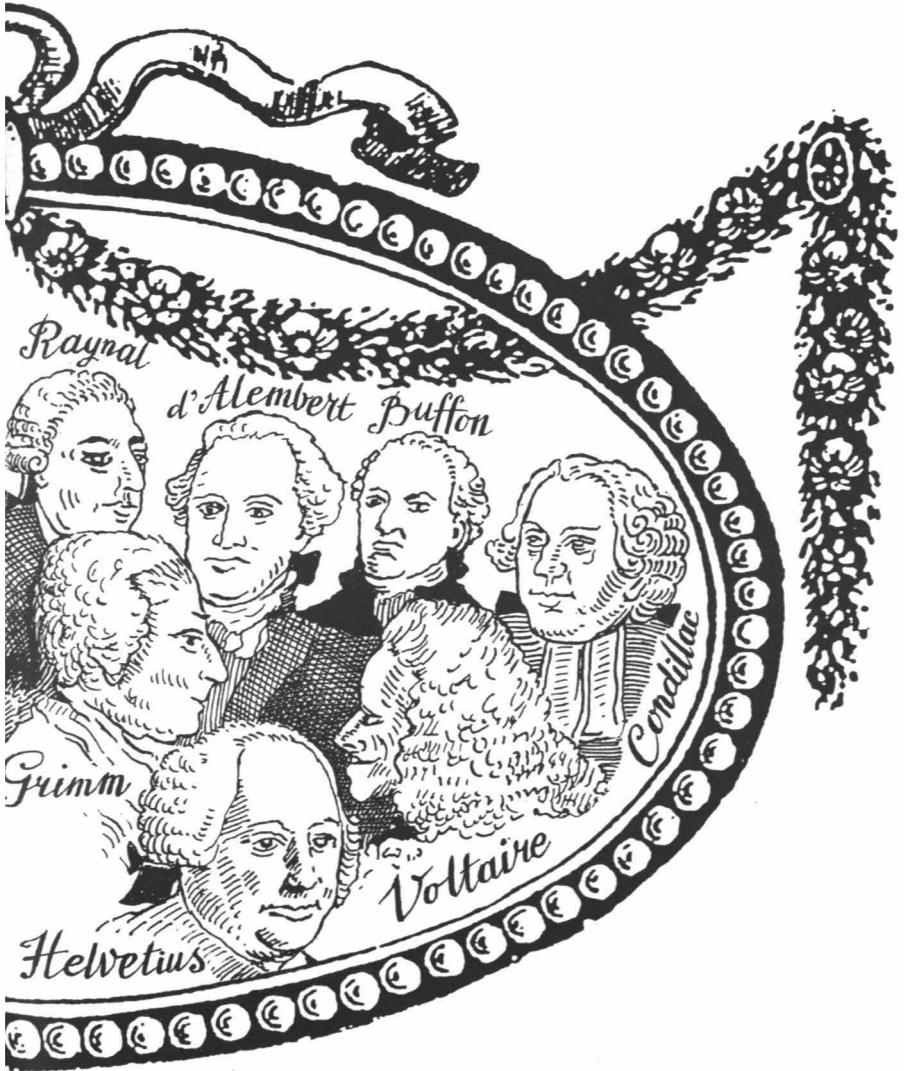
Philosophe'lar

Montesquieu, Voltaire, Diderot, Rousseau, Buffon, Condillac, Turgot, Condorcet, d'Alembert, Morellet, d'Holbach, Helvétius, Grimm ve Raynal.

Montesquieu'yü ve Voltaire'i örnek alarak "yazın cumhuriyeti"ni oluşturan adamlar, yeni bir özgüven ve mücadele ruhu sergilemeye başladılar. Kafele-riyle ve kulüpleriyle, dergileriyle ve kitapçılarıyla Paris'te, yeni bir aydın türü doğuyordu: *philosophe*.

Philosophe'lar entelektüeldiler, yazın adamıydılar ama meslekten filozof değildiler ve fildişi kulelerde yaşayan akademisyenlerden hiç değildiler. Paris'teki fikir, tartışma, irdeleme ve çatışma ortamı, seçkin bir Aydınlanma zümresi yarattı. Aydınlanmanın militan kanadı –düşünen, yazan, polemige giren ve hem kendi arasında hem de dünyayla kavgaya eden kanat– burada toplandı.

Philosophe'lar papazdı, askerdi ve akıl, hoşgörü, ilerleme odaklı yeni ruhu yaymaya çalışan kişilerdi. Voltaire toplantı çağrıları yayınlıyor, onları birleşmeye özendiriyordu.

Ama hareketin asıl örgütleyici dehası, taşralı bir bıçak ustasının oğlu olan **Denis Diderot** (1713–1784) idi; Aydınlanmanın en ayırt edici ürünü olan *Encyclopédie*'nin yaratılması amacıyla dönemin radikal zihinlerinin onlarcasını bir araya getirdi.

Bu yeni köktencilğin düşmanları, öfkeyle ve kuşkuyla tepki gösterdiler. “Sahi, bir *philosophe* nedir?” diye soruyordu Abbé Molinier.

Toplumda davranışlarıyla, ahlakıyla, adabıyla, politikasıyla ya da diniyle ilgili hiçbir yükümlülük hissetmeyen bir tür canavar. O cins adamlardan her şey beklenebilir.

Encyclopédie’de philosophe’un ne olduğu açıklanıyordu.

Önyargıyı, geleneği, genel rızayı, otoriteyi –tek kelimeyle, çoğu zihni köleleştiren her şeyi– çiğneyip geçerek kendisi için düşünme, en açık seçik genel ilkeler için dönüp araştırma yapma, deneyiminin ve aklının tanıklığından başka hiçbir şeyi kabul etmeme cesaretini gösteren kişi.

Aydınlanmış Kadın

Philosophe'lar bir kardeşlik çevresiydi, hoşsohbet adamlardan oluşan bir gruptu. Britanya'da, kadınlar kulüplerden ve kahvehanelerden şu ya da bu ölçüde dışlanmıştı (gerçi fahişelerin hiçbir zaman çok uzak olmadıkları anlaşıyor). Fransa'da, *philosophe*'ların asıl buluşma yerleri *salon* denilen mekânlardı.

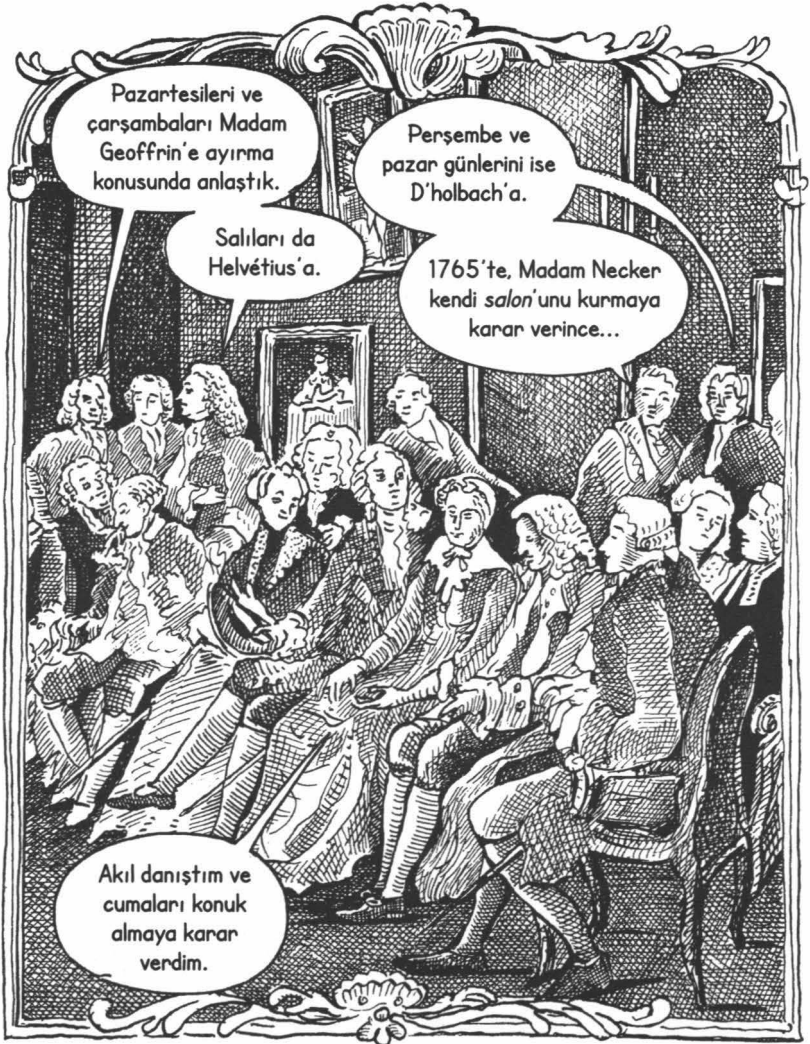

Zekânın ve cinsel tutkuların bireyin özel ailevi alanından uzaklaştırıldığı bir çağda, bu kurum, hamilik için olduğu kadar cinsel tutku için de esaslı bir işleve sahipti.

Fransa'da toplumsal ve entelektüel yaşam tamamen erkeklere mahsus değildi ama düşünmek hâlâ büyük ölçüde erkek işiydi. Diderot, çağın entelektüel görneklerinin şekillendirilmesinde sohbet ehli ("iyi dinleyici") olarak kadınların üstlendikleri role hakkını veriyordu.

Salon'lar, *philosophe* olan Baron d'Holbach'ın ve Helvétius'un evlerinde düzenleniyordu. Diğer Paris *salon*'larının tümü kadınlar tarafından işletiliyordu; Madam du Deffand, Madam Geoffrin, Matmazel de l'Espinasse ve Madam Necker bu kadınlardandı. Bir *salon*'u başarıyla işletmek oldukça büyük beceri ve incelik gerektiriyordu; huysuz aydınların ve yazarların saygısını kazanmak da gerekiyordu. Küçük bir ordu oluşturan *Encyclopédiste*'ler ilk olarak Madam Geoffrin'in evinde toplandılar.

Aydınlanmış Sevgililer

Salon'lardan birine ev sahibeliği etmek, bir kadının o dönemdeki entelektüel hareketliliğe faal olarak katılabilmesinin tek yolu değildi. Önde gelen düşünürlerin metresleri arasında gerçekten dikkate değer bazı kadınlar vardı.

Madam d'Épinay (1726–1783), ışıltılı gözleriyle ufak tefek, kırıp kırıv ve kırılğan görünümlü bir kadındı. Voltaire'i ve Diderot'yu kendine tutsak etti; yıllarca da **Friedrich Melchior von Grimm**'in (1723–1807) sevgilisi oldu. Ayrıca, Rousseau'ya da bayılıyordu, oysaki onun ne aksi birisi olduğunun pekâlâ farkındaydı.

Madam d'Épinay, Grimm'in çıkardığı *Correspondance Littéraire* dergisine üretken katkılarda bulundu; dergide hafif şiirlerin yanı sıra denemeler, tiyatro ve kitap değerlendirmeleri yazdı, siyaset, iktisat ve felsefe üzerine makaleler yayınladı. Grimm'in seyahatleri sırasında, derginin yönetimi ona ve Diderot'ya kalıyordu. Anılarını kaleme aldığı *Memoirs de Mme de Montbrillant*'da (Madam Montbrillant'ın Anıları), *philosophe*'ların fikirlerini ve kanılarını, bazen de gerçek sözlerini temsil eden akşam yemeği söyleşilerinden derlediği parlak bir *pastiche* sundu.

Marquise Emilie du Châtelet (1706–1749), yıllarca Voltaire'in yoldaşı oldu. 1733'te, Voltaire 39 ve kendisi 27 yaşındayken tanıştılar. Marquise sekiz yıldan beri evli ve üç çocuk annesiydi. Çok bilgili ve başarılı bir kadın haline geldi.

Madam du Châtelet, Newton'ı Fransızcaya çevirmekle ve Voltaire'in çalışma arkadaşı olmakla kalmadı, aynı zamanda da oldukça bağımsız şekilde bilimsel konulara ilişkin denemeler de yazdı.

Pek belli etmese de Voltaire'in onaylamamasına rağmen, Leibniz'in felsefesini inceledim ve öğrencisi Christian Wolff'un yorumladığı şekliyle onun dünyaya bakışını açımlayan bir kitap yazdım.

Leibnizcilerin Madam du Châtelet'i kazanarak parlak bir başarı elde etmelerinden beri herkes monadları anlıyor.

Madam du Châtelet gibi bir Fransız hanımın, zekâsını böyle örümcek ağlarını bezemek için kullanması ve bu sapkınlıkları çekici kılması ne acı verici.

Madam du Châtelet, 43 yaşındayken yeni bir âşık buldu ve ondan gebe kaldı: O âşık, 27 yaşındaki Marquis de Saint-Lambert'di. Voltaire'in bakımına rağmen, Madam du Châtelet doğurduktan kısa süre sonra öldü. Voltaire, tarifsiz acılar içindeydi. "Yirmi beş yıl boyunca arkadaşım olan birini, kadın olmaktan başka bir kusuru bulunmayan büyük bir insanı kaybettim."

Okurlar ve Sansürcüler

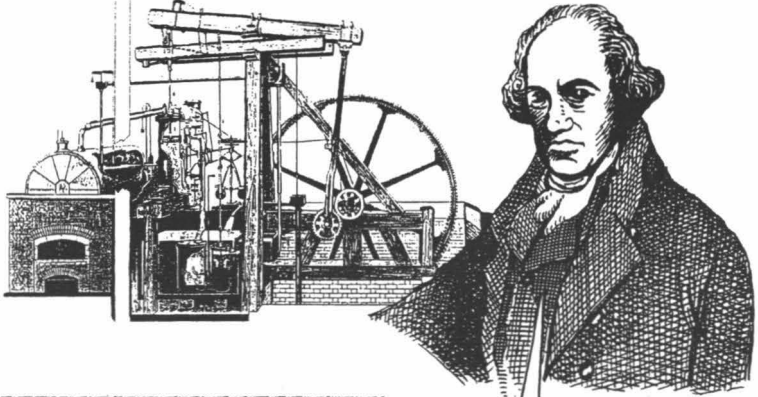
Philosophe'lar yazılarını kimin için yazdılar? En başta, uluslararası ağa mensup dost *philosophe*'lar için yazdılar. Ama aynı zamanda da giderek genişleyen bir okur kamuoyuna ışıklarını yaymak için seferber oldular.

İngiltere'de ve Hollanda'da olmayan sansür, Avrupa'nın geri kalanında entelektüel yaşamın tehlikeli bir gerçeği olmaya devam ediyordu. Kitap yayımlamak (bu işi çoğunlukla kitapçılar yapıyorlardı) için yetkili bir makamdan yasal izin almak gerekiyordu. Bununla birlikte, Fransa'da yargıçlar kitapları yakmanın satışları artırmaktan başka bir işe yaramadığını çok geçmeden öğrendiler, bu yüzden de olabildiğinde az gürültü patırtı çıkarmaya özen göstererek kitaplara el koymayı ve kitapçıları hapse atmayı öğlediler.

Sanayi ve Bilim

Endüstriyel teknoloji alanındaki pratik yenilikler, çoğu zaman İskoç Aydınlanmasıyla ilişkili mühendislerce gerçekleştirildi; örneğin verimli bir buhar makinesi geliştiren ve "beygirgücü" birimini getiren **James Watt** (1736–1819) onlardan biriydi. Buhar enerjisinin ve Derbyshire kömür havzasındaki demir dökümhanelerinin güç birliğiyle, Britanya'yı Sanayi Devrimi'nin merkezine oturtan makine çağı başladı.

Biz dünyanın atölyesiyiz!

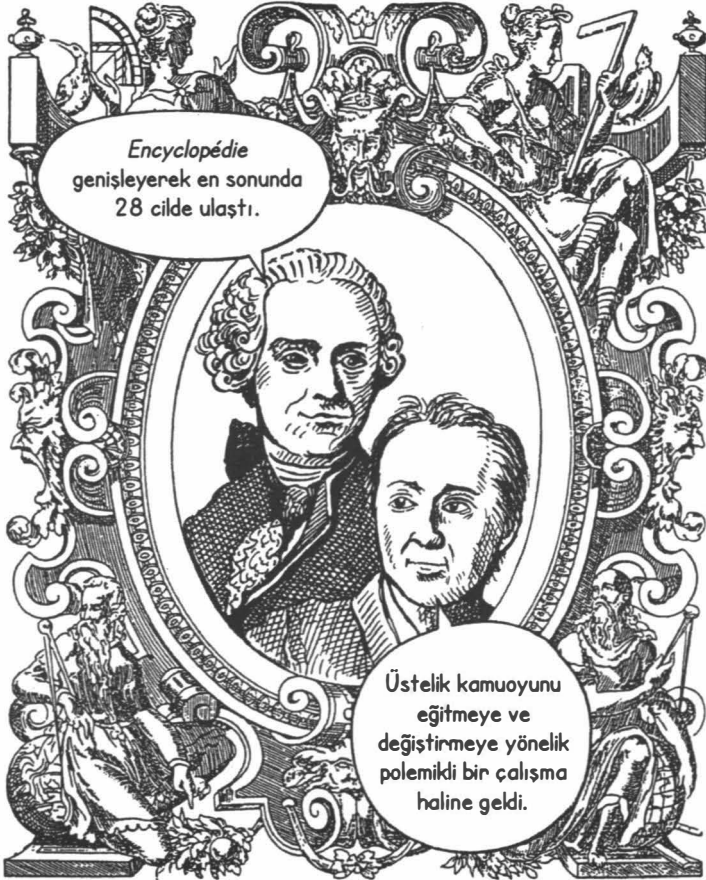

Eğitimli okurlar, bilimsel deneyin –fikirlere deneyimin sınavına tabi tutmanın– önemini kavradılar. Ama bilime olan aşırı güven, en akıllı kişileri bile çok kısa zamanda bilimin ilerleyerek mutlak kesinliğe ulaşacağını hayal etmeye yöneltti. 18. yüzyıl birçok bakımdan ürkütücü derecede ahmakçaydı, hayalperestlerin, sahte bilimcilerin ve “canlı manyetizması”nın gücüyle hastalıkları iyileştirdiğini iddia eden **Franz Mesmer** (1734–1815) gibi şarlatanların devriydi.

Encyclopédie

Aydınlanmanın en ayırt edici eseri ve etkileyici anıtı *Encyclopédie* idi. Aslında bu eser, Ephraim Chambers'ın ilk olarak 1727'de yayınlanan *Cyclopaedia*'sının çevirisi ve gözden geçirilmiş basımı olarak tasarlandı.

İlk yayın yönetmeninin işi bırakmasından sonra, proje nihayet Denis Diderot ve Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) tarafından başarıyla hayata geçirildi.

Encyclopédie, ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers'nin (Ansiklopedi veya Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Analitik Sözlüğü) birinci cildi 1751'de çıktı. Eserin tamamlanması 20 yıldan uzun sürdü. En sonunda yaklaşık 72.000 maddeden ve 2.500 gravürden oluşan bir eser ortaya çıktı.

Matematikçi olarak kazandığı ünden dolayı, d'Alembert'in adı geniş saygı görüyordu ama işin çoğunu yapan her zaman Diderot oldu. Diderot, birlikte çalıştığı çok etkileyici bir ekibi çevresinde toplamayı başardı; aralarında Montesquieu, Voltaire, Charles Duclos, Rousseau, Samuel Foremy, d'Holbach, Morellet, André Théophile de Bordeu, Jacques de Vaucanson gibi birçok *philosophe* da bulunuyordu.

Kader; ama en çok da hayatın gerekleri bize yapacağını yapar; bunu benden daha iyi bilen var mıdır? İşte bu yüzden, hiç yeğlemediğim halde otuz yıl kadar kendimi *Encyclopédie*'ye adadım, bu arada iki de oyun yazdım.

Davaya yeni katılmış olan yorulmak bilmez **Chevalier de Jaucourt** (1704–1799), daha sonra Diderot'ya büyük beceriyle yardım etti; Diderot gibi o da yüzlerce madde yazdı ve derleme işiyle uğraşan sıradan yazarlar ordusunun çalışmalara rını çekip çevirdi.

Bilgi Ağacı

Encyclopédie'ye yazdığı "Öndeyiş"te d'Alembert, çeşitli bilgi dallarının tümü ve bir soy ağacı biçiminde birbirleriyle olan ilişkileri hakkında okurlara genel bir bakış sunmayı amaçladıklarını dile getiriyordu. Bunu, Bacon'ın önerdiği ve Chambers'ın *Cyclopaedia*'sına uyarlanan çizimlere dayandırıyordu.

Ama duyular aracılığıyla akla ulaşamayan herhangi bir şeye pek az yer vardır. Kilisenin geleneksel öğretileri, bilgi ağacının çok önemsiz bir dalına havale edilmiştir.

Tarihteki “Büyük Adamlar” Kimlerdir?

Dayandığı yetkili kişi olarak “Bakan Bacon”ı gösteren d’Alembert, “Büyük adamlar”ın krallar ve fatihler değil, bilginler ve filozoflar olduğu öz bir tarih görüşünü ortaya koyar. D’Alembert, büyüklerin en büyüklerini kısaca anlatır: Bacon, Descartes, Newton ve Locke. Ama bu arada, Galileo, Harvey, Huyghens, Pascal, Fontenelle, Buffon, Condillac, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau dahil, önde gelen bilimcileri ve filozofları kapsayan bir kesin liste de verir.

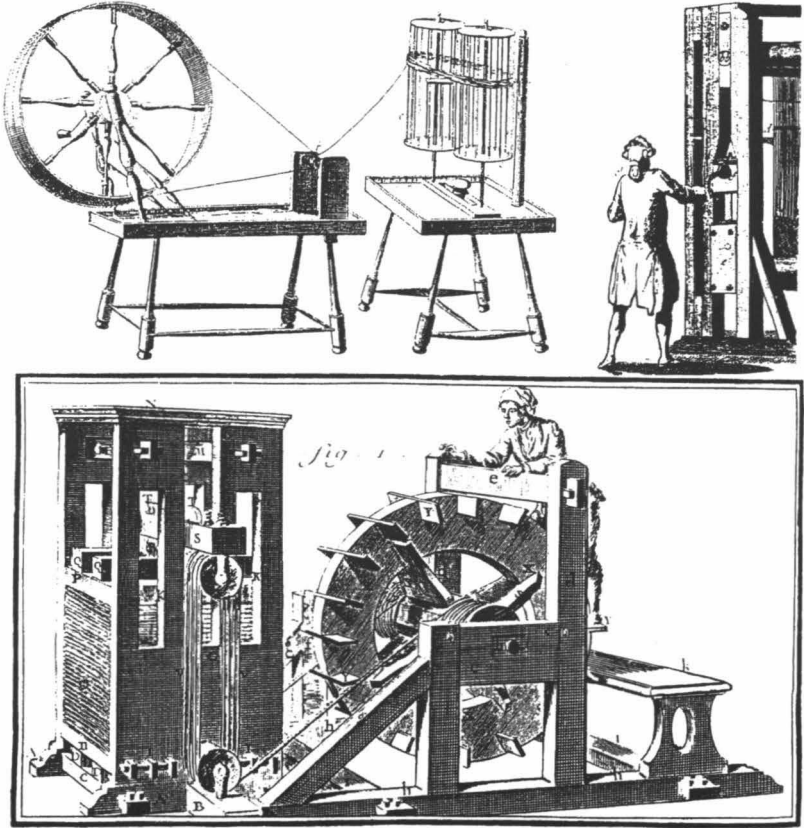

“Discours préliminaire”de (Önedeişi), şiddet ve kahramanlık içeren mecazlar bolca kullanılır: zincirlerin kırılması, peçelerin yırtılması, öğretilerin çarpışması, kalelerin basılması ... *philosophe*’lara kahramanca roller [verilir]. Onlar eziyete uğrayarak ya da horlanarak bir başlarına savaştılar, çağdaşlarının esirgenen tanınmayı ve takdiri onlara verecek olan gelecek kuşaklar için dövüştüler.” Robert Darnton, *Philosophers Trim The Tree of Knowledge* (Filozoflar Bilgi Ağacını Budar).

Metafizik ve Makineler

“Beşeri” ve “mekanik” sanatlar arasında yapılan geleneksel ayrımın talihsiz sonucu olarak, çok saygıdeğer ve çok yararlı insanlar hor görülüyordu. Diderot’nun işaret ettiği gibi, “Nasıl da tuhaf yargılıyoruz! İnsanların faydalı şeylerle uğraşmalarını istiyoruz ama faydalı insanları aşağılıyoruz.”

Diderot, karışık bir makinenin işleyişi ile karmaşık bir metafizik sistemi karıştırmakla insan deneyiminin ve bilgisinin pratik makinelerde nasıl yoğunlaşıp çökeldiğine dikkat çekti.

Altın haddeleme ya da çorap örme makinelerinde ve örücülerin, bezcilerin, perdecilerin ya da ipek dokumacıların tezgâhlarında rastladığımızdan daha büyük zekâya, sezgiye ve tutarlılığa hangi fizik ya da metafizik sistemde rastlarız?

Başarının Doruk Noktası

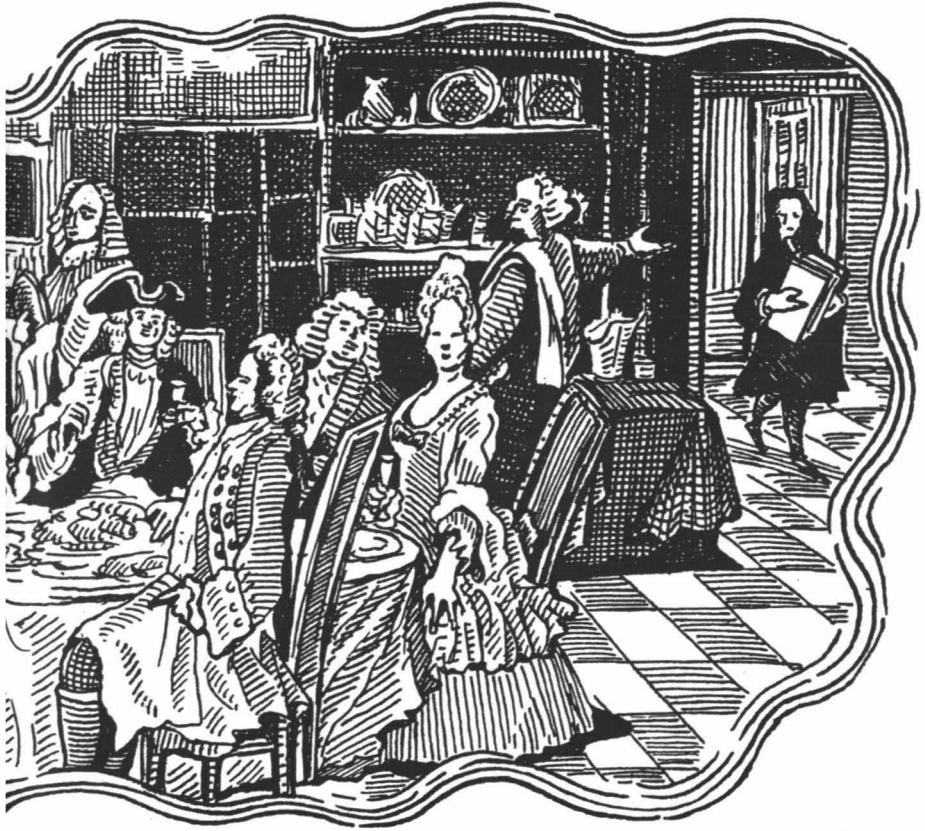
Encyclopédie'nin pahalı ciltleri, kibar toplumda muazzam hayranlık uyandırdı. Voltaire, *Encyclopédie*'nin aristokrasi, hatta bizzat kral üzerindeki etkisini dile getirmek için bir hikâye uydurdu.

"Bir gece XV. Louis, bazı yakın dostlarıyla Trianon'da akşam yemeği yiyordu. Sohbet döndü dolaştı avcılığa ve sonra da baruta geldi."

"Neyse ki meselenin çaresi hemencecik bulundu. İşareti alan uşaklar bir koşu gidip *Encyclopédie*'yi getirdiler..."

“Öğrenmek istedikleri her şey orada; ‘barut’, ‘allık’ ve ‘ipekli dokumacılığı’ maddelerinde anlatılıyordu ... ve istediklerini hemencecik buldular. Adaletle başvurmayı düşünenler, yasalar karşısında tam nerede durduklarını öğrendiler. Kral, sahip olduğu tüm ayrıcalıklar hakkında bilgilendi. Hepsu bu şekilde sayfaları çevirmekle meşgulken Comte de C –herkesin işitebileceği kadar yüksek bir sesle– dedi ki...”

Efendimiz, hükümdarlığınızda tüm sanatları öğrenip özümseyebilen ve bilgilerini sonraki kuşaklara aktarabilen adamlara sahip olduğunuz için gerçekten şanslısınız. İğne yapımından tutun da büyük toplarınızın dökülmesine ve ateşlenmesine varıncaya kadar her şey burada var. Sonsuz ölçüde küçükten sonsuz ölçüde büyüğe kadar her şey...

Philosophe'lar Saldırı Altında

Encyclopédie herkesçe hoş karşılanmadı. Projede yer alan *philosophe*'lar amansız eleştirilere uğradılar. Elie Fréron, Charles Palissot ve Jacob-Nicolas Moreau gibi eleştirmenler çeşitli makaleler ve yergiler yazdılar; Cizvitler, *Encyclopédiste*'leri aşırı macilikla suçladılar. *Encyclopédie*'nin ilk iki cildi yayınlandıktan sonra, 1752'de projenin engellenmesi için kralı ikna ettiler.

1757'de, gazeteci Fréron, Diderot'yu başsansürcü Malesherbes'ye ihbar etti.

... Büyük bir kumpanyanın elebaşı, entrikalarla her gün üreyen ve çoğalan kalabalık bir topluluğun başını çekiyon.

1760'ta Palissot, Rousseau'yu maymuna benzer bir vahşi gibi betimleyip taşıyan ve Helvétius'u, Diderot'yu, Duclos'yu acımasızca yeren *Les Philosophes* adlı bir güldürü kaleme aldı.

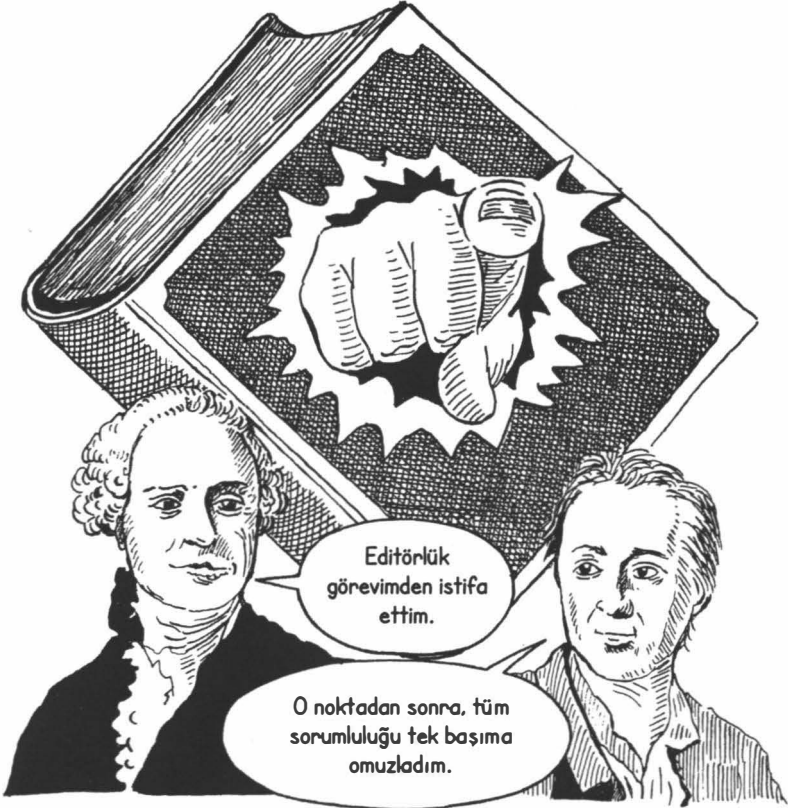
... Aylak ve safdil sosyete hanımlarını istismar eden, gösterişli tasarıların reklamını yapan ilkesiz ikiyüzlüler çetesi.

1758 Krizi

Gerçekten tehditle karşı karşıya kaldıklarında, *philosophe*'ların hizbi andıran mahiyetinin en belirgin şekilde ortaya çıkması kaçınılmazdı.

1758'de d'Alembert, Cenevre konulu bir madde kaleme aldı ve serpilip gelişen bu İsviçre şehir devletinin, sınırları içinde tiyatro yasağını kaldırırsa iyi bir şey yapmış olacağını öne sürdü. Sanki daha da ileriye giderek kentteki teologların öğreti açısından doğruluğunu sorguluyordu; bu büyük öfke yarattı. Paris yüksek mahkemesi (*parlement*), *Encyclopédie*'yi yasadışı ilan etti.

"1758'de Helvétius'un *De l'Esprit*'si üzerinde kopan fırtına ve ertesi yıl Diderot'nun *Encyclopédie*'sine getirilen yasak *philosophe*'ları birbirine kenetlemekte, Voltaire'in birlik için yaptığı en histerik çağrılardan daha etkili oldu. Eleştiricilerin bu hareketi yok etme çabaları, onu daha da güçlendirmekten başka bir sonuç vermedi." Peter Gay.

Malesherbes ya da “Mösyö Guillaume”

Encyclopédiste'ler son derecede şanslıydılar, çünkü giriştikleri projenin bütünüyle tehdit edildiği bu kriz anında, onların dostu Malesherbes, Fransa'nın yeni başbakanı olan babası tarafından kısa süre önce sansür idaresinin başına getirilmişti. **Chrétien-Guillaume Lamoignon de Malesherbes** (1721–1794), aydın olduğu kadar cesur da olan liberal bir devlet adamı olarak uzun ve seçkin bir mesleki yaşam sürdürdü.

Malesherbes birçok kez Diderot'yu ve d'Alembert'i perde arkasından korudu. 1752'de bir kraliyet kararnamesiyle ilk iki cilt yasaklandığı ve yayınlanmamış tüm metinler ile klişelere el koyma emri çıkarıldığı zaman, Malesherbes Diderot'yu uyararak taslakların mümkün olan en güvenli yerde –Malesherbes'nin kendi evinde– saklamasını önerdi.

Kral İçin ve Krala Karşı

Kral 1771'de Paris *parlement*'inin adli yetkilerini elinden aldığı ve yerine kendi "yüksek konsey"lerini atadığı zaman, "bir millet meclisi" toplanması çağrısında bulunan bir "serzeniş" yayınlama işi Malesherbes'e kaldı. Ancien Régime'in son yıllarında, "Mösyö Guillaume" reform yanlısı ilkeli rolü sayesinde Fransa'nın en sevilen adamlarından biri oldu.

Ama kraliyet içişleri bakanı olarak bile, Versay adabına bile bile aykırı giderek pejmürde giysiler giyinmeye devam etti. Ekonomiyle ve reformla, döneminin saray görüşüne uygun düşmeyecek kadar yakından ilgilendiği için istifa etme zorunluluğu hissetti.

Mösyö Guillaume'un Serüvenleri

Malesherbes, sık sık görevden uzaklaştırılması sayesinde, gerçek uğraşısıyla, yani bitki bilimiyle ilgilenecek zaman bulabildi.

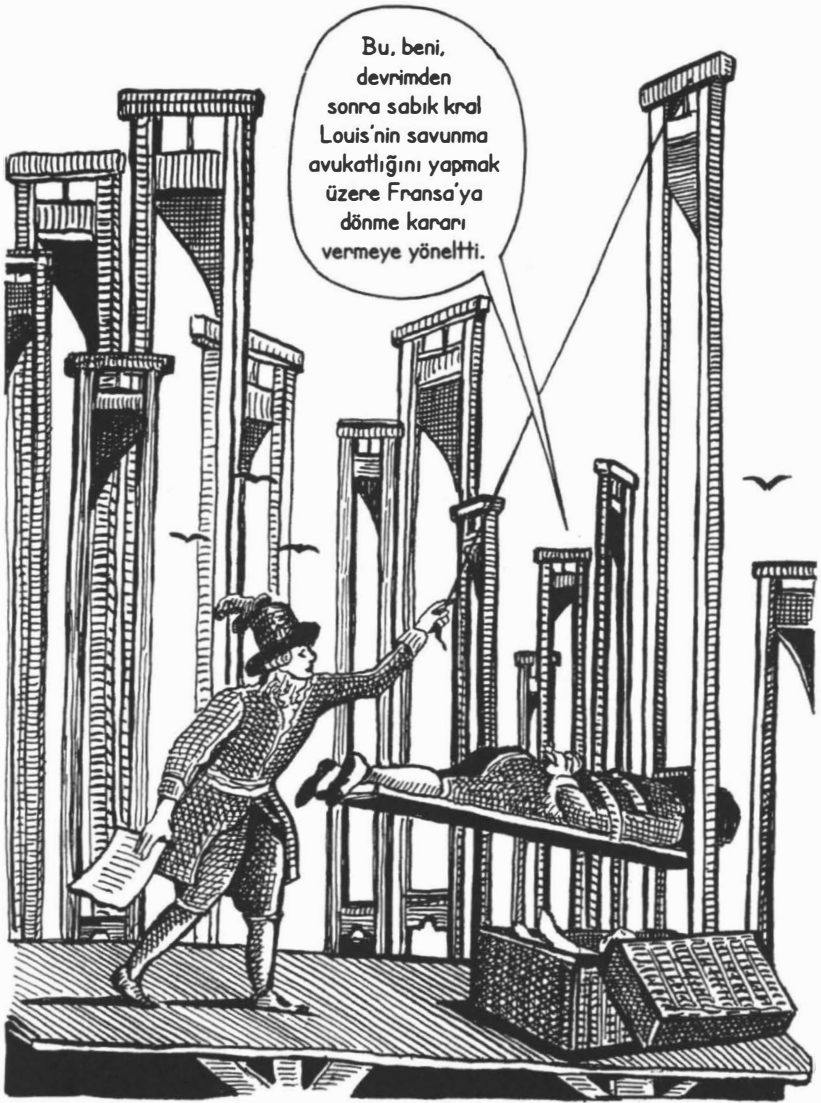

Malesherbes, şatosunda inzivaya çekilerek Fransa'daki en kapsamlı bilimsel bahçeyi kurdu ve kırk cilt tutan *Herbier* (botanik defterleri) adlı çalışmasını yarattı.

Malesherbes, 1771'de, evinin yakınındaki korulukta karısının cansız bedenini buldu. Kendini tüfekte vurup öldürmüştü.

Malesherbes, Aydınlanmanın siyasal ilkelerine koşturarak, her insanın, kralın bile hukuka tabi olması ve hukuktan **yararlanması** gerektiğine inanıyordu.

Sonuç olarak, Malesherbes'nin yaşamı da guillotinde son buldu.

Denis Diderot

Diderot'nun bohemce eğilimleri sıklıkla babasında hoşnutsuzluk yarattı, ama onun bir aydın ve yazar olarak kendisine bakışını, kesinlikle, usta zanaatkâr olan babasının değerlerine olan saygısı şekillendirdi. Diderot yazmayı, sıkı çalışma ve disiplin gerektiren bir zanaat olarak görüyordu.

Diderot, yüzünde şekil bozukluğu meydana geldiği için yaşamının geriye kalanında yapay burun takmaya mecbur olan evde kalmış kız kardeşi Denise ile her zaman mükemmel bir uyum içinde oldu. Diğer kız kardeşi Angélique, kendi isteğiyle Ursuline rahibesi oldu. Daha sonra delirdi ve 28 yaşında öldü. Diderot'nun erkek kardeşi Didier önce *abbé* (manastır başrahibi), sonra da katedral rahibi oldu.

Bu Hristiyanların evanjelik mükemmellik dedikleri şey, ölümcül bir sanat olarak doğayı boğma sanatından başka bir şey değildir. Didier iyi bir arkadaş, iyi bir erkek kardeş olurdu; tabii ki eğer İsa ona bu sıradan şeylerin tümünü ayaklarının altına alıp çiğnemesini emretmemiş olsaydı.

Diderot'nun Ruhunun "Gizli Tarih"i

Diderot, 1742'de yoksul ama güzel Antoinette Champion'la gizlice ve babasının rızası olmadan evlendi. Çocuklarından yalnızca biri, Angélique, erişkinlik çağına kadar yaşayabildi. Diderot'nun dostları, Madam Diderot'yu zor bir kadın olarak görüyorlardı ama Diderot kendine has şekilde karısına sadık kaldı.

1755'te, hayatının büyük aşkı Sophie Volland'la tanıştı.

Diderot, onun kendisini dobra ve dolambaçsız ifade etme tarzını takdir ediyordu. Bu ilişki çeyrek yüzyıl –Sophie'nin 68 yaşında ölmesiyle kesin ayrılık günü gelinceye kadar– sürdü.

"Ruh, her türden iyi huylu ve kötü huylu canavarı barındıran karanlık bir mağaradır. Haylaz adam kapıyı açar ve yalnızca ikincileri salıverir. İyi niyetli adam bunun tersini yapacaktır."
Diderot

Diderot ve Arkadaşları

“Doğuştan, olabildiğince iletişime açık biriyim.” Diderot, kendisini unutacak derecede coşkuluymuş, hayranlık verici ölçüde bilgiliydi, kesinlikle her şeye ilgi göstermeye ve mümkünse her şey hakkında bir teori ortaya atmaya istekliydi. Tüm tanıklar görüş birliği ediyorlar: Diderot ateşli, bastırılmaz bir konuşmacıydı, bir konuda heyecana kapılınca odanın içinde durmadan dolaşır ve perüğü çekip çıkarırdı.

Benim okumam, yazmam, düşünceye dalmam, dinlemem, bakmam ve hissetmem kendi adıma ve arkadaşlarım adınadır. Onlar yokken, bağlılığım her şeyi onlara atfeder. Hiç durmaksızın onların mutluluğunu düşünürüm. ... Bütün duyularımın ve bütün yetilerimin kullanımını onlara adadım; imgelemimde ve konuşmamda her şeyin hafiften ileri gitmesi ve abartıya kaçması da belki bu yüzdendir. Bazen bu yüzden bana sitem ediyorlar, nankör sefiller!

Encyclopédie Dedikleri Nedir?

Diderot, “Encyclopédie” başlıklı harika bir yazısında, bu sözcüğün Yunanca kökenli olduğu ve “tüm bilgilerin karşılıklı ilişkisi” anlamına geldiği konusunda aboneleri bilgilendiriyordu; bu, Diderot’nun birçok yazısının çağrıştırdığı neredeyse tılsımlı bir slogandır. “Hakikaten, bir ansiklopedinin amacı, yeryüzünün her yanına saçılmış tüm bilgileri derlemek, genel hatlarını ve yapılarını birlikte yaşadığımız insanlara sunmak, bizden sonra geleceklere bunları iletmek, böylelikle geçmiş yüzyıllara ait emeğin sonraki yüzyıllar için yararlı olabilmesini sağlamaktır.”

Bir ansiklopediye girişmek, ancak felsefi bir çağda mümkün olabilirdi. ... İstisnasız ve hiç kimsenin duygularına bakılmaksızın tüm şeylerin incelenmesi, tartışılması, araştırılması gerekir. ... Aklın asla koymadığı engelleri devirmeliyiz, sanatlar ve bilimler için son derecede değerli olan özgürlüğü onlara yeniden kazandırmalıyız.

Önceki yüzyıl, bilimleri ve sanatları gidebilecekleri kadar ileriye götürdü. ... Bu kazanımları tek bir eserde toplamak ve sonraki kuşaklara aktarmak ise şimdiki yüzyılın görevidir.

Aydınlanma Çağında Sanat

William Hogarth'ın (1697–1764) çizdiği ahlaki tablolar, bilgi zenginliği bakımından **Richardson**'ın ve **Fielding**'in romanlarını andırır. Popüler görsel türdeki yergi, **Thomas Rowlandson** (1756–1827) ve **James Gillray** (1757–1815) tarafından sürdürülen bir gelenektir. **Thomas Gainsborough** (1727–1788) ve **Joshua Reynolds** (1723–1792), zengin patronlar için portreler yaptılar; **George Stubbs**'ın (1724–1806) at portreleri ve **Derby**'li **Joseph Wright**'ın (1734–1797) endüstriyel tabloları, bu zenginlerin pratik ilgilerini resmediyordu.

İtalyan sanatı, **Antonio Canaletto**'nun (1697–1768) ve **Giambattista Tiepolo**'nun (1696–1770) topografik başyapıtlarında Rönesans ve barok dönemlerinin geçmiş başarılarını yansıtıyordu. **Giovanni Battista Piranesi**'nin (1720–1778) Gotik harabeleri ve hayali hapishaneleri resmettiği tablolar, Aydınlanma imgeleminin karanlık yüzünü ortaya seriyordu.

Fransız aristokrasisinin gösterişli aşırılıklarını, rokoko ressamı olan **Antoine Watteau** (1684–1721) ve **François Boucher** (1703–1770) göklere çıkardılar. Diderot, Paris *salon*'larında sergilenen yeni resimler hakkında yazılar kaleme aldı. Yaptığı sanat eleştirisinde ahlaki yargılar (Boucher'nin ahlakdışı olduğunu düşünüyordu) ile estetik yargıları harmanladı. Hayranlık duyduğu sanatçılar olan **Jean-Siméon Chardin**'de (1699–1779), **Jean-Baptiste Greuze**'da (1725–1805) ve **Jean-Honoré Fragonard**'da (1732–1806), yeni dram biçimlerine ilişkin yorumlarına koşturarak yeni bir ahlaki bakış, fark edilebilir insanlar ve olaylar aradı.

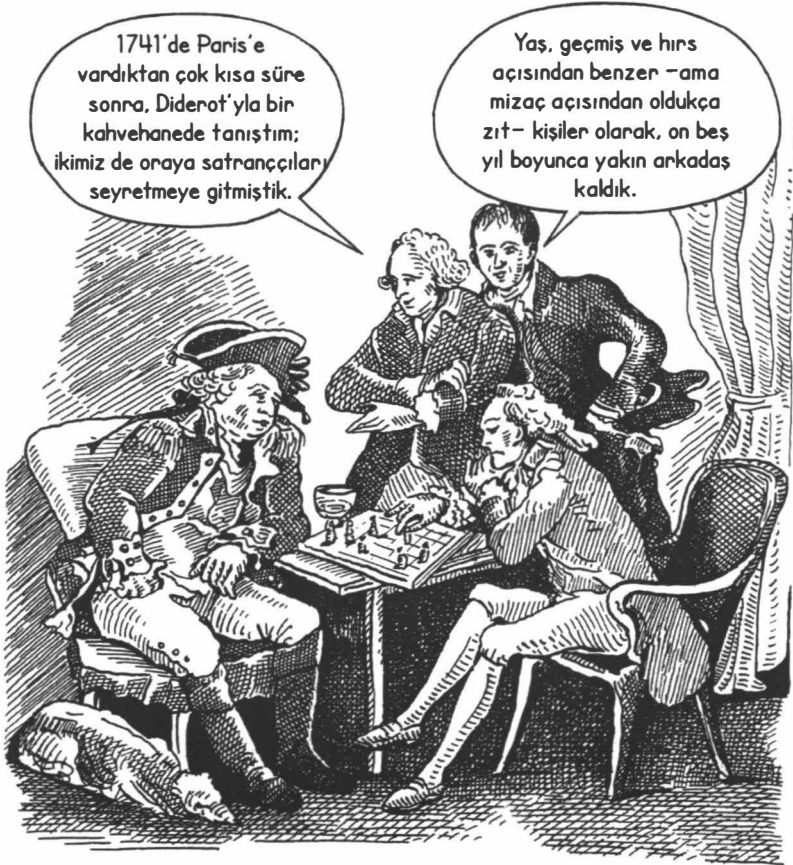
"Estetik" terimi, filozof **Christian Wolff**'un (1679–1754) öğrencisi olan Alman yazar **A.G. Baumgarten** (1714–62) tarafından türetildi; Baumgarten'ın *Aesthetica* (Estetik) adlı kitabı 1750'de yayınlandı. Alman ressam **Anton Raphael Mengs** (1728–1779) ile birlikte yaklaşık 1750'de Roma'da devrimci Neoklasizm üslubunu başlatan **Johann Joachim Winckelmann** (1717–1768), klasik arkeolojiyi ve sanat tarihini kurdu.

Earl of Shaftesbury'nin (1671–1713) yazıları ve **Edmund Burke**'ün (1729–1797) yazdığı *A Philosophical Inquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and the Beautiful* (1756; Yüce ve Güzel Kavramlarımızın Kaynağı Hakkında Felsefi Bir Soruşturma), "beğeni" tartışmasında etkili oldu. **Immanuel Kant** (1724–1804), *Yargı Yetisinin Eleştirisi* (1790) adlı kitabına yücenin ve güzelin analitiğini dahil etti.

Jean-Jacques Rousseau (1712–1778)

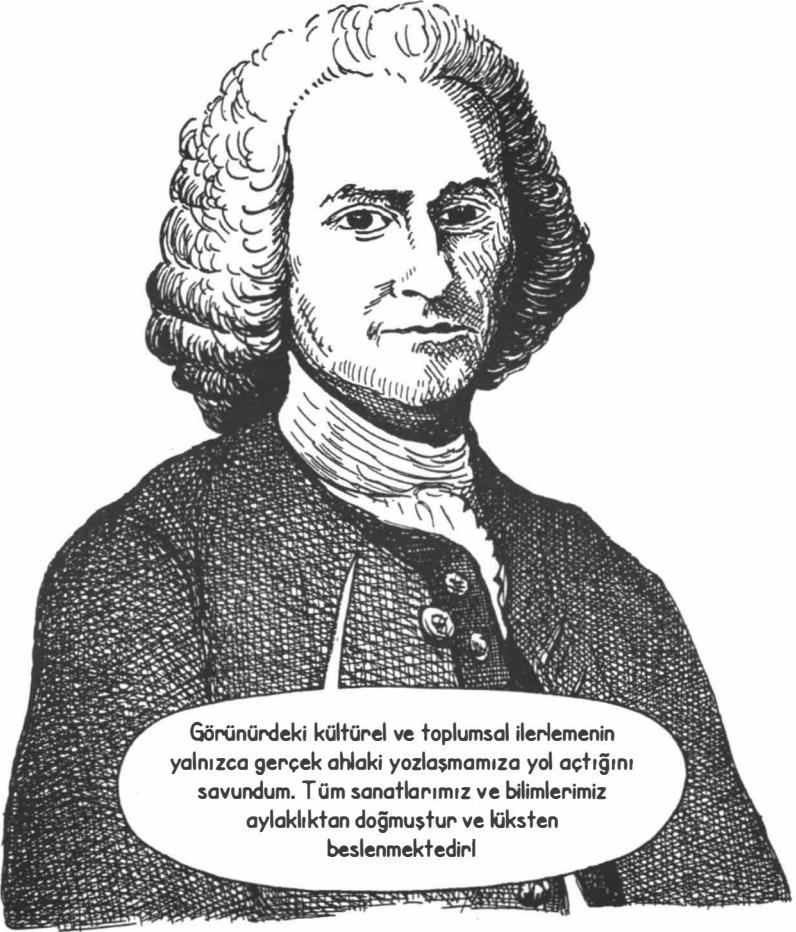
Rousseau, İsviçre’de çoğunluğu Katolik olan dükalıklarla, prensliklerle ve krallıklarla çevrili minik Calvinici şehir devleti cumhuriyeti Cenevre’de doğdu. Annesi onu doğurduktan kısa süre sonra öldü ve Rousseau hiç resmi eğitim görmedi. On beş yaşındayken, onun dinini değiştirmeyi ve eğitimi tamamlatmayı umut eden İsviçreli Katolik Barones Madame de Warens’in evine alındı.

Rousseau, *Encyclopédie* için “siyasal iktisat” konulu bir madde ve müzik konusundaki maddelerin çoğunu kaleme aldı. Rousseau, Paris’in kibar entelektüel çevrelerine kabul edildi ve kendilerinden birisi olarak *philosophe*’lerden kabul gördü.

Rousseau'nun Meydan Okuyuşu

Rousseau, ilk önemli incelemesi olan *Sanatlar ve Bilimler Üzerine Söylev* (1749) ile Aydınlanmanın temel bir ilkesine meydan okudu ve sonraki çalışmalarının tümünde geliştirmeyi sürdürdüğü bir izleği ana çizgileriyle ortaya koydu.

Rousseau'nun bir sonraki önemli incelemesi olan *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı* (1755) da giderek artan yozlaşmanın ve alçalmanın sergilendiği bir insanlık tarihi tablosu çizer. Ama artık bunun sorumlusu ilerleme, lüks ve öğrenim değil, eşitsizliktir. Rousseau, eşitsizliğin izlerini **özel mülkiyete** ve doğrudan doğruya imrenmeye kadar sürer.

İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı

“Böylelikle doğal eşitsizlik, **kombinasyonun** eşitsizliğiyle birlikte fark edilmeden açılıp gelişir ve koşullarının farklı olması nedeniyle insanlar arasında gelişen farklılık daha hissedilir hale gelerek kalıcı sonuçlar yaratır ve bireylerin yazgısını aynı oranda etkilemeye başlar.

Gerçekte olmadıkları şekilde görünmek artık insanların işine gelmeye başladı. Olmak ve öyle görünmek, bütünüyle farklı şeyler olup çıktı; bu ayırımdan ise küstah gösteriş ve alavere dalavere fırlayıp çıktı, sayısız kötülük de bunlara eşlik etti. Öte yandan, insanlar önceden özgür, bağımsız iken, artık yeni ihtiyaçların sonucu olarak bir bakıma tüm doğaya ve özellikle de birbirlerine boyun eğere duruma getirildiler; her biri başka insanların efendisi haline geldiğinde bile, bir dereceye kadar köle olup çıktı: Zenginse başkalarının hizmetlerine muhtaçtı; yoksulsa yardıma muhtaçtı; orta halliler bile birbirleri olmadan edemiyorlardı. ... Tek sözcükle, bir yandan rekabet ve yarışma, öte yandan ise çatışan çıkarlar ortaya çıktı, bunlarla birlikte ise iki tarafta da başkaları pahasına kazanç sağlamaya dönük gizli bir arzu gelişti. Bütün bu kötülükler **mülkiyetin** ilk etkileridir ve artan eşitsizliğin ayrılmaz eşlikçileridir.

Zenginlikleri temsil etmek için **göstergelerin** icadından önce, zenginliği oluşturan şeyler, insanların sahip olabilecekleri biricik mal mülk olan topraklardan ve evcil hayvanlardan pek fazlası değildi. ... Kendi paylarına zenginler tüm diğerlerini hor görmeye başlar başlamaz, hükmetmenin zevkini de tatmaya başladılar. ... Onlar (zenginler), sallantılı ve sahte unvanlar üzerine kurulu olduklarını biliyorlardı; bu nedenle kendilerinin kuvvet kullanarak elde ettiklerini başkaları da kuvvet kullanarak onların elinden alsaydı, yakınmak için hiçbir nedenleri olmazdı.”

Voltaire ile Rousseau Karşı Karşıya

Rousseau bu incelemenin bir nüshasını Voltaire'e gönderdi, o da gönderiyi aldığı bir mektupla bildirdi.

Mösyö, insan ırkına karşı yeni kitabınızı aldım, teşekkür ederim... Bizi hayvan yapmak uğruna hiçbir zaman bunca zekâyâ başvurulmamıştır. Kitabınızı okuyunca, insanın dörtayak üstünde yürüyüşü geliyor; ama bu alışkanlığı yitireli altmış yıldan çok olduğu için, korkarım yeniden kazanamam.

Dörtayak üstünde yürümek için geriye gitme zahmetine girmeyin; hiç kimsenin bunu başarma şansı daha az olmazdı. Kendi iki ayağımızın üstünde durmayı bize öyle iyi öğretiyorsunuz ki, sizinkilerin üstünde durmuyoruz.

Tarih, Rousseau'ya göre, ilerlemenin insanlarda yozlaşmayı artırdığını gösteriyordu; ama Rousseau'nun da kabul ettiği üzere, bizatihi o yozlaşmanın nedeninin, yani kültürün "daha da kötüye gidişini önlemesi gerektiği" zaman gelmişti. "...Bıçağın saplandığı yerden çıkarılması halinde kurbanın öleceği korkusuyla, bıçağı oldu gibi bırakma meselesidir bu."

Doğa ve Doğal Tarih

18. yüzyılın ilk yarısında, düşünürler her yerde hâlâ Newtoncu hesaplamaların içerdiği imaları sindirmeye çalışıyorlardı. İnsanın doğasına ilişkin spekülasyonlar, oldukça mekanik bir hayvan olan “makine insan” modelinde doruğa ulaştı. Tıptan iyi anlayan ve yaşam bilimlerindeki tüm yeni gelişmelerden büyülenen Diderot, bunların insanoğlunu anlamamız açısından içerdiği imalar üzerinde yorum yapma gereksinimi hissetti. Evrendeki her şeyin bağlantılı olduğu fikri onu büyüledi ve ilgi çekici –üstelik uzak görüşlü– birçok spekülasyon, birçok varsayım ortaya atmaya yöneltti.

Evrenin ya da düşünen ve hisseden tüm moleküllerin genel toplamının bir bütün oluşturup oluşturmadığını doğa bilimciye soruyorum. Eğer bir bütün oluşturmadığı yanıtını verirse, tek kelimeyle, evrene düzensizlik getirerek Tanrı'nın varlığını zayıflatacaktır ve tüm varlıkları birbirine bağlayan zinciri kırarak felsefenin temelini yıkmış olacaktır.

Diderot, Doğanın Yorumlanması Üzerine Düşünceler.

Bir Sistem Olarak Doğa: Linnaeus

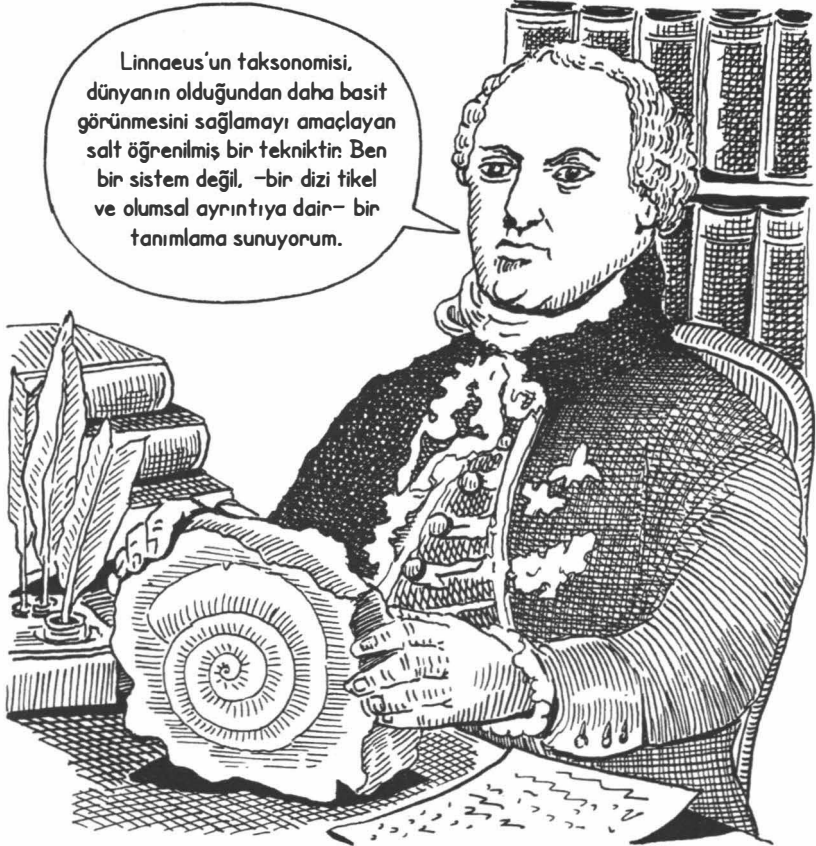
İsveçli doktor ve doğacı Carl Linnaeus (1707–1778), canlı ve cansız varlıklar arasında kesin bir ayırım yaptı ve ayrı araştırma alanları olarak botanik, zooloji gibi “yaşam bilimleri”nin kurulmasına katkıda bulundu.

Tüm canlıların sınıflandırıldığı ve bilimsel olarak adlandırıldığı (*cins* ya da *familya* adının ve *tür* ya da *birey* adının saptandığı) ikili sistem, Linnaeus’a borçlu olduğumuz bir sistemdir. O, doğayı, uyumlu bir bütün oluşturan, Tanrı’nın yarattığı karşılıklı ilişkili ve dengeli bir sistem olarak gördü. Öğrencileri, ticari gemilerle ya da Kaptan Cook gibi kâşiflerle dünyayı gezip dolaştılar.

Tarih Olarak Doğa: Buffon

Georges-Louis Leclerc, Comte de Buffon (1707–1788) Linnaeus'un görüşlerine karşı çıktı. 1749'dan başlayarak yaşamı boyunca *Histoire Naturelle* (Doğal Tarih) adlı çalışmasının 36 cildini yayınladı, ayrıca 8 cilt de ölümünden sonra yayınlandı. En titiz, en güzel düzyazıyla yazılmış olan bu çalışma, insandan ve kuşlardan tutun, kabuklulara, balıklara ve minerallere kadar doğadaki her konuyu kapsıyordu.

Buffon, dünyanın ve bizatihi yaşamın, teologlarca kabul edilenden çok daha eski olduğunu savunmak için fosil kanıtlardan ve fiziki deneylerden yararlandı. Çalışmasına koyduğu başlık -doğal tarih- şimdiki haliyle dünyanın, Tanrı tarafından yaratıldığı halde olmadığı yönünde taşıdığı inanca dikkat çekiyordu. Çalışması, Sorbonne'daki teoloji fakültesi tarafından suçlandı.

Materyalizm Skandalı

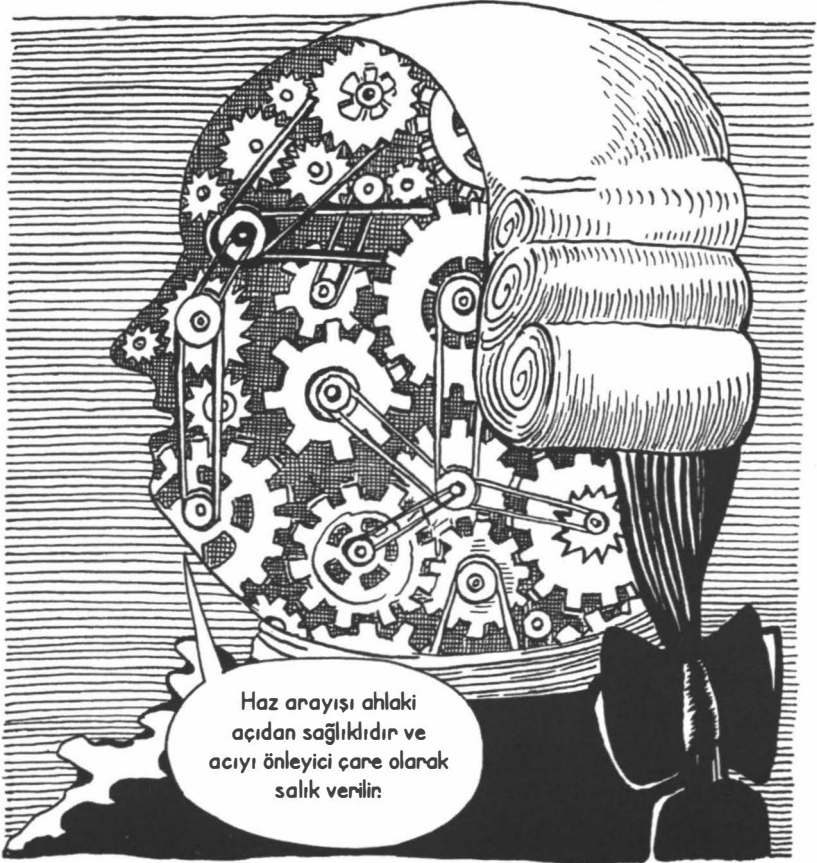
Encyclopédie ile en yakından bağlantılı *philosophe*'lerden bazıları maddeci, belirlenimci ve tanrıtanıma bir dünya görüşü geliştirdiler.

Tüm bilgilerin kaynağı, dış dünyadan alınan duyumlarda ya da izlenimlerde bulunabilirdi. Bireysel gelişim sırf böyle izlenimlerin toplam sonucundan ibaretti. "Ruh" gibi geleneksel teolojik kavramlar, "gereksiz varsayım"lar gibi görünüyordu.

La Mettrie ve Helvétius

Aydınlanmanın en çok gürültü koparan ve en aşırıya kaçan maddecisi, **Julien Offroy de la Mettrie** (1709–1751) isimli bir hekimdi; *L’homme Machine* (İnsan Makinesi, 1747) adlı eserinde, gerek fiziksel gerekse zihinsel ve manevi bütün insan yetilerini maddenin örgütlenişiyle açıklamanın mümkün olduğunu, dolayısıyla da ne türden olursa olsun herhangi bir ruh gereksiniminin ortadan kaldırılabileceğini iddia etti.

Haz arayışı ahlaki
açıdan sağlıklıdır ve
acıyı önleyici çare olarak
salık verilir.

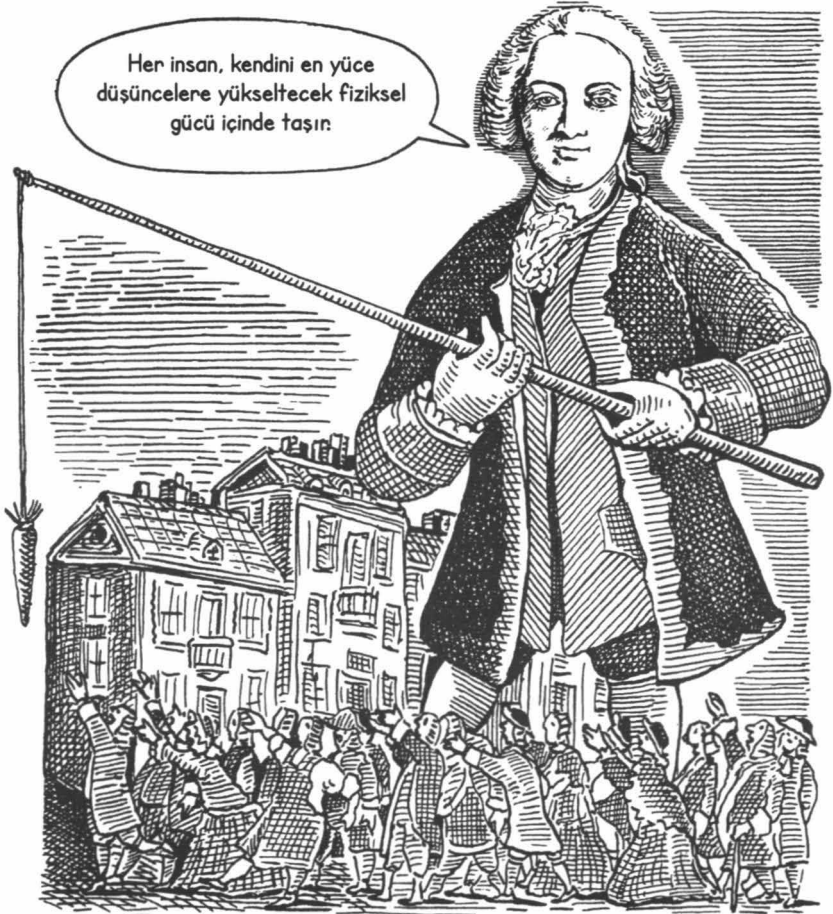
La Mettrie'nin çağdaşlarına –Diderot ve d'Holbach dahil– göre en utanç verici olan, **hiçbir mutlak ahlaki standardın** bulunmadığına ve bireye tamamen fiziksel içtepelerin hükmettiğine ilişkin çıkardığı sonuçtu. La Mettrie önce Paris'ten, sonra da Hollanda'dan kaçmak zorunda kaldı. Büyük Friedrich'in daveti üzerine, en sonunda Prusya'ya yerleşti.

Diderot'nun arkadaşlarından olan özgür düşünceli filozof **Claude-Adrien Helvétius** (1715–1771), şiddetli bir skandalın fitilini ateşleyen *De l'Esprit* (Anlık Üzerine) adlı incelemesini Temmuz 1758'de yayınladı. Helvétius'un maddeciliği davranışçı türdendi; Locke ve Condillac'nın fikirlerini genişletiyor, bütün insan bilgilerini ve davranışlarını duysal ve toplumsal deneyim yoluyla eğitim-öğretimin meyveleri olarak açıklıyordu. Helvétius, fizyolojik faktörlere ilişkin yorum yapmaktan kaçındı ama yine de her türlü etiğe karşı belirlenimci anlayışı ortaya koydu.

Maddecilik ve İnsanların Gelişip İlerlemesi

Helvétius, tüm insanların yetenekleri bakımından esas olarak eşit doğduklarına inanıyordu. İnsanlar arasındaki somut farklılıklar ya hırslarının gücündeki farklılıklardan ya da gördükleri eğitimdeki tesadüflerden ileri geliyordu.

De l'Esprit, insanların devlet tarafından geliştirilip ilerletileceğine ilişkin bir görüşe ulaşarak sona erer. Bilge bir yasa koyucu, uygarlık erdeminin ödülleri çekip çevirerek hırsları etkileyebilir ve böylelikle zihnin ataletini alt edebilir. Bu görüş, Fransız Devrimi'nin söylemlerinde yankı bulmuştur.

Holbach

Alman bilimci **Baron d'Holbach** (1723–1789) Paris'e yerleşerek çoğu kimya ve mineroloji üzerine olmak üzere *Encyclopédie* için 400'ü aşkın madde kaleme aldı. Holbach cömert bir ev sahibiydi ve verdiği akşam yemeği davetleri önde gelen Parisli radikaller için birer şölendi. Britanya'dan Laurence Sterne, Horace Walpole ve Adam Smith; Milano'dan büyük hukuk reformcusu, Beccaria markizi Cesare Bonesana; Amerika'dan Benjamin Franklin gibi isimler sofrasında bulunan denizaşırı ziyaretçiler arasındaydı. Görgülcü filozof David Hume, Paris'teki Britanya büyükelçiliğinde görevliyken, Holbach'ın sofrasında sık sık bulundu.

Özgür Düşünürler Fabrikası

Baron d'Holbach, 1756'da İngiltere'ye yaptığı bir geziden sonra (orada aktör David Garrick'le, ayrıca öğrencilik günlerinden arkadaşı olan radikal ve özgürlükçü John Wilkes'le birkaç gün geçirdi), kabul gören teolojik fikirlere karşı daha cesurca bir seferberlik için zamanın gelmiş olduğuna karar verdi.

Holbach'ın *Le Système de la Nature* (Doğa Sistemi) adlı kendi yapıtı, kötü şöhretli bir "materyalist" metin olup çıktı. Bu yapıtında Holbach, baştanbaşa indirgeyici bir görüş ortaya attı. İnsan katıksız fiziksel bir varlıktır. Fiziksel insan, duyularımızın bize açık ettiği nedenlerin itmesiyle hareket eden insandır. Ahlaki insan ise bize doğrudan açık edilmeyen fiziksel nedenler aracılığıyla hareket eden insandır.

D'Alembert'in Düşü

Holbach'ın insan türüne bakışı, arkadaşı Diderot'nun kaleme aldığı ama hiç yayınlanmadığı *Rêve de d'Alembert* (d'Alembert'in Düşü, 1769) adlı çalışmada ince ayrımlı ve ilgi çekici bir biçimde irdilediği görüşe yakındır. Mücadele edip duran genç bir yazar olarak Diderot, yaşamının üç yılını İngilizceden önemli bir tıp sözlüğünün çevirisini yapmakla geçirmişti. Tüm bu alana yönelik büyük hayranlığı, *Encyclopédie* üzerinde on yıllarca süren çalışması boyunca da devam etti.

Diderot, düşüncelerini, bir diyalog ve rüya biçiminde sunarak bunların ancak gelecekteki bilimsel buluşlarla kanıtlanabilecek varsayımsal niteliğini vurguladı.

Düş

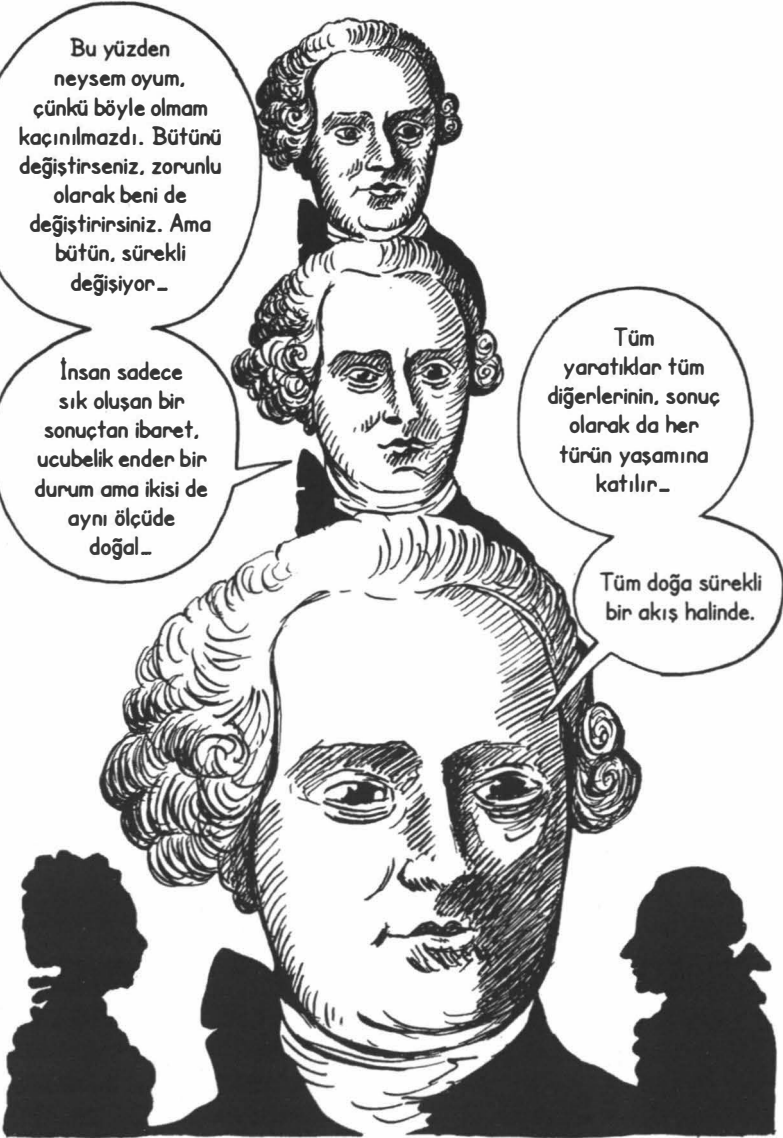
Matmazel de l'Espinasse ve Bordeu adlı iki arkadaş, d'Alembert'in sayıklamalarına tanık olurlar.

Bu yüzden
neysem oyum,
çünkü böyle olmam
kaçınılmazdı. Bütünü
değiştirseniz, zorunlu
olarak beni de
değiştirirsiniz. Ama
bütün, sürekli
değişiyor _

İnsan sadece
sık oluşan bir
sonuçtan ibaret,
ucubelik ender bir
durum ama ikisi de
aynı ölçüde
doğal _

Tüm
yaratıklar tüm
diğerlerinin, sonuç
olarak da her
türün yaşamına
katılır _

Tüm doğa sürekli
bir akış halinde.

Ondan sonra
da bireylerden
söz edersiniz,
sizi zavallı
filozofları!

..Öyle bir şey yok;
hayır; yok öyle bir
şey...

Varlık nedir? Belirli
sayıdaki eğilimlerin
yekûnu...

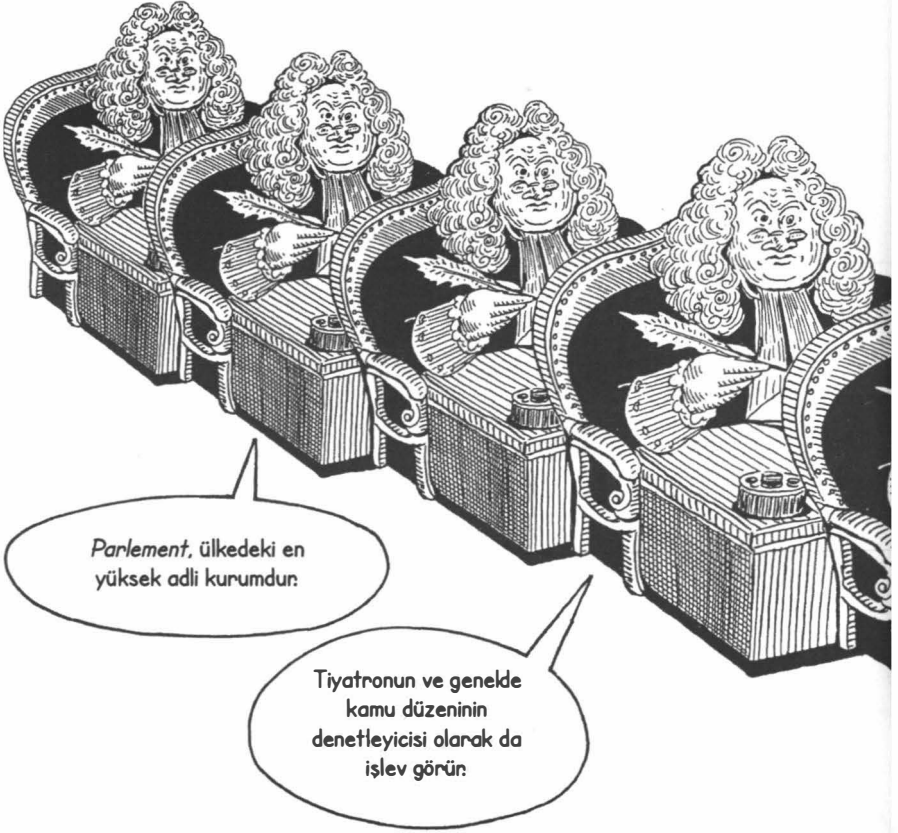
Ben, bir eğilimden
fazlası olabilir miyim?

Sustu.

Evet ama çok
harika bir soruşturma
yaptı... Şu anda
kuramsal düzeyde
kalsa bile, insanın
bilgisi ne denli ilerlerse,
doğrulanması da o
denli artacaktı.

Fransız *Parlement*'leri

18. yüzyılda Fransa, siyasal otorite sorunları konusunda iyiden iyiye bölünmüş durumdaydı. Kral ve bakanlar, aristokrasinin hâkimiyeti altındaki yüksek Fransız hukuk mahkemeleri olan *parlement*'lerle sık sık anlaşmazlığa düşüyorlardı; aristokrasi, bu mahkemelerin yasaları inceleme ve beğenmediklerini reddetme yetkisinin bulunduğunu iddia ediyordu.

Fransa'da toplam on üç *parlement* vardı ve en nüfuzlusu Paris'tekiydi.

Parlement'lerdeki mevkiiler satın alınabiliyordu ve babadan oğula miras kalıyordu; en yüksek mevkiiler, buraların sahiplerine asalet veriyordu; onlar da "kırlıç soyluluğu"na (*noblesse d'épée*) karşı "kostüm soyluluğu"nun (*noblesse de la robe*) şerefini kiskançlıkla savunuyorlardı.

Parlementarien'ler protokol delisiydiler ve yaz tatillerini bitirip her kasım ayında görev başına dönerlerken düzenlenen geçit resmi, yılın büyük törensel se-yirliklerinden birini oluşturmdu.

Kralın fermanlarının yürürlük kazanabilmesi için, parlament tarafından "tescil edilmesi" gerekir.

Bu da bize kraliyet politikasını "serzeniş" yoluyla eleştirme hakkı verir:

Sonuç olarak *parlement*, iyi ya da kötü, mutlak monarşiye karşı yasal muhalefetin merkeziydi ve yüzyılın ortalarında tahtla sürekli çatışma içinde oldu. Paris *parlement*'inin kurulu bulunduğu Palais de Justice (Adalet Sarayı), Simon Schama'nın sözleriyle, "başlı başına neredeyse minyatür bir şehir" di.

Montesquieu ve *Kanunların Ruhu* Üzerine

Montesquieu'nün ilk kez 1748'de yayınlanan *Kanunların Ruhu* Üzerine adlı yapıtı, tahtın ayrıcalıklarını sınırlamak için *parlement*'lerin gerekli olduğu görüşüne siyasal saygınlık ve yaygın geçerlilik kazandırdı. Montesquieu'nün kendisi Bordeaux *parlement*'inin başkanıydı.

Kitap bir anda en çok satılan eser olarak altı ayda on iki baskı yaptı. 1762'de Alexandre Deleyre, polemiklerde kullanılmak üzere bu eserden aldığı parçalarla *Génie de Montesquieu* (Montesquieu'nün Dehası) adlı bir elkitabı hazırlayınca, eser nihai ödülüne kavuşmuş oldu.

Montesquieu, siyasal kurumların niçin mevcut hallerinde olduklarını açıklayacak nedenler arıyordu. Büyük çeşitlilik gösteren toplumsal ve siyasal düzenleri iki ilke temelinde araştırmaya koyuldu: insan doğasının *bir örnekliliği* ve çevrenin, kültürün yarattığı *çeşitlilik*. Montesquieu'nün yapıtı, toplumbilimsel yazın olarak tanımlayabileceğimiz türün ilk büyük örneğiydi ve siyasetle ilgili felsefi tartışmaların doğasını dönüşüme uğrattı.

Doğal Hukuk

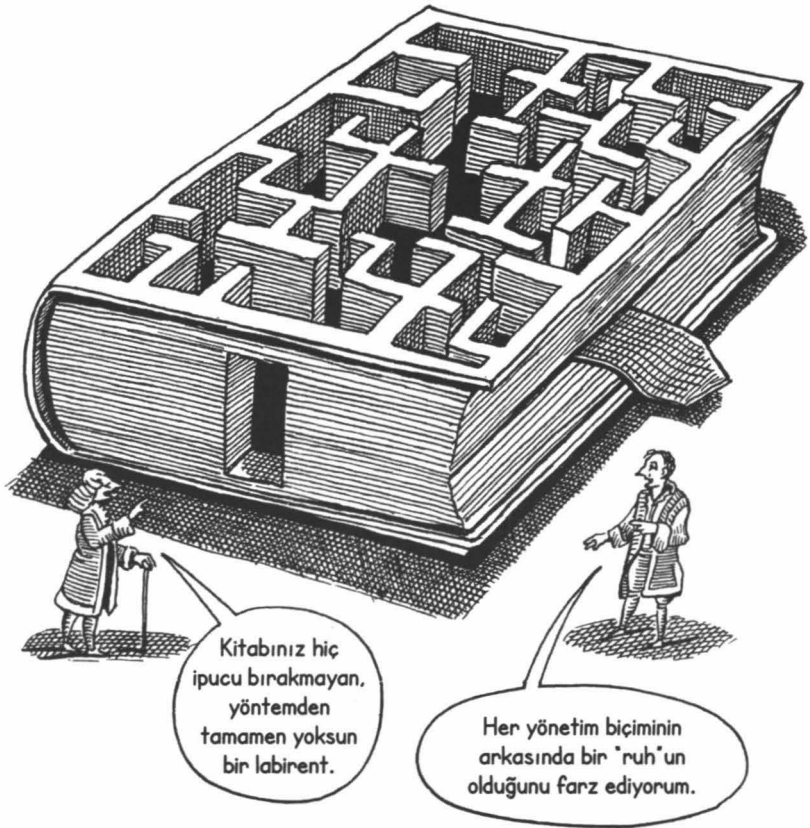
Çağdaşlarının birçoğu gibi Montesquieu de geriye dönüp **Doğal Hukuk** kuramıyla ilgili kadim geleneğe baktı. Cicero (MÖ 106–43) gibi Stoacılar, ne yapması *gerektiğini* keşfetmesi için geleneğin ve göreneğin ötesinde düşünmesinin, insanın ahlaki ödevi olduğunu düşünüyorlardı.

Aydınlanma yazarları, bazen Tanrı'yı doğal hukukun yaratıcısı ve otoritesinin kaynağı olarak gösterirlerdi, "ama gerçekte tüm bunların kökeni ve bağlayıcı niteliği insanın doğasından, dünya çapında ve tarih boyunca bilge insanların vardıkları anlaşmadan, aklın tanıklığından, insanın doğal adalet duygusundan ve Diderot'un *Encyclopédie*'de hâlâ çekingence olsa bile devrimci bir ifadeyle dediği gibi, insanların şaşmaz düşmez genel istencinden kaynaklanır." Peter Gay.

Dağınık Bir Başyapıt

Kanunların Ruhu Üzerine'nin ilk üçte birlik kısmı yönetimin mahiyetini, yönetim biçimlerini ve uyrukların haklarını ele alır. Sonra iklimin ve çevrenin siyaset ve toplumsal görenekler üzerindeki etkisini analiz etmeye yönelir. Kitabın son kısmı ise başka şeylerin yanı sıra siyasal iktisat, Fransa'da siyaset ve hukuk kuramı üzerine irdelemeler içeren bir yamalı bohça gibidir. *Kanunların Ruhu Üzerine*, 18. yüzyılın en dağınık başyapıtıdır.

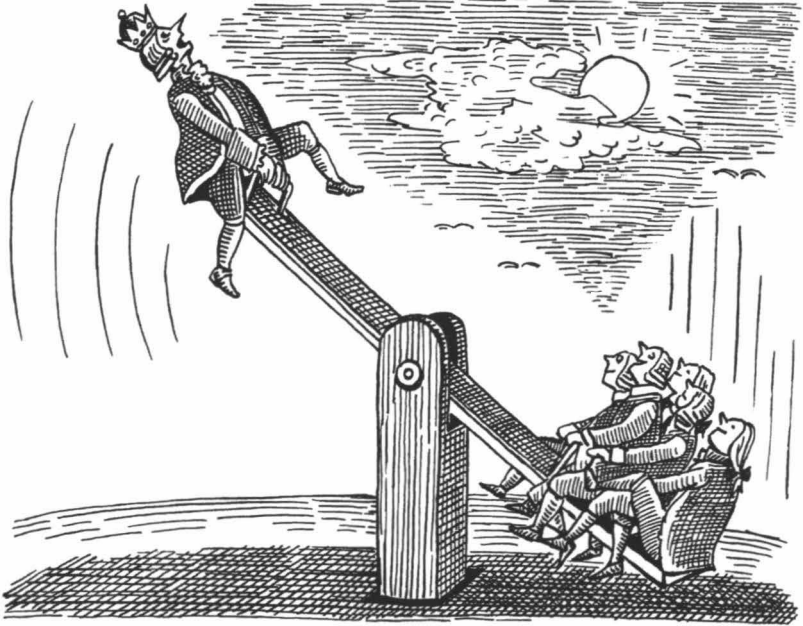
Monarşilerin arkasında "onur" vardı; işleyen bir soyluluğun sergilediği o iyice kökleşmiş statü ve sorumluluk duygusu vardı. Cumhuriyetlerin arkasındaki ruh "erdem"di, yurttaşlık bilinci, aidiyet ve bunun getirdiği ödev duygusuydu. İstibdadın arkasındaki ruh "korku"ydı. Bu destekleyici ruhlardan herhangi birisi zayıf düştüğü zaman, yönetimin kendisi de zayıf düşerdi.

Bireysel Özgürlük ve Kanun Hâkimiyeti

Kanunların Ruhu Üzerine'nin somutlaştırdığı soylu ve insancıl felsefe üzerinde tüm *philosophe*'lar görüş birliğine varabilirlerdi. Montesquieu'nün bireysel özgürlüğe olan sarsılmaz inancı, hukukla ve adaletle ilgili meseleleri ele alış tarzında en açık olarak ortaya çıkar.

İstibdadın her zaman kötü olduğuna ve denetim altına alınması gerektiğine inanıyorum. Özellikle, İngiliz uyrukların yararlandıkları bir özgürlük duygusu olarak gördüğüm ve İngiliz siyasi sistemi içinde erklerin birbirinden ayrılmasına bağladığım durumu onaylıyorum.

Montesquieu'nün anlayışına göre, kral biricik yürütme erki olmakla birlikte, yasaları tek başına parlamento yapabildi; adalet ise bunların ikisinden de bağımsız olarak işlev görmeliydi.

Aslında Montesquieu'nün görüşü, İngiliz siyasetine ilişkin çok basitleştirilmiş bir görüştü. Montesquieu bunları Britanya'da değişimin olduğu bir dönemde yazıyordu. İngiltere'nin önde gelen düşünürleri muhafazakârlığa eğilimliydiler. John Locke'un yaptığı siyasal liberalizm tanımından sonra ve modern bir ekonomik liberalizm yürürlükteyken radikal ideologlara hiç gereksinim yoktu. Gerçekte, İngiltere'de daha önce yaşanan radikalizm, Amerika kolonilerince kendisine karşı doğrultuldu. Montesquieu'nün kitabı, onları ve İskoç Aydınlanmasının siyasal kuramcılarını elbette etkiledi.

Despotların Aydınlatılması

Aydınlanma döneminin siyasal yazıları, esas olarak, yuvarlak bir ifadeyle "despotizm" ya da istibdat denilen ve pek çok kötülüğü barındıran yönetim tarzını hedef alır. Bu tarz, hükümdarın herhangi bir şekilde keyfi olarak iktidar uygulamasını kapsıyordu, ama aynı zamanda da sırf geleneğe, teamüle ya da otoriteye dayanılarak talep edildiği sürece, aristokrasinin ve kilisenin iddia ettiği ayrıcalıkları kapsıyordu.

Aydınlanma, böyle akıldışı kalınlara ya da artıklara karşı ulusun her mensubunu, kralı bile yasaların kapsamına sokma ülküsünü savunur...

Montesquieu'nün sınırlı bir monarşi biçimine ilişkin tezleri, 18. yüzyıl ortasında birçok düşünürü inandırıcı geldi; Ancien Régime altında serbest ticaret ve ticari liberalizm savunuculuğu yapan ama monarşist olmaktan vazgeçmeyen Fizyokratlar da bunlar arasındaydı.

Daha sonra bunlar, yeni kuşaktan eylemciler arasında demokratik ve cumhuriyetçi duygular yankı bulunca, Rousseau'nun yazılarından geleceğe dönük bir dil devşirme olanağı buldular. Ama Yüksek Aydınlanmanın kilit kişilerinin çoğu hiç de radikal değil, **reformcu**ydı. Fiilen gücü elinde tutanlara hitap edecek tezler ortaya atmak bunlara doğal geliyordu.

Philosophe'ların bazıları –Voltaire, Diderot ve Helvétius dahil– bir süre “aydınlanmış despotizm” fikrine kapıldılar. Ya da belki “despotizmi aydınlatma” fikrine kapıldılar demeliyiz, çünkü “aydınlanmış despotizm” *philosophe*'lar için bile siyasal bir kuram değildi. Ama önemli bir kariyer fırsatıydı. Fransa'da siyasal olarak marjinal kalınca, yüzlerini dinsel hoşgörüyü eğilimli olan ve siyasal, hukuksal, iktisadi yaşamda akılcı reformlara önem veriyor görünen Prusya'da Friedrich, Rusya'da Katerina gibi reformcu hükümdarlara döndüler.

Prusya Kralı II. Friedrich

Prusya Kralı ("Büyük") II. Friedrich (1712–1786), *philosophe*'lerden birçoğunun hayalindeydi. 1736'da Friedrich henüz veliaht prensken, genellikle Machiavelli'nin siyasal felsefesinin ikiye bölünmüşlüğü olarak görülen anlayışa karşı bir eleştiri kaleme almıştı ve sanata, müziğe, şiire olan ilgisini kanıtlamıştı. Voltaire'le yazışmaya da başlamıştı. Voltaire'in bütün arkadaşlarınınca bilinmesini çok istediği üzere, ilk girişimde bulunan Friedrich olmuştu.

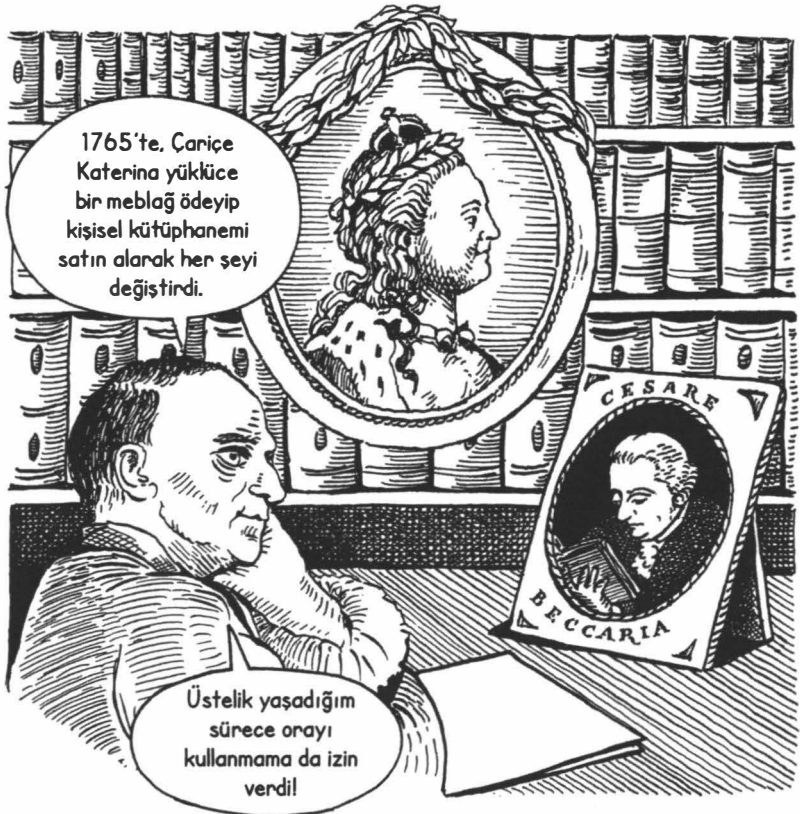

Voltaire, 1750'nin yazında Paris'e sırtını döndü (yaşamının son yılında muzafferce dönünceye kadar bir daha burayı ziyaret etmeyecekti) ve Büyük Friedrich'in sarayında üç yıllık konukluğuna başladı. Siyasal ve felsefi görüşlerine Friedrich'in pek değer vermediğini fark edince düş kırıklığına uğradı. Aslında, Friedrich'i eğlendirmek ve Fransızca yazdığı şiirleri düzeltip methetmek dışında, ondan herhangi bir hizmette bulunması beklenmiyordu.

Rusya Çarıçesi Büyük Katerina

1762’de Rusya tahtına geçen **II. Katerina** (1729–1796) daha geniş görüşlere sahipti. Rusya’nın toplumsal ve siyasal yapılarında çok gereksinim duyulan değişiklikleri yapmak için kararlılık gösterdi. Montesquieu’den ve İtalyan hukuk kuramcısı **Cesare Beccaria**’dan (1738–1794) etkilenmişti; *Encyclopédiste*’lerin başarıları da onda derin etki bırakmıştı.

1760’ların ortasında, Diderot *Encyclopédie* üzerindeki çalışmalarının sonuna yaklaşıyordu. Pek az paye almış ve pek az takdir görmüştü; derin bir şüphe ve kasvet döneminden geçmişti.

Diderot, sonraki birkaç yıl boyunca, Katerina’nın gayriresmi “kültür ateşesi” olarak hareket etti. 1773’te Katerina, uzun bir yolculuk yaparak St. Petersburg’a gelmesi için Diderot’nun aklını çeldi; bu onun Fransa dışına yaptığı ilk önemli yolculuktu.

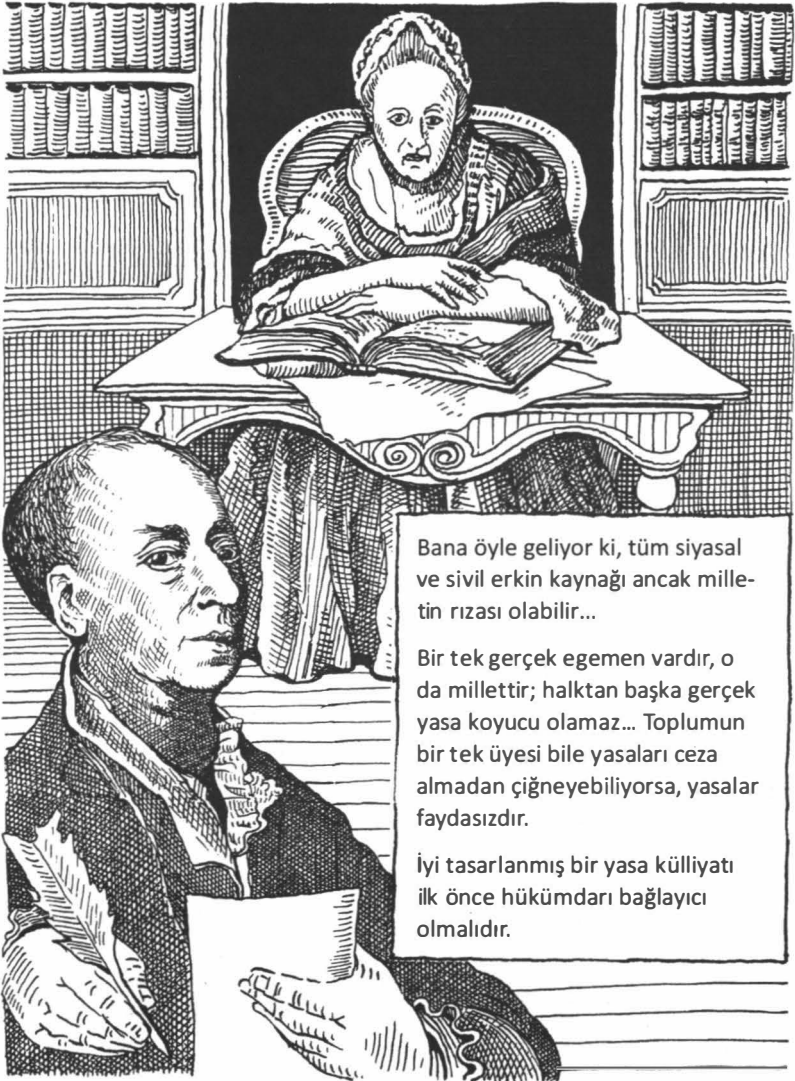
Diderot Rusya'daki konumunu, tüm Avrupa'yı aşarak bir hükümdara ders vermek –Katerina'nın Alkibiades'ine Sokrates'in rolünü oynamak– üzere gönderilmiş birisinin konumu olarak betimliyordu. Kurduğu hayaller sanki rüya gibi gerçek olmuştu; çünkü diğer "aydınlanmış" düşünürler gibi o da toplumsal ilerlemenin yukarıdan aşağıya gerçekleştirilmesi ve reformcuların, büyüklere söz geçirecek konumda olmaları gerektiğine inanıyordu. *Pages contre un tyran*'da (Bir Tirana Karşı Yazılar, 1769), "Bir filozof kendisini var gücüyle bir hükümdara değilse kime vermelidir?" diye yazmıştı.

Dedikodulara göre çariçe, kendisini Diderot'nun enerjik jestlerinden korumak için onunla kendisi arasında bir masa koymak zorunda kalmıştı.

Çariçeye Dersler

Diderot, bu korkutucu kadının sahip olduğu liberal emelleri yeniden alevlendirmeye çalıştı. Ama kadın oldukça kurnazdı ve onun öğütlerinden etkilenmeyecek kadar özgüvenliydi. Daha sonra Diderot, onunla yaptıkları konuşmaların ayrıntılarını kâğıda döktü.

Bana öyle geliyor ki, tüm siyasal ve sivil erkin kaynağı ancak milletin rızası olabilir...

Bir tek gerçek egemen vardır, o da millettir; halktan başka gerçek yasa koyucu olamaz... Toplumun bir tek üyesi bile yasaları ceza almadan çiğneyebiliyorsa, yasalar faydasızdır.

İyi tasarlanmış bir yasa külliyatı ilk önce hükümdarı bağlayıcı olmalıdır.

Papaz ve Filozof

Felsefi sistemi bir sürü saçmalıktan ibaret olan papaz, gizliden gizliye cehaleti devam ettirme eğilimi gösterir; akıl imanın düşmanıdır; iman ise papazın konumunun, servetinin ve saygınlığının temelidir...

Filozof, papaz hakkında çok kötü konuşur; papaz da filozof hakkında çok kötü konuşur. Ama filozof hiçbir zaman papaz öldürmemiştir, oysaki papaz pek çok filozof öldürmüştür. Filozof hiçbir zaman kral da öldürmemiştir, oysaki papaz pek çoğunu öldürmüştür... Diderot

Filozoflar Asla Dinsel Hizip Kurmazlar

“Herhangi bir felsefi kanının bir ülkenin dinine zarar vereceğinden korkmama-lıyız. Ortaya serdiğimiz gerçekler doğrudan doğruya gizemlerimizle çatışma-sına rağmen, bunun bir yararı olmaz, çünkü aklın ve imanın nesnelerinin çok farklı mahiyette olduğunu çok iyi bilen Hıristiyan filozoflarımız bu gizemlere daha az saygı gösteriyor değillerdir.

Filozoflar hiçbir zaman dinsel hizip kurmazlar, bunun nedeni, onların yazıları-nın sıradan insanlar için tasarlanmamış olmasıdır ve onlar hıristian arınmışlardır.

İnsanoğlunu yirmi kısma ayırırsak, bu kısımların on dokuzunun Bay Locke diye bir adamın yaşamış olduğunu hiçbir zaman bilmeyecek, kol emeğiyle çalışan insanlardan oluştuğunu görürüz. Geriye kalan yirminci kısımda okuyanların sayısı ne kadar azdır? Böyleler arasında bile yirmisi, kendini aşk romanlarıyla eğlendirirken yalnızca biri felsefeyi inceler. İnsanoğlunun düşünen kısmı çok küçük bir sayıyla sınırlıdır, bunlar ise hiçbir zaman dünyanın barışını ve huzu-runu bozmazlar.

Ne Montaigne, Locke, Bayle, Spinoza, Hobbes, Lord Shaftesbury, Collins ne de Toland, ülkelerinde kargaşa tahrikçiliği yapmışlardır; böyle şeyleri genellikle bir hizbin başına geçmeye dünden can atan ruhaniler tertip etmişlerdir. Peki, ne diyeyim? *Modern filozofların tüm çalışmaları bir araya getirilse, asla Fran-siskenler arasında cüppe kollarının ve kukuletalarının kesimi ile ilgili yaşanan çekişmelerin çıkardığı kargaşa kadar kargaşa çıkaramaz.”*

Voltaire’in *Les Lettres anglaises* (Felsefi Mektuplar, 1733) adlı eserindeki “Bay Locke Üzerine” başlıklı yazısından.

Büyük Friedrich, Voltaire’e şöyle yazıyordu: “Hurafe yapısı temellerinden sar-sılıyor ve çökmek üzere. Uluslar, kendi tarihlerini yazarlarken Voltaire’in 18. yüzyılda insanların zihinlerinde meydana gelen devrimin ilerleticisi olduğunu kaydedecekler...”

Fransa'da Katolik Kilisesi

Fransa'da Katolik Kilisesi, ağır bir buhranın pençesindeydi. Bölgesel rahipler korkunç bir yoksulluk içinde yaşıyor, işlerini üstlerinden pek az yardım görerek yapıyorlardı. Çoğunlukla soylu ailelere mensup olan piskoposlar ise gösterişli saraylarda yaşıyorlardı. Birçoğu görevlerini savsaklıyordu ve onaylanmış olmanın inançlara bağlanmakta sakınca görmüyordu.

Ruhban zümresinin 18. yüzyıldaki davranışları, önceki yüzyıllara kıyasla muhtemelen çok daha berbattı. Ama ortaçağdan beri tavernalarda anlatılabilen hikâyeler, klişe tiplerden oluşan zengin bir miras bırakmıştı.

Şehvet düşkünü keşişler, azgın rahibeler, zührevi hastalığa yakalanmış iktidarsız piskoposlar, kızıışmış başrahibeler...

Ruhban zümresi, kolayca kara çalmalara hedef oluyordu ve Aydınlanma dünyasında iyice çoğalan pornografide sıklıkla boy gösteriyordu.

İnanç Çağı Olarak Aydınlanma Çağı

Önde gelen *philosophe*'larca Katolik Kilisesi'nin erkine art arda yöneltilen saldırılar, Aydınlanma döneminde bu kurumun özellikle güçlü bir konumda ve mücadeleci bir havada olduğu izlenimine yol açabilir. Gerçekte 18. yüzyıl, çeşitli Avrupa ülkelerinde devlete ait kurumların, ister Katolik ister Protestan olsun yerleşik kiliseler aleyhine güç ve nüfuz kazanmasına tanıklık etti.

18. yüzyılı, aklın ilerleyişine karşı inancın sürekli savunmada kaldığı bir dönem olarak betimlemek yanlış olur. Aydınlanma çağı, güçlü dinsel hareketlerin gelişmesine de tanıklık etti.

- İngiltere'de Metodizm'in doğuşu
- Kuzey Amerika kolonilerinde "Büyük Uyanış"
- Lehistan (Polonya) Yahudileri arasında mistik Hasidi tarikatının yükselişi
- Protestan Alman devletlerinde Pietist hareket

Dinin Toplumsal Gerekliđi

Voltaire'in Ferney'deki evinde *philosophe* dostlarını eğlendirirken betimlendiği, belki de uydurma olan bir fıkra herkesin ağızındaydı. Dostlar, ateizm hakkın-da canlı ve samimi bir sohbe te dalmışlardır. Voltaire birden herkesi susturur ve uşakları odadan çıkarır. Sonra da aldığı bu önlemin nedenini açıklamak için, "Bu gece boğazlanmak mı istiyorsunuz?" diye sorar.

Cehennem Korkusu Salmak...

Voltaire ve diğer *philosophe*'ların birçoğu, teologlarca inanılan doğruları kuşkuyla karşılamalarına karşın, yine de dinin büyük olasılıkla toplumsal açıdan gerekli olduğu kanısını taşıyorlardı. Cehennem ve ebedi ceza korkusu –**Edward Gibbon**'ın (1737–1794) *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi* (1776) adlı eserinde belirttiği gibi– hâlâ etkili bir toplumsal kontrol aracı olarak işlev görebiliyordu.

Roma dünyasında geçerli olan çeşitli ibadet tarzlarının hepsi, halk tarafından eşit derecede doğru, filozoflar tarafından eşit derecede yanlış, yargıçlar tarafından ise eşit derecede faydalı sayılıyordu.

Ateistlerden kurulu bir toplum
işleyebilir; ama ancak bir avuç
filozoftan oluşuyorsa.

Bağnazlığın bulaşıcı hastalık gibi yayılmasına karşı,
en sonunda bizzat halkı aydınlatmaktan başka bir
çare belki de yoktur.

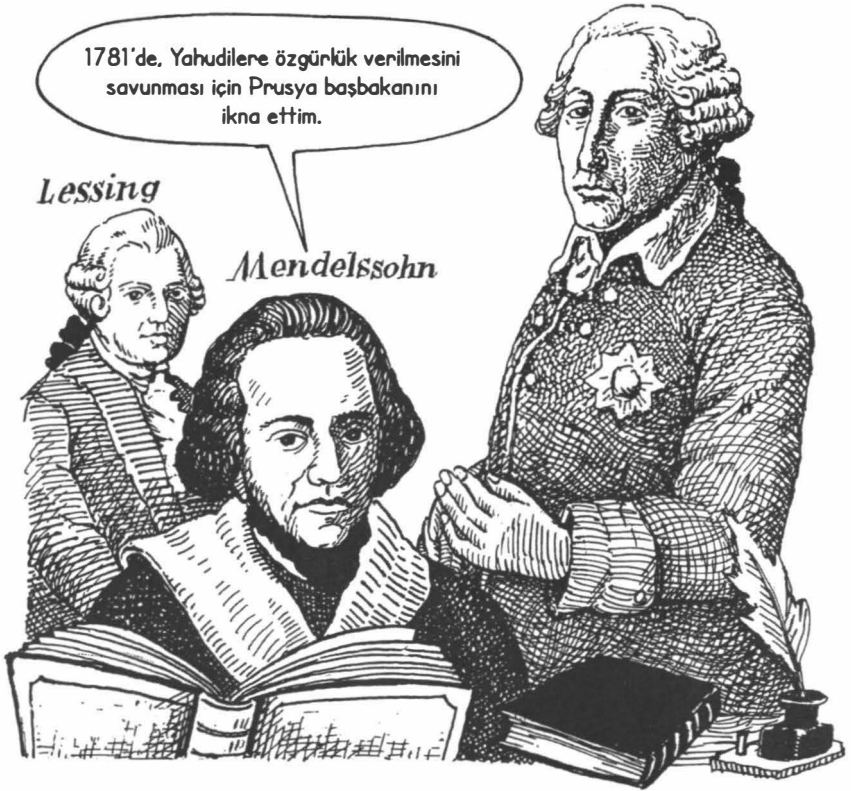
Kilise, Devlet ve Yurttaş Hakları

Dinsel hoşgörü, birçok egemen için resmen uygulanması zor bir şeydi. Devletlerin büyük çoğunluğu, meşruiyetini hiç değilse kısmen belirli bir kiliseye bağlı olmasından alan monarşilerce yönetiliyordu. Uyrukları arasında oldukça büyük sayıda Protestanın da bulunduğu Fransız monarşisi, taç giyme töreninde, Protestan sapkınlığın kökünü kazıma yemini ediyordu. İngiliz monarşisi, İngiltere Kilisesi'nin laik başıydı. Prusya kralı, Lutherci kilisenin *summus episcopus*'uydu.

1782'de, İmparator II. Joseph, Avusturya Yahudilerine birçok önemli yurttaş hakkı tanıyan bir "Hoşgörü Beratı" yayınladı.

Prusya kralı II. Friedrich 1740'ta, yani Maria Theresa'yla aynı yıl tahta çıktı. Friedrich, resmi olarak çoğunluktaki Lutherci kilisenin başı olmasına rağmen, kişisel olarak inançsızdı ve Farmasondu. Görevini, Prusya'daki birçok farklı dinsel grup arasında arabuluculuk yapmak olarak tanımlıyordu, hatta o kadar ki, başkenti Berlin'de bir Katolik katedrali yapımı için devlet bütçesinden kaynak tahsis etti. Dinden çıkmayla ilgili sorgulamalar ve teolojik anlaşmazlıkların kamuoyuna duyurulması yasaktı. 1750'de, Prusya'daki Yahudilere daha geniş haklar tanındı.

Dessau gettosundan çıkıp yükselmiş Yahudi düşünür ve yazar **Moses Mendelssohn** (1728–1786), Alman Aydınlanmasının parlak bir şahsiyetiydi. Kendisi başlı başına bir devrimdi, Berlin'deki Hristiyan camiasını etkileyerek Yahudilere karşı tavırlarını gözden geçirmeye yöneltti. Mendelssohn, oyun yazarı arkadaşı **Gotthold Lessing**'in (1729–1781) *Bilge Nathan* adlı oyununa esin kaynağı oldu.

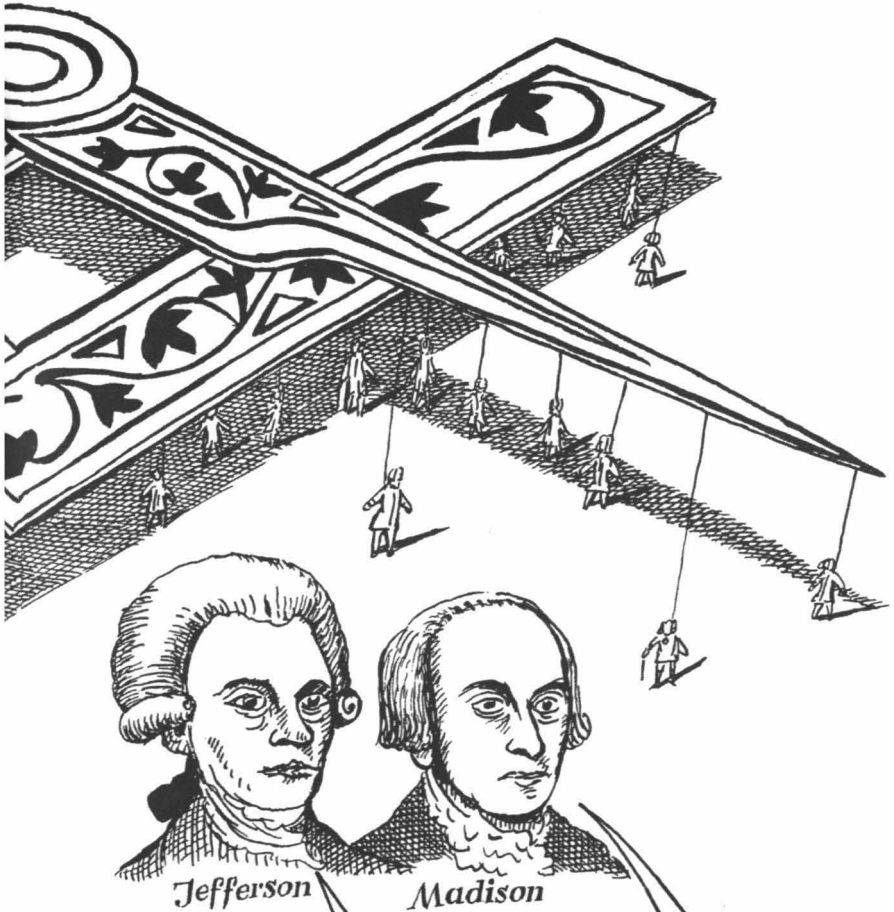
Farmasonluk

1717'de Londra, İngiltere'deki ilk Farmason locasının kuruluşuna tanıklık etti. Farmasonlar, 18. yüzyılda dikkate değer önem kazandılar. Elde ettikleri başarının kısmi bir nedeni, aristokratların, hatta Prusya kralı Büyük Friedrich ve Avusturya imparatoru I. Franz gibi saltanat sahiplerinin bile onlara katılmış olmasıydı. Benjamin Franklin ve Voltaire, bir süre aynı Mason locasının üyesiydiler.

Farmasonluk, acayip gizemsel törenler ile kardeşlik, eşitlik, dinsel hoşgörü ve akıl gibi laik, ütöpik ve evrenselci ülkülerin bir karışımıydı. Farmasonlar, 1751'de Papa XIV. Benedictus tarafından suçlandılar ve Alman devletlerinde siyasal açıdan kuşkuyla karşılandılar.

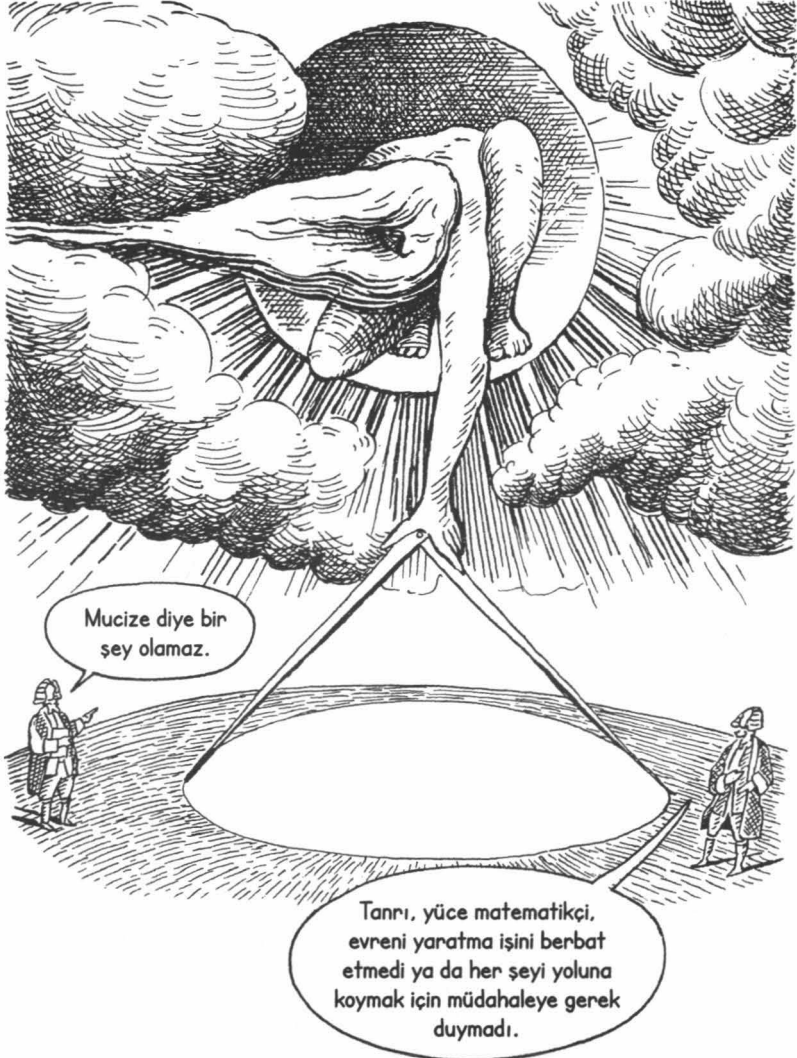
Çoğu Farmason olan Amerikan Devrimi'nin Kurucu Babaları, Birleşik Devletler Anayasası taslağını hazırlamaya giriştiklerinde Tanrı'dan hiç söz etmediler. Özellikle, **Thomas Jefferson** (1743–1826) ve **James Madison** (1751–1836) dini, kamu yaşamının ve siyasetin dışına çıkarmaya çabaladılar.

Hükümetin meşru yetkileri, ancak diğerlerine zarar vermeyecek eylemlere kadar uzanır. Ama komşumun yirmi tanrı olduğunu ya da hiç tanrı olmadığını söylemesi bana zarar vermez. Ne cebimden paramı alır ne de bacağımyı kırar!

Ulu Saatçi

Aydınlanma, gitgide Tanrı'yı doğa yasalarıyla özdeşleştirmeye yöneldi. İlahiliğin en güvenilir ve en kolay erişilir dışavurumunu sağlayan şey, Newtoncu bilimlerin örtüsünü çekip aldığı doğanın düzenliliği idi. Güzelliğiyle, enginliğiyle ve girift tasarımıyla tüm evren, onun varlığına ve üstün hünerine kanıt sağlıyordu. O, bir "Ulu Saatçi" gibi, dünyayı yaratarak işleyişini sağlayan değişmez yasaları koymuş ve sonra elini eteğini çekmişti.

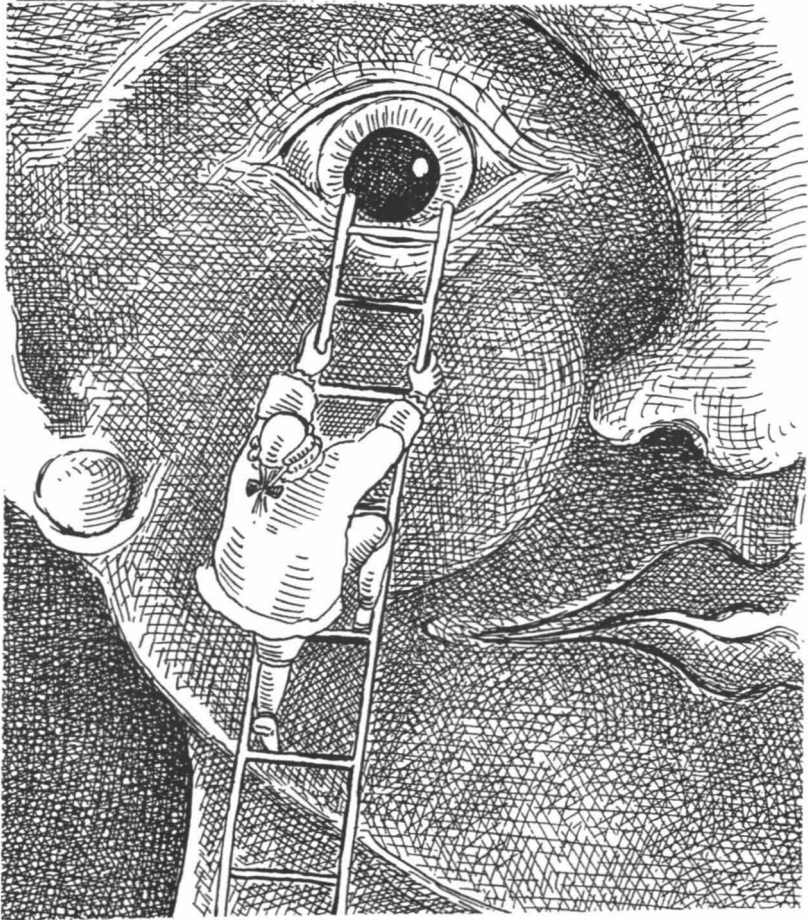

David Hume'un Kuşkuculuğu

Geleneksel Hristiyanlık, İsa'nın ilahiliğinin kanıtını İncillerin bildirdiği mucizelerde arıyordu, işte sıkıntı buradaydı. Lazarus'un mezardayken diriltilmesi ya da bizatihi İsa'nın göğe yükselişi gibi mucizelerin tümü, Aydınlanma çağında birçoklarının Tanrı'yla özdeşleştirmeye can attıkları doğa yasalarının ta kendisinin yerle bir edilmesini içeriyordu. İskoç Aydınlanmasının başta gelen şahsiyeti **David Hume** (1711–1776) çoğundan daha ileri gitti.

David Hume, Tanrı inancının akılcılığına o zamana kadar bir filozof tarafından yöneltilen en sert saldırıların yazarıydı. Hume'dan önceki filozofların birçoğu, ateist olmakla suçlanmıştı. Hume, bunu kabul eden ilk büyük filozoftu. Arkadaşları, *Doğal Din Üstüne Söyleşiler* (1779) adını taşıyan en güzel eserini sağlığında yayımlatmaması konusunda onu ikna ettiler.

*Bir Yaratıcı olduğu fikriyle alıp veremediğim yok, ama O'nun niteliklerini ya da ayırt edici özelliklerini tanımlama iddiasındaki her ifadenin tamamen mantıksız olması kaçınılmazdır. İnanç hiçbir surette **akılcı olarak** savunulamaz.*

Hume'cu Doğa Üzerine Bir İnceleme

Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (1739–1740) adlı yapıtını henüz 26 yaşındayken bitirdi. Kitabın altbaşlığı, bunun, *Deneyssel Akıl Yürütme Yöntemi-ni Ahlaki Konulara Uygulamaya Yönelik Bir Çalışma* olduğunu kabul ediyordu. John Locke'un öncülük ettiği görgül (ampirik) psikolojiyi genişletiyor ve uyguluyordu.

Bugün insanlar, doğa felsefesinde var-sayımlara ve sistemlere olan hevesle-rinden kurtarılıyorlar ve gözlemle elde edilen savlardan başka hiçbir sava kulak vermeyecekler. Tüm ahlaki tartışmalar-da reform benzeri bir şeye kalkışmalarının tam zamanıdır; ne kadar incelikli ya da dâhice olursa olsun, olgulara ve gözlemlere dayanmayan her etik siste-mini reddetmelerinin zamanı da çoktan gelmiştir.

Hume'un kuşkuculuğu öylesine kktendi ki, bilimin dayandığı kavramın ta kendisini –**nedenselliği**– zayıflatma tehlikesi içeriyordu. Hume, bilardo masasında oraya buraya çarpan bilardo toplarını örnek vererek neden ile sonucu birbirinden ayırt edebileceğimize, ama “nedensellik” deneyimi edinemeyeceğimize parmak basar.

Birinci bilardo topunun ikinci topa doğru hızla giderken sergilediği hareketi (başka bir deyişle nedeni) görürüz. İkinci topun çarpışmadan sonraki hareketini (ya da sonucu) görürüz. Ama nedenselliğin kendisini ayıştıramayız ya da deneyimleyemeyiz.

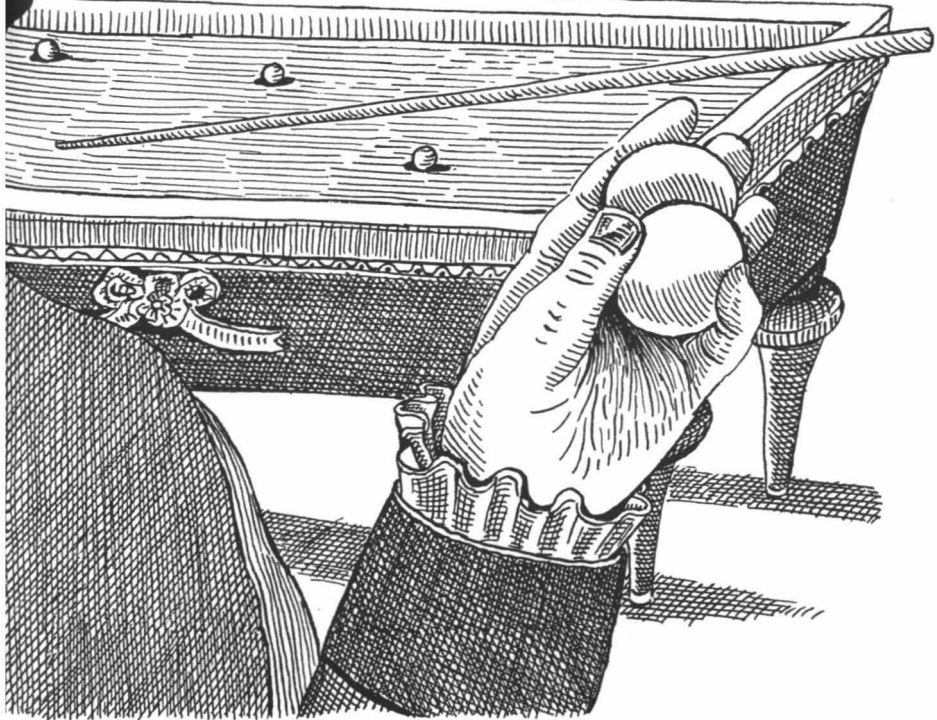
Öyle anlaşılıyordur ki bilim de din kadar sallantılı bir temel üzerinde durmaktadır.

Hume'un kuşkuçuluğu yalnızca dış dünyanın birliğini değil, deneyim dünyasını bile tehdit ediyordu. Hume'un sancılı meditasyonlarında "ben" parça parça olur. Kendisini salt bir demet algı olarak gösterir. Her bir tikel deneyim, zamandaki belirli bir anla bağlantılıdır. Bir an sonra farklı bir izlenim yaratılır. Görecek ya da alışkanlık dışında hiçbir şey, iki duyumu birbirine bağlamaz. "Ben", kurgudur.

Neredeyim ya da neyim ben? Varoluşumu hangi nedenden alırım ve hangi duruma geri döneceğim? ... Bütün bu sorularla kafam karmakarışık olur ve kendimi akla gelebilecek en acınası durumda, en zifiri karanlıkla çevrelenmiş olarak, her organdan ve yetenekten tamamen yoksun gibi hayal etmeye başlarım.

Filozof **Bertrand Russell**'in (1872–1970) yorumuna göre, Hume, *İnceleme*'nin sonraki bölümlerinde temel kuşkularını tümden unuttur ve döneminin diğer herhangi bir aydın ahlakçısının yazabileceklerine çok benzer şekilde yazar; salık verdiği çareyi, yani "umursamazlığı ve aymazlığı" kuşkularına merhem eder.

Aydınlanma Müziği

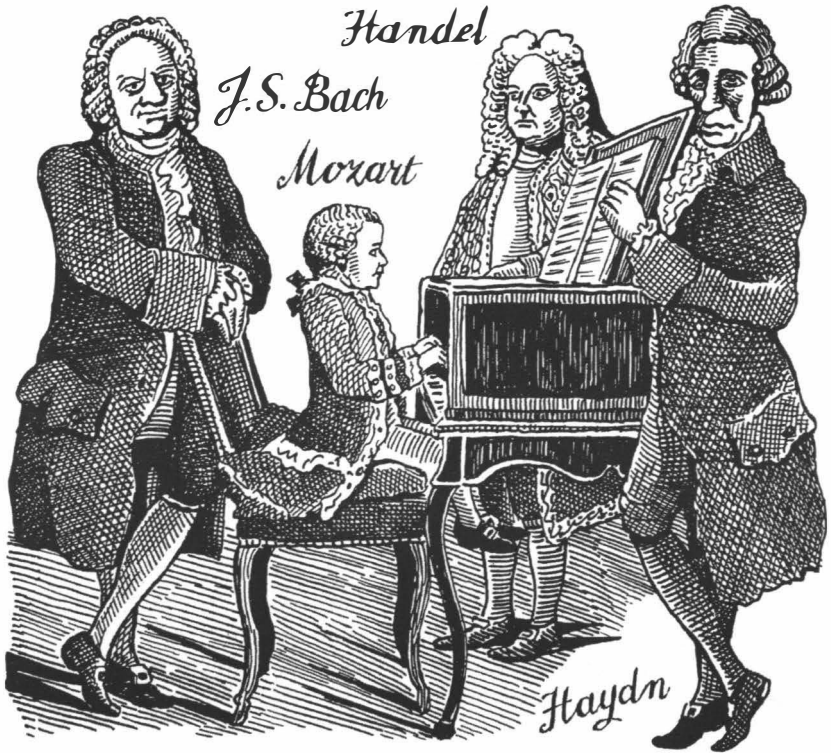
Halka açık konserler çoğaldıkça ve opera evleri yaygınlaştıkça, kilisenin ve sarayın geleneksel koruyuculuğuna bir bakıma alternatif oluşturdu. **Antonio Vivaldi** (1678–1741) ve **Domenico Scarlatti** (1685–1757) gibi İtalyan müzisyenler erkenden bu yolu açtılar. Vivaldi'nin dinsel müzikten ve operalardan oluşan muazzam sayıdaki eserleri arasında 450'yi aşkın konçerto da vardı. Klavyeli çalgılar için 500'ü aşkın sonat besteleyen Scarlatti, Napoli opera ekolünün kurucusu **Alessandro Scarlatti**'nin (1660–1725) oğluydu. 1735'te, **Giovanni Battista Pergolesi** (1710–1736), yakında öleceğini bildiği için, bir manastırda inzivaya çekilerek dokunaklı bir dinsel müzik parçası olan ve kendisine ün kazandıran *Stabat Mater*'i besteledi. 1752'de Paris'te, Pergolesi'nin komik operası *La serva padrona*'nın (Hanım Olan Hizmetçi) bir icrası, "Şaklabanlar Savaşı" denilen bir kavganın fitilini ateşledi; mesele, en önde gelen temsilcisinin **Jean-Philippe Rameau** (1683–1764) olduğu, **Jean-Baptiste Lully** (1632–1687) geleneğinden klasik Fransız üslubunun ve yeni İtalyan operasının birbirine göre taşıdığı değerlerdi. Bu itiş kakışta *Encyclopédiste*'ler büyük töhmet altında bırakıldılar. *Encyclopédie* için müzik maddelerinin çoğunu kaleme alan Rousseau da İtalyan üslubunda başarılı bir operanın –*Le Devin du village* (Köy Falcısı)– bestecisiydi. Rousseau'nun operada –müziğin dramatik eyleme hizmet ettiği– doğalcılığı savunan yaklaşımı, Paris'te ve Viyana'da çalışmalar yapan **Christoph Gluck** (1714–1787) tarafından geliştirildi.

Geniş çaplı yapıtlar çoğunlukla dinsel nitelikteydi, örneğin **J.S. Bach**'ın (1685–1750) bestelediği *Aziz Matta Pasyonu* (1729) bunlardan biriydi. Ama Bach, *Brandenburg Konçertoları* (1721) gibi dindışı müzik de besteledi. Oğulları **C.P.E.** ve **J.C. Bach** 18. yüzyılın önemli bestecileri arasına girdiler.

Georg Friedrich Handel (1685–1759), 1710'da İngiltere'ye geldi. 1732'de Londra'da Covent Garden Opera House kuruldu ve Handel, İtalyan tarzı 50 opera yazan bir besteci olarak kendini kabul ettirdi. Ayrıca en tanınmış *Messiah* (ilk kez 1742'de Dublin'de sahnelendi) olan 20 oratoryo ve kraliyet kutlamaları için müzikler de besteledi. **John Gay** (1685–1732), dönemin çok sevilen sokak şarkılarını da kullandığı *Dilenci Operası* (1728) adlı oyununda İtalyan tarzı opera modasını taşıdı.

Franz Josef Haydn (1732–1809) neredeyse 30 yıl boyunca Prens Esterhazy'nin maiyetinde çalıştı; o yıllarda 104 senfoni, yaylı çalgılar için 80 kuartet, 52 piyano sonatı, operalar ve koro müzikleri besteledi. Bazı *philosophe*'lar, yedi yaşındaki deha **Wolfgang Amadeus Mozart**'ın (1756–1791) Paris'te verdiği konsere gittiler. Mozart yoksulluk içinde öldü, ama son yıllarında muhteşem senfoniler ve büyük operalar besteledi; bunlar arasında Aydınlanmayı simgeleyen *Figaro'nun Düğünü* (1786), *Don Giovanni* (1787), *Così fan tutte* (1790; Kadınlar Böyle Yapar) ve *Sihirli Flüt* (1791) vardır.

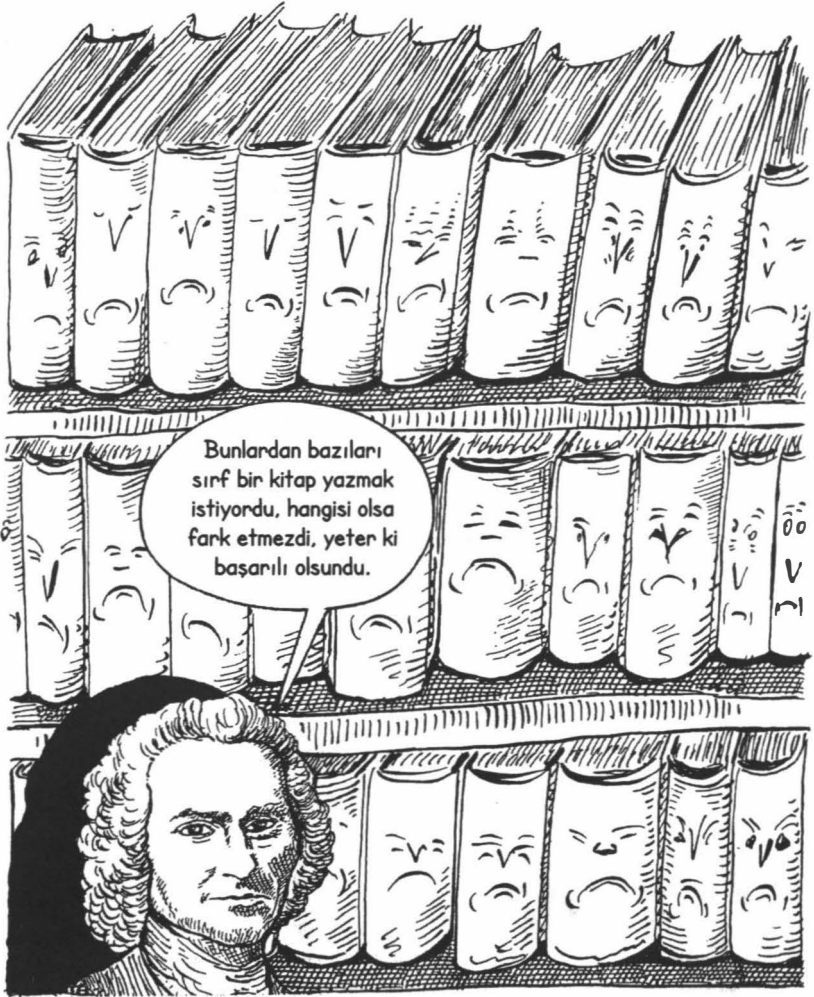
Vahşi Rousseau

Rousseau giderek bütün biçimleriyle “sofistikleşme”nin amansız düşmanı kesildi. Yalnızca zenginlere karşı düşmanlığı (Voltaire’i korkutan bir durum) besbelli olmakla kalmıyordu, dost *philosophe*’ların birçoğu da entelektüel mallarıyla gösteriş yaptıkları için bu düşmanlıktan payını alıyordu.

1750’lerin ortasına gelindiğinde, Rousseau, Holbach’ın çevresinden ve genelde Paris’ten gitgide daha çok soğuyordu. Başka *Encyclopédiste*’lerle de birkaç kez hararetli tartışmalar yaşadı. “*Salon*’lardan, çeşmelerden, caka satmak isteyen sıkıcı insanlardan” iğreniyordu, “risalelerden, klavsenlerden, kart oyunlarından, ahmakça *bon mot*’lardan [nüktelerden], çapsız masalcılardan ve mükellef akşam yemekleri verenlerden” bıkip usanmıştı. (1756)

"Felsefe yapmakta benden daha bilmiş birçok adamla karşılaştım, ama yaptıkları felsefe, sanki onların dışında yer alıyordu. Başkalarından daha çok şey bilmek arzusuyla, sırf meraktan dolayı, karşılaştıkları şu ya da bu makineyi inceleyen yapabilecekleri gibi, evrenin işleyiş şeklini incelemişlerdi. Kendilerini tanımak için değil, insan doğası hakkında bilgili konuşmalar yapabilmek için insan doğasını incelemişlerdi; çabaları kendi içsel aydınlanmalarına yönelik değil, başkalarına ders vermeye yönelikti."

Rousseau'nun İtirafı

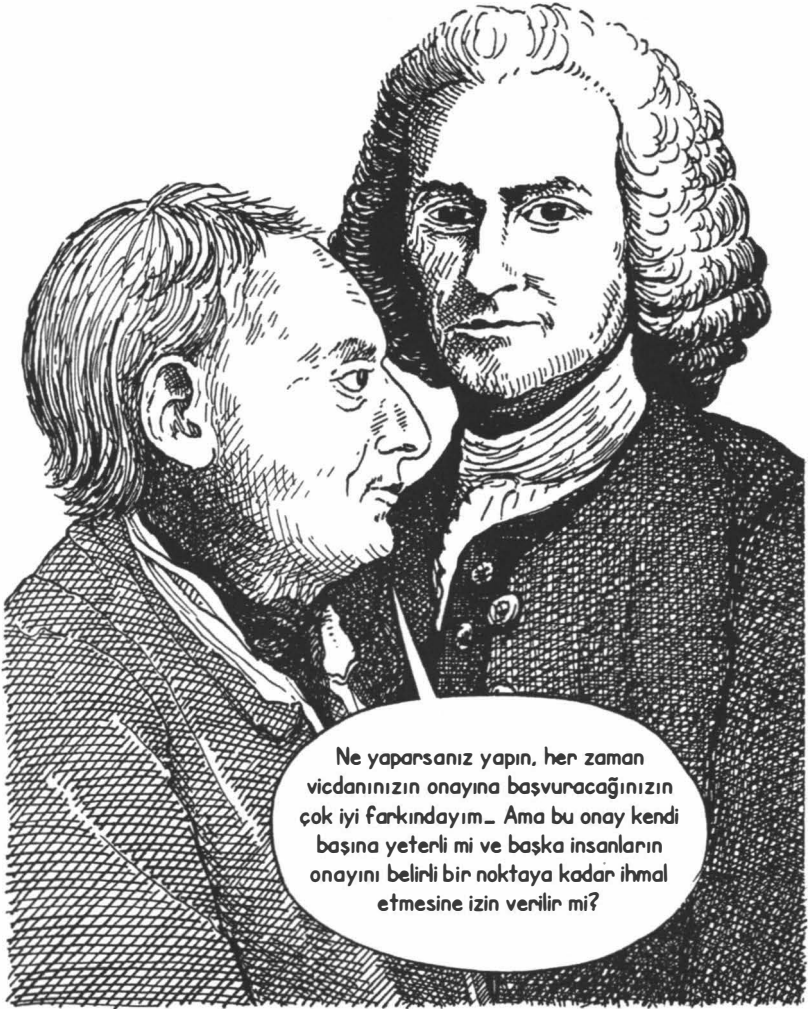
Rousseau, fikirlerini *Yeni Heloise* (1761) adlı çok satan romanında ve sonra, roman gibi okunan eğitici incelemesi *Emile*'de (1762) derli toplu olarak sunduğu için olağanüstü geniş bir okur kitlesine ulaşan baş döndürücü bir tek kişilik Aydınlanma ortaya koydu. Okuyan kamuoyu başka bir öyküyü –kendi yaşamının öyküsünü– dört gözle bekliyordu.

Ocak 1762'de Rousseau, Malesherbes'ye yazdığı bir dizi mektupta kendisini anlatmaya koyuldu; daha sonra bunlar, *İtiraflar* (1781–1788) adlı eserinin çekirdeğini oluşturdu.

Philosophe'lar görgülü, laik ve sokulgan bir takımdı. Rousseau her zaman dinsel ateşle yanıyordu. *Philosophe*'lar, modern ve kamusal olan yeni bir erdem yasası tanımlamaya ve savunmaya çaba gösterirlerken birbirlerinin gözüne bakıyorlardı. Rousseau, ahlakla ilgili meselelerde biricik denektaşı olarak kendi vicdanını esas aldı.

Diderot, bu türden öznelciliğin tehlikeleri konusunda arkadaşını uyardı.

Rousseau'nun kendi içsel varlığı konusundaki şiddetli kaygısı, paranoyaya yatkınlığın bir belirtisiydi. Ama paranoyak birisi bile eziyet görebilir. Rousseau gerçek eziyet çekti ve paranoyası kötüye gitti. Bir keresinde evi taşlandı. Bern'deki Saint Pierre Adası'na sığındı ama Bern yetkililerince kovuldu.

Daha sonra Paris'te, iyiliksever David Hume, İngiltere'ye sığınması için ona yardım önerdi. 1766'da yola çıkmalarından önceki akşam, Baron d'Holbach Hume'a bir uyarıda bulundu.

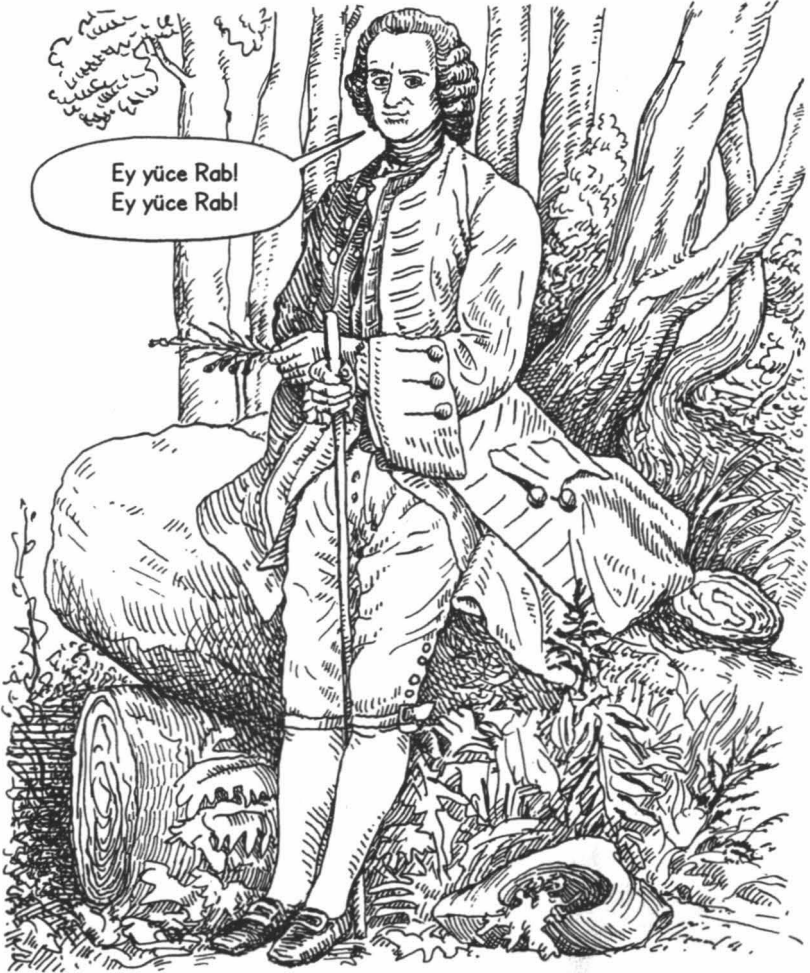

Rousseau'nun karısı Thérèse, Londra'ya onunla birlikte gitmedi, ancak daha sonra ona katıldı. Hume, kadının refakatçisinin kötü şöhretli hovarda James Boswell (Dr. Johnson'ın biyografi yazarı) olduğunu öğrenince, "arkadaşımızın şerefine ölümcül leke düşürecek" bir olaydan korkmaya başladı. Aygırın ağzından duyduğumuza üzere, Hume bu korkusunda tamamen haklıydı.

İlk Romantik

Rousseau'nun Malesherbes'e açıkladığı gibi: "Ormanda yabanıl bir nokta arayacaktım." Gepgeniş, yapayalnız bir uzayda ruhu yitip gitmişti. "Düşünmüyorum, mantık yürütmüyorum. Bir tür şehvet düşkünlüğüyle, evrenin tözüne kendimi tamamen kaptırmış hissediyorum. ... Tatlı ve derin bir hülya, duyuları öyle bir eline geçirir ki, kendinizi özdeşleştirdiğiniz o muhteşem sistemin muazzamlığında tadına doyumaz bir sarhoşlukla kendinizden geçersiniz; sonra da bütün tikel şeyler sizi iskalar ve siz yalnızca bütünü görür, bütünü hissedersiniz."

Adam Smith (1723–1790)

Arkadaşı David Hume gibi Adam Smith de İskoç Aydınlanmasının kilit ismiydi. Firth of Forth sahilindeki Kirkcaldy köyünde yaşayan hali vakti yerinde bir ailenin tek çocuğuydu. Gümrük memuru olan babası, onun doğumundan birkaç ay önce ölmüştü ve Adam tüm hayatı boyunca annesine yakınlığını sürdürdü. Dördüncü doğum gününden önce, bir çingene çetesiince kaçırıldı ve ancak bir süre sonra bulunabildi.

Smith 1740'ta Oxford'daki Balliol College'a burslu öğrenci olarak girdi, ama onun gözünde bu üniversite "porto şarabına ve önyargıya batmış"tı.

Oxford
Üniversitesi'nde,
resmi profesörlerin
büyük kısmı, nice
yıllardan beri,
öğretme iddiasından
bile bütünüle
vazgeçmiş durumda.

Üniversite yetkilileri, David Hume'un yeni yayınlanan *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* (1739) adlı yapıtının Adam Smith'teki nüshasına el koydular; kitabı ona, Glasgow'daki öğretmenini filozof **Francis Hutcheson** (1694–1746) hediye etmişti.

Smith, İskoçya'ya döndüğünde, kişi başı bir gine ödeyen 100 yurttaşın yer aldığı bir dinleyici kitlesine, tamamen yeni bir konu olan İngiliz edebiyatı üzerine bir dizi açık konferans verdi. Sonra, 1750–1751'de, Oxford'un kibir ve sahtelik kokan salonlarında henüz asla işitilmemiş bir konu olan iktisat üzerinde halka açık bir kurs düzenledi. Smith bu sayede, önce mantık profesörü olarak, sonra da ahlak felsefesi profesörü olarak Glasgow Üniversitesi'nde kürsü sahibi oldu.

Glasgow kentinin belediye başkanı olan Andrew Cochran, kısa süre önce bir siyasal iktisat kulübü kurmuştu ve Smith'i buraya üye yaptı.

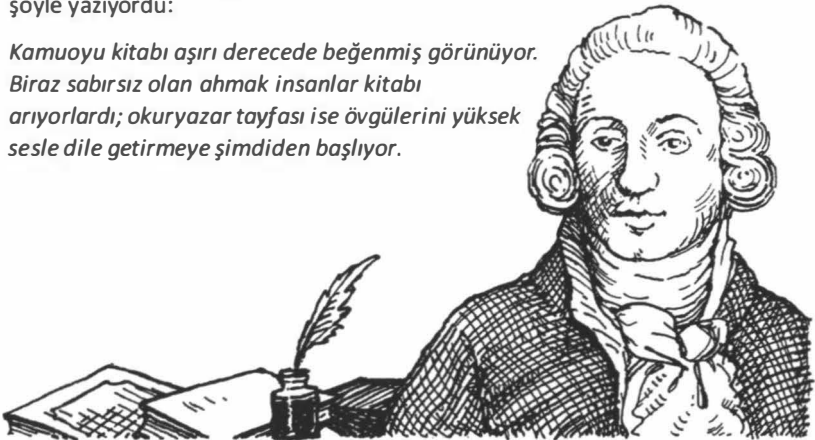
Ahlaki Duygulara Dair Bir Kuram

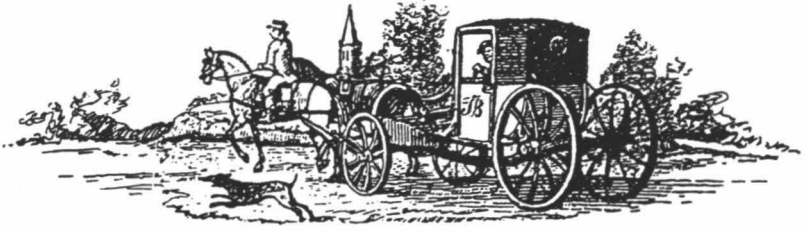
Smith'in ilk eseri olan *Ahlaki Duygular Kuramı* (1759) felsefi etiğe, bunun doğasına ve psikolojisine ilişkin sağgörülü bir incelemedir. Kitap, Smith'in çapraşık problemleri yalın ifadelerle açıklamaktaki hünerini ortaya koyar. Smith, ahlaki duyguyu, basit bir söz ustalığıyla bir "içsel insan" olarak, hepimizin içinde bulunan, yaptığımız her şey hakkında başka insanların bakış açısıyla yargılar veren bir **tarafsız izleyici** olarak tanımladı.

David Hume, arkadaşının kitabının kazandığı başarı konusunda Londra'dan şöyle yazıyordu:

Kamuoyu kitabı aşırı derecede beğenmiş görünüyor. Biraz sabırsız olan ahmak insanlar kitabı arıyorlardı; okuryazar tayfası ise övgülerini yüksek sesle dile getirmeye şimdiden başlıyor.

Smith, genç Buccleuch Dükü'nün özel öğretmeni olarak çalışmak, en başta da büyük Avrupa gezisinde düke eşlik etmek için Glasgow Üniversitesi'ndeki kürsüsünden istifa etti. Smith, Cenevre'de Voltaire'le ve Paris'te arkadaşı David Hume'la buluşmasının yanı sıra, **François Quesnay** (1694–1774) tarafından siyasal iktisat kulübünün Fransa'daki muadiline üye yapıldı. Quesnay, kralın hekimiydi ve Madam de Pompadour ile birlikte Versailles'da görev yapıyordu.

Quesnay'nin iktisat öğrencileri daha sonra Fizyokratlar olarak ünlendiler; zenginliği ve birikim için kullanılabilecek fazlalığı yaratan şeyin mübadele değil, üretim olduğunu savunuyorlardı. Adam Smith kendini tamamen evinde gibi hissediyordu ve büyük kitabı *Ulusların Zenginliği* üzerinde çalışmayı sürdürdü.

Smith'in *Ulusların Zenginliği* adlı eseri, henüz okuldayken ziyaret etmekten hoşlandığı, çivihane denilen Glasgow demir işleme tesislerini örnek alarak bir iğne fabrikasını anlattığı ünlü örnekle başlar. İşbölümü, 10 kişinin bir tek günde 48.000 iğne imal etmelerine olanak veriyordu.

Smith, arz ve talebin doğal dinamiği olarak gördüğü sürece hükümetin herhangi bir şekilde türlü müdahale etmesini onaylamıyordu. Serbest ticaret, onun siyasal iktisadının köşe taşıydı. Yazdığı yapıt, tarifelerin, harçların ve tekellerin kaldırılmasına ve bireylerin serbest pazarda girişimci olmalarının teşvik edilmesine ilişkin savlar ortaya atıyordu. Smith, bu hususlarda, Fizyokratlarca savunulan *laissez-faire* politikalarına katılıyordu.

Görünmez El

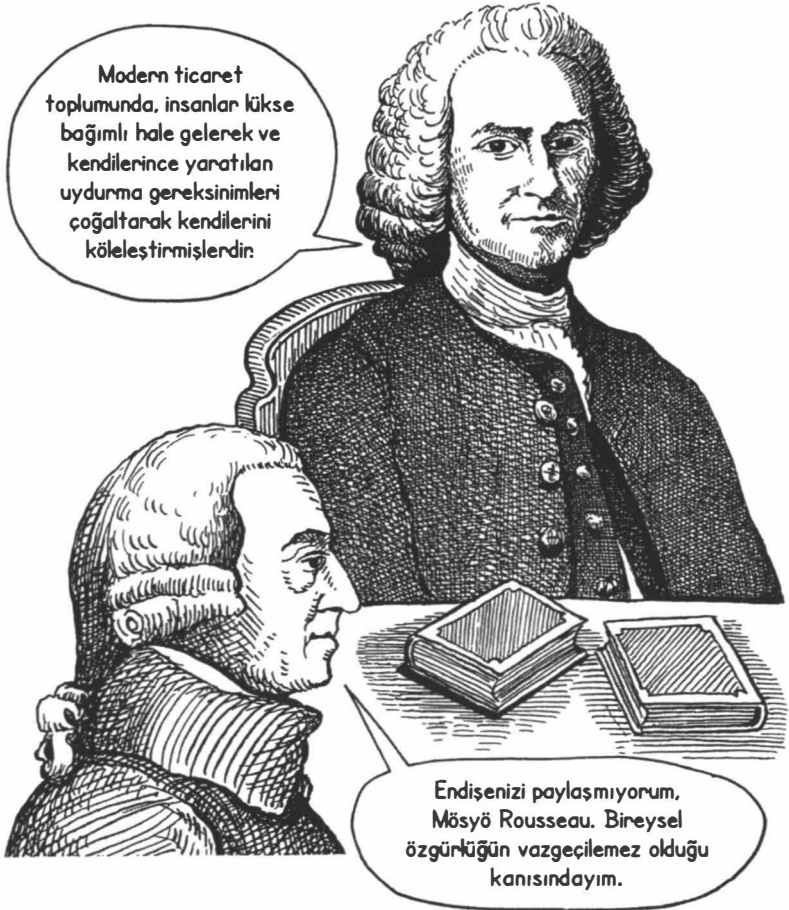
Smith'in açıklamasına göre, pazar ilişkileri, bireylerin özgürlüğünün yanı sıra ulusların özgürlüğünü de teşvik eder. Emekçi yoksullar, ücretleri için sözleşme yapma ve çetin koşulları terk edip daha iyi koşullar arama özgürlüğüne, kilit nitelikteki pazar alışverişi –emeğin satın alınması ve satılması– yoluyla kavuşmuşlardır.

Bireysel işçiler –aslında çalışan sınıfların tamamı– göreceli eşitsizliğin artmasından mustarip olsalar bile, yine de yaşam standartlarında mutlak bir düzelmeye kavuşurlar. Dolayısıyla, bireylerin kendi öz çıkarlarını gözetmelerine dayanıyor olmasına rağmen, sistem toplumun çıkarlarını ilerleten bir “görünmez el” ortaya çıkarır. Toplumsal eşitsizlik, en yoksullara sağlanan yeterli geçimle yatıştırılır.

Smith ve Rousseau

Smith, işbölümünün daha karanlık bir yüzünün olduğunu kavrar. Çok basit birkaç işlemi yapmakla sınırlı tutulan işçi, en sonunda “insan olarak birisi için mümkün olabilecek derecede aptal ve cahil” olmak zorunda kalır. İnsanilikten uzaklaşma konusunda Smith’in yaptığı açıklama, sinai yabancılaşmaya ilişkin herhangi bir modern açıklama kadar açık seçik ve ileri görüşlüdür.

İnsanlar, kendi hal ve hareketlerini, *Ahlaki Duygular Kuramı*’nda kabaca anlatıldığı şekilde tarafsız bir izleyicinin gözünden yargılamayı öğrenerek “toplumun büyük didişmesi”nden uzak durabilirler, yeter ki böyle yapmayı seçsinler.

Hem Smith hem de Rousseau, iktisat ile ahlakın içi içe dokunduğu bir insanlık tarihi anlatısı sunarlar, insanoğlunun vahşi basit yaşamdan özel mülkiyetin, karmaşıklıklaştırmanın ve eşitsizliğin modern dünyasına geçişini anlatırlar.

Smith, özgün bir “doğa durumu”nu, kıtlığın yaşandığı bir durum olarak kavrar. İnsan özgürlüğü, üretimde ve mübadelede güç birliğinin işbölümüne ve fazlalık yaratılmasına yol açtığı tarihsel gelişim sarmalından ileri gelir.

Adam Smith'in fikir pazarı konusundaki görüşleri: “Bundan başka, bolluk ya da ticaret toplumunda, diğer her meşguliyet gibi düşünmek ve akıl yürütmek de çalışan geniş kitlelerin sahip oldukları tüm düşünceyi ve mantığı kamuoyuna sağlayan çok az sayıda insanın yürüttüğü belirli bir iş alanı olup çıkar. Herhangi bir sıradan kişinin bilgilerinin ancak çok küçük bir kısmı, kişisel gözlemin ya da düşünüp tartmanın ürünü olagelmıştır. Geriye kalan tüm bilgiler, nasıl çoraplarını ya da ayakkabılarını satın alıyorsa aynı şekilde, o belirli meta türünü pazar için oluşturmayı ve hazırlamayı iş edinmiş olanlardan satın alınmıştır.”

Samuel Johnson (1709–1784)

Lichfield’de bir kitapçının oğlu olarak dünyaya gelen Johnson, Oxford’a başladı-
ğı zaman zaten hatırı sayılır bir okur kitlesine sahipti, ama parasızlık nedeniyle
incelemelerini bırakmak zorunda kaldı. Nihayet 1764’te doktorasını aldı ve “Dr.
Johnson” olma mutluluğuna erdi.

Johnson, nispeten gözlerden uzak yaşadı ve çalıştı; Birmingham’da gazetecilik
ve çevirmenlik yaparak geçimini sağladı, ardından 1737’de Londra’ya yerleşti ve
en sonunda orada başat edebi şahsiyet haline geldi. 1747’den 1755’e kadar, en
iddialı projesi olan *A Dictionary of the English Language* (İngiliz Dili Sözlüğü) üze-
rinde çalıştı; bu sözlük için 40.000’den fazla maddenin tamamını kendisi yazdı.
Edebi alıntılara bolca yer vermesi gerçek bir yenilikti. Johnson’ın *Dictionary*’si,
1884’te *Oxford English Dictionary* çıkıncaya kadar en yetkili sözlük olarak kaldı.

1763’te, hırslı genç işkoç **James Boswell**
(1740–1795) bu büyük insanla tanış-
mak için özel olarak Londra’ya
geldi.

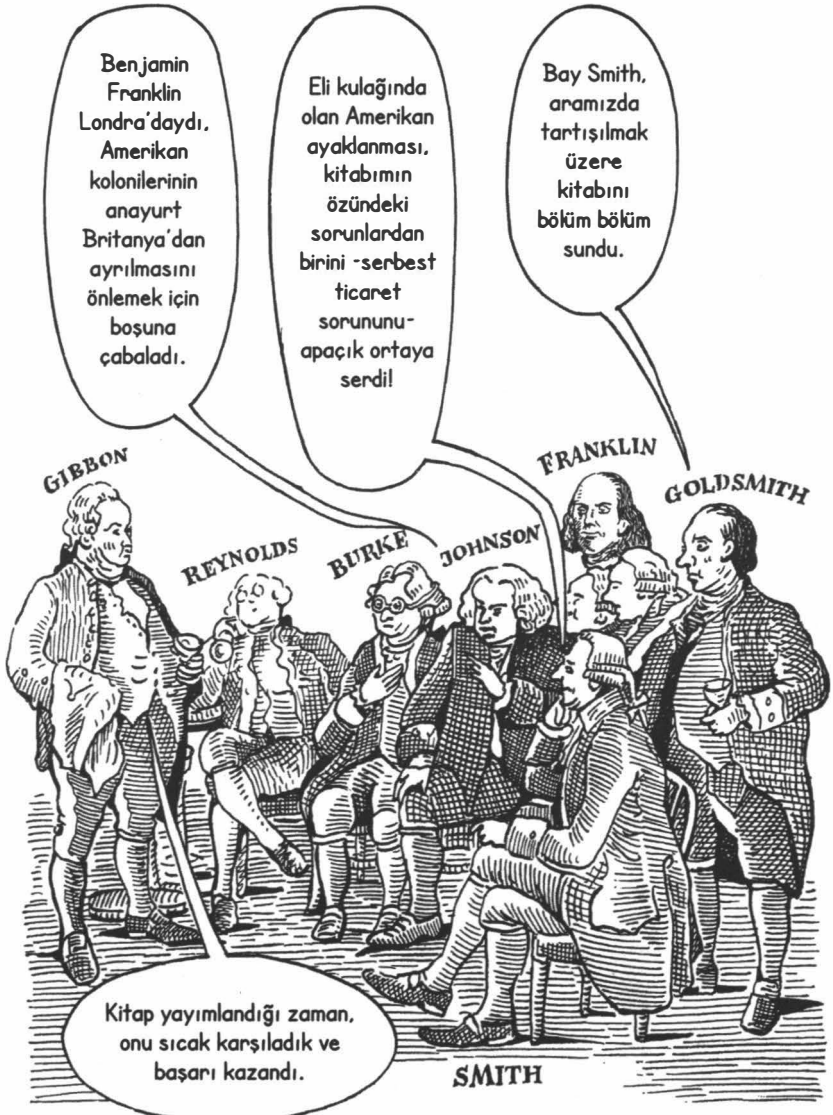
Esitsiz olsa bile yakın
dostlukla geçen otuz yılın meyvesi
olarak kaleme aldığım *Life Of
Samuel Johnson* (1791, Samuel
Johnson’ın Hayatı) adlı kitabımla
onu ölümsüzleştirdim.

Johnson 1764’te “The Club”ı (Kulüp) kurdu; orada ressam Sir Joshua Reynolds,
parlamentar Edmund Burke ve oyun yazarı Oliver Goldsmith gibi kişilerle yakın
dost oldu.

Smith, Dr. Johnson'ın Edebi Kulübüne Katılıyor

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*'nin neredeyse tamamlanmış saydığı elyazmasını yanına alarak, 1773 baharında Londra'ya gitti. Orada Dr. Johnson, Edmund Burke, Edward Gibbon, David Garrick, Sir Joshua Reynolds ve Oliver Goldsmith'le yemek yedi.

Benjamin Franklin (1706–1790)

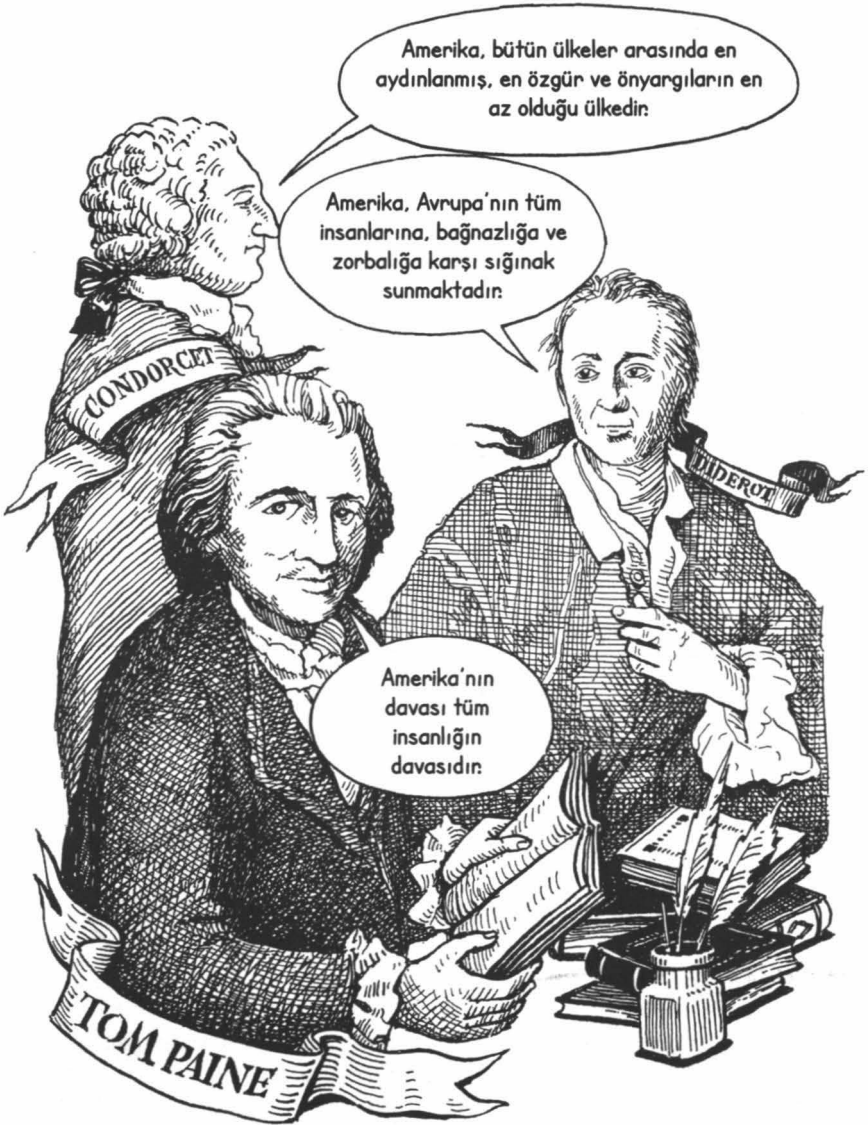
Benjamin Franklin, kendine özgü şekilde bir Aydınlanma timsaliydi: O bir taşralıydı ("soylu vahşi"ydi) ve her şeye meraklı bir bilimci olup çıkan kendi kendini yetiştirmiş biriydi. Franklin'in yıldırımla ve elektrikle yaptığı deneyler, bilimin ve teknolojinin yeni güçlerine takıntılı bir çağı simgeleyen bir önem kazandı. Franklin, *Poor Richard's Almanack*'ı (Zavallı Richard'ın Almanağı) on yıllarca yayımladı; bu kendi kendine yetmeyi ve kendi kendini geliştirmeyi amaçlayan ansiklopedi, dergi ve seçme kısa kırmaları bir şeydi.

Franklin, Paris *salon*'larında sahibi bir *philosophe* ve bilimci olarak tanınıyordu; Amerikan Devrimi, Avrupa'da böyle bir heyecanın ve yüceltmenin nedeni haline gelmeden bile bu böyleydi.

Amerikan Devrimi

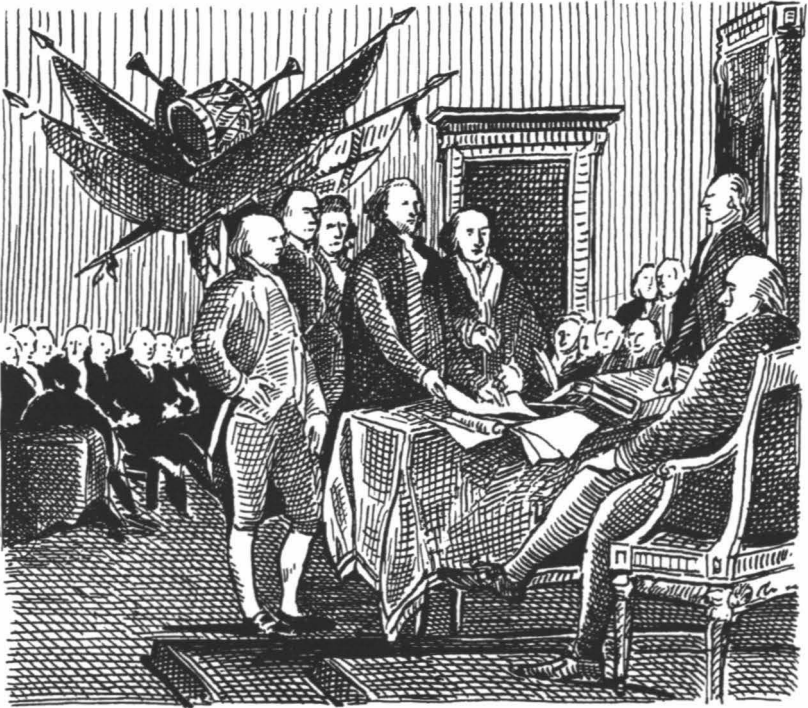
İlerlemeye ve eşit fırsata duyulan sınırsız iyimser inanç, 18. yüzyılda Amerika'da kendine yurt buldu; orası sanki Aydınlanmayı eylemde somutlaştırmış görünüyordu.

İnsan Hakları Bildirgesi

Amerika kolonicileri, gönülsüzce asi olmuşlardı. Onlarca yıl boyunca, İngiliz hükümetine saygılı dilekçeler vererek ve gerekçeler göstererek, sadece anayurttaki İngiliz tebaanın yararlandığı özgürlüklerin aynısının kendilerine de tanınmasını istemişlerdi.

En sonunda bir Bağımsızlık Savaşı verme noktasına itilmişlerdi. Yankı uyandıran, unutulmaz tanımlamalarıyla Bağımsızlık Bildirgesi, ilk önce İngiltere'nin kendi "Şanlı Devrim"i sırasında John Locke'un ortaya attığı ilkeleri yeniden ifade ederek başlar.

"Bu doğruların kendiliğinden açık olduğunu, tüm insanların eşit yaratıldıklarını, Yaradan tarafından kendilerine birtakım vazgeçilemez hakların bahşedildiğini, yaşama, özgürlük ve mutluluk arayışı haklarının da bunlar arasında bulunduğunu savunuyoruz."

John Locke yalnızca yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarından söz etmişti. Ama “fırsatlar ülkesi”nde, pek az mülkiyeti olanlar bile kendi mutluluğunu arayabiliirdi. Amerika’nın gönülsüz devrimcileri talihliydi. Yeterli aşı ve işi olmayan kitlelerin dehşetli manzarasıyla hiç karşı karşıya kalmamışlardı. Yenidünya’da yoksullar bile faydalı işlere yönelme, böylece de Avrupa’da pek çoklarının mahkûm olduğu perişanlıktan ve unutulmuşluktan kaçma olanağına sahipti.

Benjamin Franklin, en yoksul Parislilerin durumunu gözlemlediği zaman, “Yeni İngiltere’nin mutluluğunu sıklıkla” düşünmekten kendini alamamıştı.

Orada herkes mal mülk sahibi, kamu işlerine oyuyla katılıyor; derli toplu sıcak bir eve sahip, yiyecek ve yakacak bolluğu içinde yaşıyor...

Eski Dünya’daki yirmi milyon insandan on üç milyonu, tüm Birleşik Devletler’de en açık seçik perişanlık içindeki bireye kıyasla, insan varoluşunun her koşulu açısından daha perişan, daha sefil durumdaydı.

Yoksullar ve Köleler

Yenidünya'nın da yoksulları vardı. Kurucu Babalar, aslında zenginler ile yoksullar arasındaki ayrımın ezeli ve ebedi olduğu inancındaydılar. Onlar, kendi devrimlerini izleme ve o inanca sarılma olanağı buldular. Daha sonra Fransız Devrimi'nde, toplumun en perişan kesiminin talepleri, Terör Dönemi'nde aşırı-cı şiddetin ortaya çıkmasına katkı yaptı.

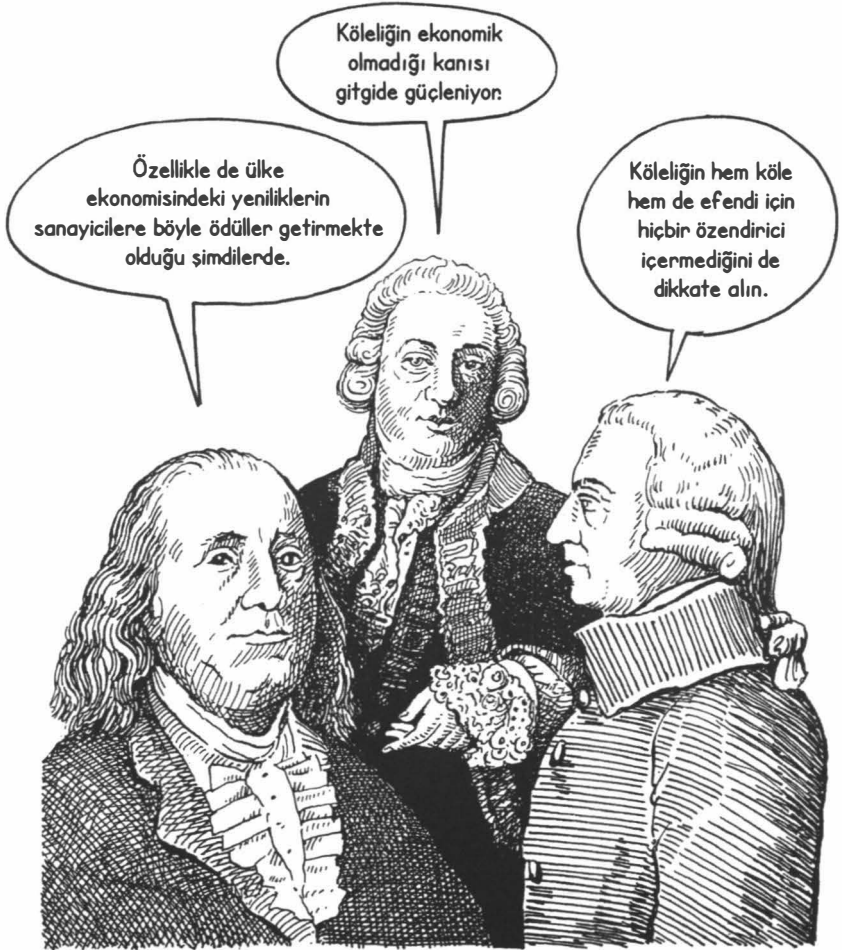
İnsan Hakları Bildirgesi'nin asıl yazarı olan Thomas Jefferson, beraberindeki diğer Kurucu Babalar gibi köle sahibiydi. Ama evrensel haklar üzerine kurulmuş bir ülkede kölelik gerçeğinden rahatsızlık duyuyordu.

Tanrı'nın adil olduğunu, onun adaletinin sonsuza kadar sessiz kalmasının mümkün olmadığını düşündüğüm zaman ülkem için tir tir titriyorum. Efendi ile köle arasında ilişki zorbalıktır. Kader kitabındaki hiçbir şey, bu insanların özgür olacaklarından daha kesin şekilde yazılmamıştır.

Köleliğin Lanetlenmesi

Aydınlanmanın bazı mensupları, Montesquieu'yü örnek alarak köleliği uygar insana yaraşmayan ve ortak insanlığa olan aydınlanmış inançla hiç bağdaşmayan bir uygulama sayarak lanetlediler.

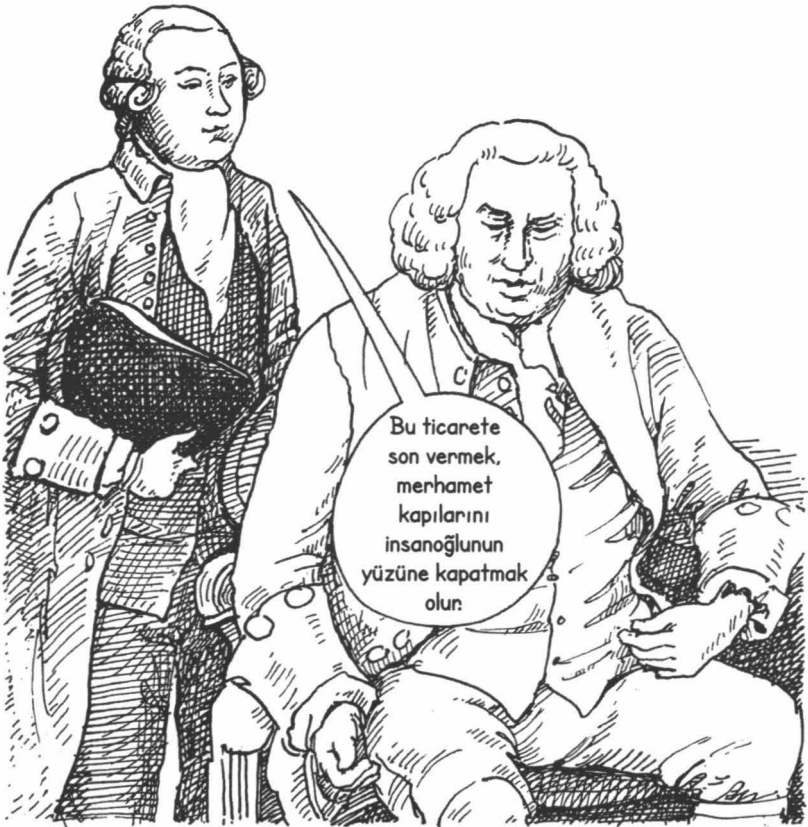

Ama köleliğe karşı ilkeli muhalefeti, esas olarak köle sahipliğini günah sayıp lanetleyen Kuveykır, Metodistler ve Anglikanlar arasındaki evanjelistler ortaya koydular. 1787'de İngiltere'de Köleliği Kaldırma Derneği (Abolition Society) kuruldu ve bunu ertesi yıl Fransa'da Amis des Noirs (Siyahların Dostları Derneği) izledi.

Köleliğin Savunulması

Toplulun tüm kesimlerinde, köleliğin savunulması, genel olarak kabul edildiğinden daha yaygındı. James Boswell, Samuel Johnson'ın köleliğe karşı olduğunu bildirdikten sonra, izin isteyerek "onun köle ticareti konusundaki genel öğretisine karşı en ciddi kınama"yı dile getirmek istediğini bildirir:

"Bütün çağlarda Tanrı'nın onay verdiği ve insanın devam ettirdiği bir statüyü kaldırmak, sadece yurttaşlarımızın sayılamayacak kadar büyük bir sınıfına karşı bir soygun olmakla kalmaz; bu sayede bir kısmı katliamdan ya da kendi ülkelerindeki katlanılmaz esirlikten kurtulan ve daha mutlu bir yaşam düzeyine kavuşan Afrikalı vahşilere karşı da aşırı zalimlik olur; özellikle onların Batı Hint Adaları'na geçtikleri ve orada görecekları muamelenin insanca düzenlemelere bağlandığı bir zamanda."

Immanuel Kant (1724–1804)

Alman Aydınlanması gecikmeli oldu, ama sonuçta bir felsefe devri yarattı: Immanuel Kant. Görgülcü Fransız *philosophe*'larca reddedilen türden bir metafizik geleneğinde kariyerine başlayan Kant'ın görüşleri olgunlaştıkça, metafiziğin sınırlarını sistematikleştiren ve doğa bilimlerinden elde ettiğimiz türden bilginin eleştirel bir temelini sağlayan anıtsal *Saf Aklın Eleştirisi*'ni (1781) ortaya çıkardı.

Kant, Rousseau ile *Encyclopédiste*'ler arasında soğukluğa yol açan gerginliği yatıştırmaya çaba gösterdi. Ama bu gerginlik, Kant'ın bilimsel olarak bilinebilir olan şeyler –**fenomenler** ya da görüngüler– alanı ile ahlaki yasanın içsel ya da **nümenal** alanı arasında yaptığı mutlak ayırmada fark edilir olmaya devam eder.

Kant'ın akla, barışa, ilerlemeye bağılılığı ve sorgulamalarının kapsamlılığı, onu önde gelen *philosophe*'lerle doğrudan aynı safa yerleştirir. Ama Kant'ın eleştirel çalışmalarında belirgin şekilde Almanca olan ve *philosophe*'lerin esinine oldukça aykırı düşen şey, eksiksiz ve kapsamlı bir felsefi sistem yaratmaya gösterdiği büyük hevestir. Kant, önceki bütün metafizik karışıklıkları sistematik şekilde düzeltip gidermesinin sonucu olarak, şimdi doğrunun, "18 yüzyılın sona ermeden önce" pekâlâ ulaşılabilir bir erek olduğunu düşünüyordu.

Sadece eleştirel yol hâlâ açıktır. Eğer okur bu yolu benimle birlikte yürüme nezaketini ve sabrını gösterirse, nice yüzyıldır ulaşılamayan şeye –yani insanın aklının, her zaman merakını çekmiş ama şimdiye kadar sonuç vermemiş olan şey konusunda tamamen tatmin edilmesi ereğine– şimdiki yüzyıl bitmeden ... ulaşıp ulaşamayacağına artık karar verebilir.

Aydınlanma Nedir?

1784'e geldiğinde, Aydınlanma çağı neredeyse 100 yılını doldurmuştu. *Berlinische Monatsschrift* adlı bir Alman dergisi, okurlarından şu soruya yanıt vermelerini istedi: *Was ist Aufklärung?* (Aydınlanma nedir?) Önde gelen Alman aydınlarından bazıları bu soruya yanıt verdi; felsefe profesörü olarak artık ünlenmiş olan Immanuel Kant da onlar arasındaydı.

Aydınlanma, insanın kendi kendini tabi kıldığı olgunlaşmamışlıktan kurtulmasıdır. Burada olgunlaşmamışlık, insanın başka biri tarafından yönlendirilmeksizin zekâsını kullanamaması anlamına gelir.

"Sapere aude! Bilmeye cesaret et! Aklını kullanma yürekliliğini göster!" Kant'ın Aydınlanma sloganı budur. Kant'ın sözleri, önde gelen 18. yüzyıl aydınlarının ve bilginlerinin birçoğunca paylaşılan bir görüşü özetler. Kant şu soruyla sözlerini sürdürür: Ne türden siyasal kısıtlamalar, Aydınlanmanın önünde bir engel oluşturuyor?

Kişinin aklını alenen kullanması her zaman serbest olmalıdır ve bir tek bu, insanlar arasında aydınlanmayı sağlayabilir.

Bize, "Aydınlanmış
bir çağda mı yaşıyoruz?" diye
sorsalar, yanıtımız "Hayır"
olun; ama bir Aydınlanma
çağında yaşadığımız
doğrudur.

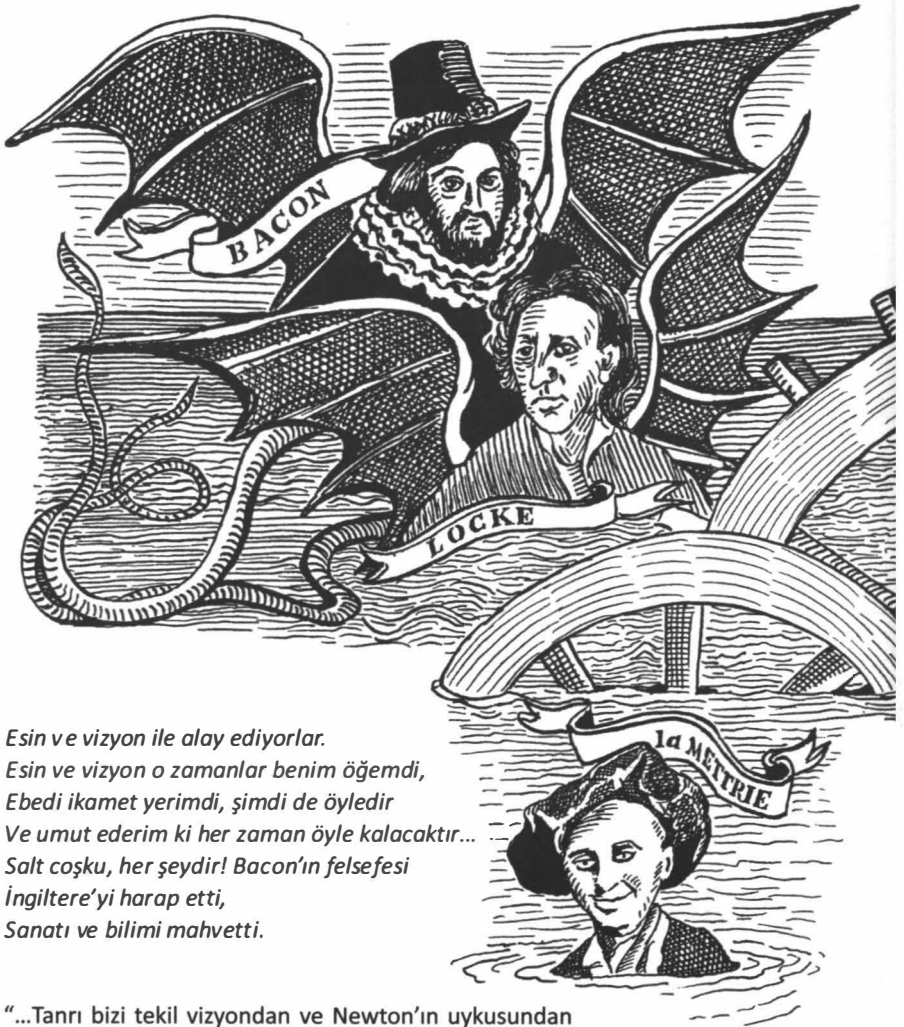
Karşı-Aydınlanma

Aydınlanma öyle büyük başarıya ulaştı ki, 18. yüzyılın ikinci yarısında Aydınlanmanın ufuklarını ve önyargılarını paylaşmayan birilerini bulmak zordu. Aydınlanmanın akla duyduğu güvene karşı tepki yalnızca ortodoks dinden gelmedi; alttan alta olsa bile kalıcı bir etki yaratan Hamann ve Blake gibi “Tanrı sarhoşu” vizyonerlerden de geldi.

Başat durumdaki akıl tapımına karşı muhalefet etmekte **William Blake** (1757–1827) kadar amansız davranan birisi daha yoktu. Blake, Sanayi Devrimi’ni ne kadar endişeyle karşıladıysa, Fransız Devrimi’ni bir o kadar coşkuyla karşıladı. “Karanlık, şeytani imalathaneleri” ve sürü gibi bir araya getirilmiş sanayi işçisi kitlelerinin çektikleri insani sefaletini kınıyordu. William Blake, Fransız Devrimi’nin meydana geldiği 1789 yılında, yoğun şiirsel bir dille akılcılık karşıtı görüşlerini sergileyen *Cennet ile Cehennemin Evliliği* adlı kitabı yayımladı.

Blake, Sir Joshua Reynolds'ın *Discourses (Söylemler)* adlı eserine düştüğü kenar notlarında, Aydınlanmanın imgelemi ele alış tarzına şiddetle tepki gösteriyordu. Blake'e göre Reynolds, Edmund Burke'un yücelik üzerine incelemesini temel alıyordu, o inceleme ise Bacon'ın ve Locke'un felsefesine dayanıyordu.

Esin ve vizyon ile alay ediyorlar.
Esin ve vizyon o zamanlar benim öğemdi,
Ebedi ikamet yerimdi, şimdi de öyledir
Ve umut ederim ki her zaman öyle kalacaktır...
Salt coşku, her şeydir! Bacon'ın felsefesi
İngiltere'yi harap etti,
Sanatı ve bilimi mahvetti.

"...Tanrı bizi tekil vizyondan ve Newton'ın uykusundan
esirgesin!" William Blake'in Thomas Butts'a 22 Kasım
1802 tarihli mektubu.

Vizyonlarının vahiysel diliyle Blake, ölümcül şekilde makineleşmiş, maddeci ve belirlenimci fikirleriyle insanı makineden farksız bir duruma indirgeyen bir toplum teşhis etti.

"Gözlerimi Avrupa'nın okullarına ve üniversitelerine çeviriyorum
Ve orada Locke'un dokuma tezgâhını görüyorum, argacı hiddet saçıyor
Newton'ın su dolaplarınca yıkanmış; silah kumaş
Ağır kırışıklıklarla her ulusun üstüne katlanıyor: zalim atölyeler
Birçok çarkı olan gördüğüm, çarksız çark, gaddar dişliler
Birbirinin zorlamasıyla devinen..."

Georg Hamann (1730–1788)

1768’de Kant, arkadaşı İngiliz tüccar Bay Green’in Königsberg’deki bahçesinde, astronominin son derecede kusursuz bir düzeye ulaştığını, öyle ki artık astronomide hiçbir yeni varsayımın mümkün olmadığını söyledi. Tüm zihniyetinden yoğun bir düzen özlemi fıskıran Kant, evrenin daha uzak köşelerinin bile sırlarını çözmeye bilimin böylesine yaklaşmış görünmesi gerçeğini alkışlayabilirdi. Kant’ın Königsberg’den başka bir tanıdığı olan **Georg Hamann** ise ilerlemeye karşı olmakla kalmıyor, onu bütün bütüne yok etmeyi –Blake’e oldukça benzer bir tutumla– istediği kanısını taşıyordu.

Kendini, Aydınlanma Golyat’ına karşı durması gereken Davut gibi hissediyordu. Dolayısıyla, Danimarkalı filozof **Søren Kierkegaard**’ın (1813–1855) pek hayran olduğu akılcılık karşıtlığının hakiki bir öncüsüydü.

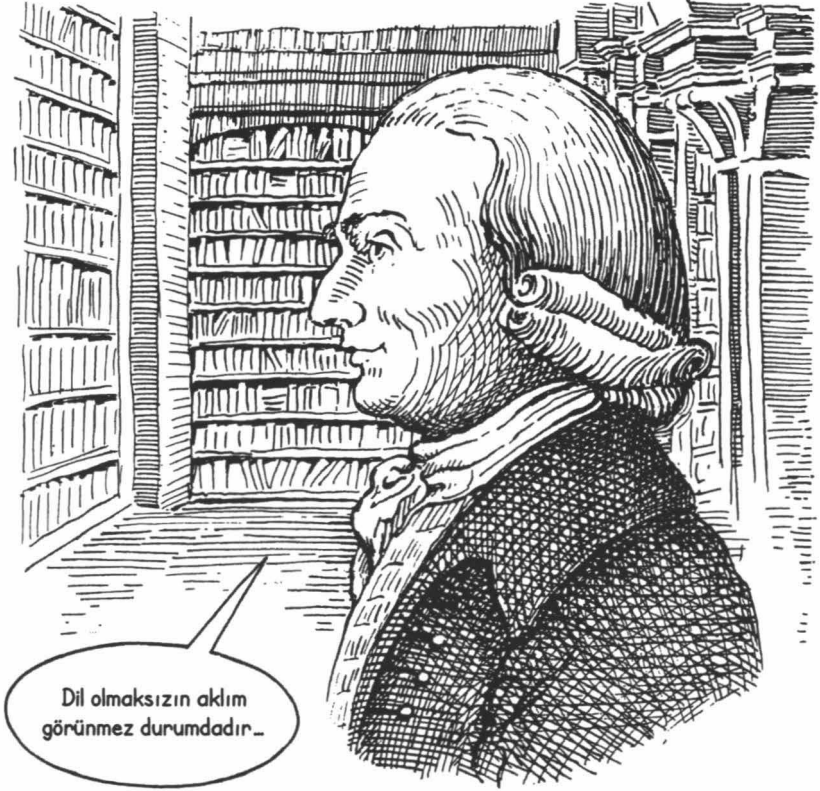
Felsefede en iyi tanıtlamaya, duygusal bir kızın bir aşk mektubuna baktığı gözle bakarım; haz alarak ama şüpheyle.

Hamann’ın Kant’a yazdığı bir mektuptan.

Dil, Aklın Organonu*

Blake, Aydınlanmanın imgelemi önemsiz gösteren tavrına kızarken, Hamann, dilin rolünü göz ardı etmekle Aydınlanmanın kendini gülünç duruma soktuğunu düşünüyordu.

Akıl hakkındaki bütün boş laflar sırf gevezeliktir. ... Yalnızca tüm düşünme yeteneği dile dayanmakla kalmaz, aynı zamanda da dil, aklın kendini yanlış anlamasının merkezinde yer alır.

Bütünıyla felsefemizin, akıldan çok dilden oluştuğu kuşkusuna kapılmak üzerim; sayısız sözcüğün yanlış anlaşılması, keyfi soyutlamaların kişileştirilmesi, icat etme çabası ne kadar boşunaysa çözme çabasının da o kadar boşuna olduğu koskocaman bir problemler dünyası yaratmıştır.

* Organon: Sorgulama yöntemi ya da aracı.

Sturm und Drang

Prusya Kralı II. Friedrich'in teşvikine rağmen, Aydınlanma, Almanca konuşan prensliklerin oluşturduğu yamalı bohçada pek fazla ilerleme kaydedemedi. Aydınlanma geldiğinde, protesto, duygusal yoğunluk ve çalkantı modası yaratan bir grup "öfkeli genç" öncülük etti. Friedrich Klinger'in (1752–1831) *Wirrwarr, oder Sturm und Drang* (Karışıklık ya da Fırtına ve Gerilim) adlı oyununa atfen bugün *Sturm und Drang* olarak bilinen bu akım, o zamanlar *Geniezeit* (Deha Çağı) olarak biliniyordu. Hamann'ın *Sokratische Denkwürdigkeiten* (1759) adlı eserinin başlattığı bu akım, yalnızca 1770'li yıllarda kısa süre gelişme gösterdi.

Başka herkesi ezip boğacak tutkular beni paramparça etti. ... Her an, insanlığı ve bütün o yaşamları, bütün o nefesleri yutması için kaosun ağızına fırlatmak, arkalarından da kendimi atmak istemem gerek.

Sturm und Drang'ın büyük romanı, Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749–1832) kaleme aldığı *Genç Werther'in Acıları*, (1774) adlı romandı. Melankolik, intihara eğilimli kahraman Werther, eğitilmiş Avrupalıların çoğunun ayaklarını yerden kesti.

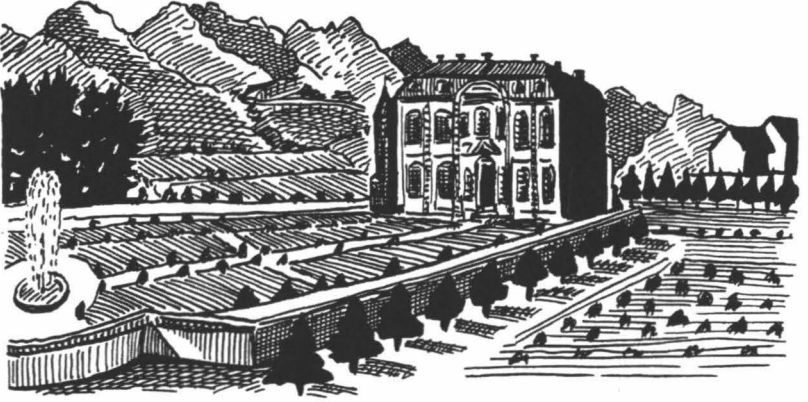
Kendi içime çekiliyorum ve orada, her ne kadar benim açık seçik imgelerimden çok, içime doğanlardan ve hayal meyal parçalardan kurulu bir dünya olsa da, bütün bir dünya buluyorum.

Bu roman ve hareketin bütünü Rousseau'dan derinlemesine etkilenmişti. *Sturm und Drang*'ın gençleri, Aydınlanma *philosophe*'lerinin akılçılığını hor gördüler ve Rousseau'nun ahlakçılığını, doğa dinini benimsediler.

Sturm und Drang'ın temsilcileri, yaşları ilerledikçe Alman Klasisizminin devleri haline geldiler. Daha genç (aynı çevrelerde karışıp kaynaşan) bir yazar kuşağı da Alman Romantikleri haline geldi.

Voltaire Ferney’de

Voltaire’in akılcı yatırımları ve bir yazar olarak başarıları, çok zengin bir adam olmasını sağladı. Yeniden Fransa’ya yerleşti ama kolayca kaçabileceği kadar sınıra yakın bir yer seçti. Cenevre’ye yakın Ferney’de bulunan malikânesinde görkemli bir şato inşa ettirdi.

Voltaire, 1760’tan itibaren Ferney’de ilgi odağı oldu. Her ülkeden ziyaretçi geliyordu. Avrupa’nın merak edilen bir kişisi, her eğitimli turistin Büyük Gezi’de “görmesi gereken” biri olup çıktı. Toplumu değiştirme umuduyla sert eleştirilerden, incelemelerden, gazete yazılarından ve yorumlardan oluşan küçük, ucuz kitapları kamuoyuna yağdırmayı sürdürdü.

Yirmi formalık ciltler hiçbir zaman devrim getirmez. Korkulması gerekenler küçük olanlardır, tanesi 30 sou’ya satılan, kolay taşınan cep kitaplarıdır. Eğer İncil 1200 sesterce’ye mal olsaydı, Hristiyan dini asla tutunamazdı.

Tek Kişilik Uluslararası Af Örgütü

Voltaire'in yazılı sözlerinin yaklaşık on beş milyonu –yirmi Kutsal Kitap oluştu-
racak kadarı– günümüze ulaşmıştır. Voltaire, salt bir yazın insanından fazlası
olmaya kararlıydı. Yalnızca yazılarıyla insanların zihinlerini aydınlatmayı ya da
ateşlemeyi yeterli gören Montesquieu'den, Diderot'dan ve Rousseau'dan bu
yönüyle ayrılıyordu.

Masumların ezilmesi
bana dokunur; zulüm beni
öfkelenendir ve çıldırtır.

Benim en büyük eserim,
birazcık iyilik yapmış
olmamdır.

Voltaire, kendi malikânesinden pek de uzak olmayan malikânelerde hâlâ serflerin ya da toprağa bağlı kölelerin bulunduğunu keşfettiği zaman, onları özgürleştirmeye yönelik bir kampanyaya destek verdi. İfade özgürlüğü ve dinsel hoşgörü için sürekli kampanya yürütmesine rağmen, Voltaire gerçekten bir toplumsal ıslahatçı değildi. Bireysel “kaybedilmiş davalar”ı üstlendi; adaletsizlik, önyargı ya da dinsel bağnazlık kurbanı olduğuna inandığı her insanı savundu. Bir hayranının yazdığına göre, Voltaire'in tutumu şöyle özetlenebilirdi: “Söylediklerinize katılmıyorum ama sizin bunları söyleme hakkınızı ölümüne savunurum.”

“Özgür olmak ne demektir?” diye soruyordu Voltaire. “Doğru mantık yürütmektir, insan haklarını bilmektir; bunlar iyi bilindiği zaman iyi savunulur.”

Canaille (Aşağı Tabaka)

Voltaire'in –tıpkı tüm diğer *philosophe*'lar gibi– bocaladığı bir konu vardı: Kitlelerin nasıl ele alınacağı konusu. Diderot'un yazıları, hayatın bir gerçeği olarak ayaktakımı izleği üzerine iç karartıcı bir seçki sunar. Hiç kimse, eğitimle ilgili sakıncaların ve fırsatların siyaset kuramı açısından doğurduğu problemlere çözüm getirmek şöyle dursun, tam anlamıyla el bile atmadı. Diderot, 30 Ekim 1759'da Sophie Volland'a yazdığı bir mektupta, "Halk öylesine geri zekâlı, öylesine yontulmamış, öylesine sefil ve öylesine meşgul ki, kendisini aydınlatamaz." Böyle bir söz etmek için stratejik bir yer olan *Encyclopédie*'nin kendisindeki "*Encyclopédie*" maddesinde Diderot şöyle yazıyordu:

İnsan türünün genel kitlesi, insan ruhunun yürüyüşünü ne izleme-ye ne de bilmeye uygundur.

Yaşamaya elverişli dünyanın yarısından çoğunu, hâlâ, neredeyse doğa durumuna yakın dehşet verici bir durumda yaşayan ... aslında farkına bile varmadan yaşayan ve ölen iki ayaklı hayvanlar işgal etmektedir.

Canaille'e gelince, bunu kafama hiç takmıyorum. Her zaman Canaille olarak kalacak.

Voltaire, 1767'de ciddiye almadığı bu *canaille*'in –içten içe kızgın, eğitilmiş alt zümresiyle "ayaktakımı"nın– çok geçmeden *sans-culottes* (baldırı çıplaklar) soyunu, yani Fransız Devrimi'nin aşırı cumhuriyetçilerini doğuracağını önceden göremedi.

Ancien Régime'de Bunalım

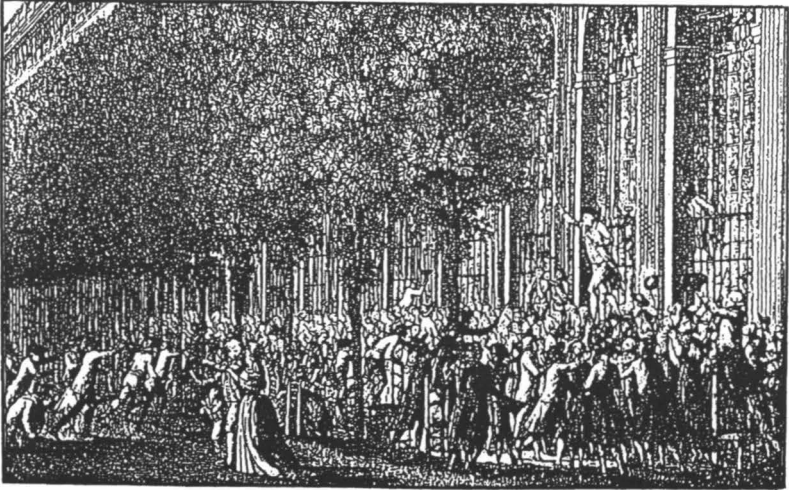
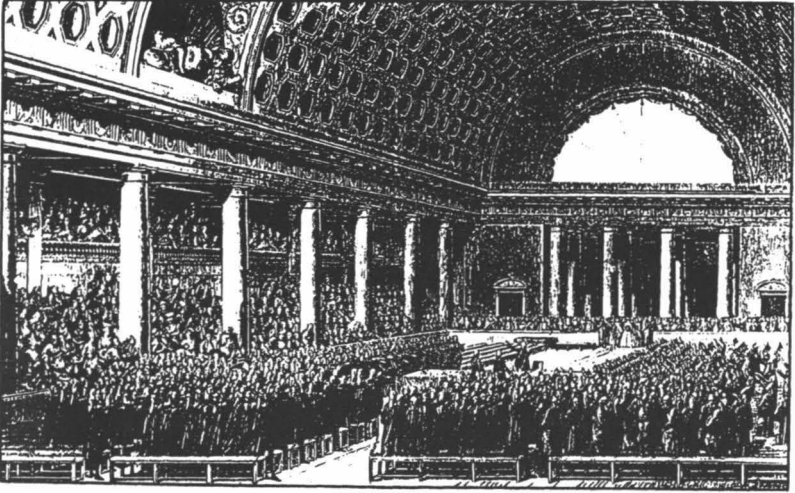
Genç XVI. Louis 1774'te tahta oturduğu zaman, yaptığı ilk atamalardan birisi, kamu hizmetinde dikkat çekici bir kariyere sahip olan *philosophe* **Anne-Robert Jacques Turgot** (1727–1781) oldu. Turgot, bir ekonomik reform programı hazırladı.

İki yıldan kısa bir süre sonra Turgot görevden alındı. *Philosophe*'lar korkuya kapıldılar. Yarım yüzyıldan beri, reform ruhunu beslemek için tartışmaya ve eleştiriye bel bağlamışlardı. Ama Turgot gibi saygı duyulan ve deneyimli bir şahsiyet bile, iyi mevzilenmiş gerici güçlerin muhalefetine dayanamamıştı. Voltaire, "O büyük adamın, Turgot'un görevden alınması içimi burkuyor" diyordu. "O kahredici günden beri, ne olayları izledim ne de kimseye bir şey sordum. Birinin gelip boğazımızı kesmesini sabırla bekliyorum."

Fransız Devrimi

1789'da XVI. Louis, mali krizle baş etmek için umarsız bir girişimde bulunarak, *États généraux*'yu, yani Fransız toplumunun üç kesimini –ruhban sınıfını, soyluları ve sıradan halkı– temsil eden ulusal genel meclisi toplamak zorunda kaldı. *États généraux*, 175 yıldan beri toplanmamıştı. Meclisin işleyişinin nasıl olacağı konusunda çıkan çok sert tartışmalar halkın galeyana gelmesine ve en sonunda devrimci eyleme yol açtı. Sıradan halkın temsilcileri ayrılarak kendi ulusal meclisini oluşturdu.

Parisli kitleler 14 Temmuz 1789'da Bastille'e baskın yaptılar. Ağustos sonuna gelindiğinde, Fransız aristokrasisinin geleneksel feodal ayrıcalıklarına son verilmiş, "İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi" yasalaşmıştı. İnsanın doğal haklarının, yani "özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme" haklarının kutsal ve devredilemez olduğu ilan edildi.

Bildiri'de, Aydınlanmanın idealleri yasa haline getirildi ve dünyaya sunuldu. Sonraki on yıl boyunca, Fransa devrimci şiddetle allak bullak oldu ve Avrupa'nın geriye kalanından gelen saldırılara karşı kendini savunmak zorunda kaldı. Napolyon'un 1799'da iktidara gelişi, devrimin ve onunla birlikte de Aydınlanmanın dönüşüme uğramış mirasının atağa geçmesi anlamına geliyordu.

Aydınlanmanın Sonu

Aydınlanmayı yaratmış olan *philosophe*'ların pek azı, Fransız Devrimi'ni görece kadar yaşadı. Devrim, çok daha genç insanlarca yapıldı ve aşırı biçimiyle ise **Maximilien Robespierre** (1758–1794) ve **Louis-Antoine Léon de Saint-Just** (1767–1794) gibi Jakoben önderlerce gerçekleştirildi; kendilerini Rousseau'nun tutkunları olarak gören bu önderler, Terör Dönemi'nin (1793–1794) mimarlarıydılar.

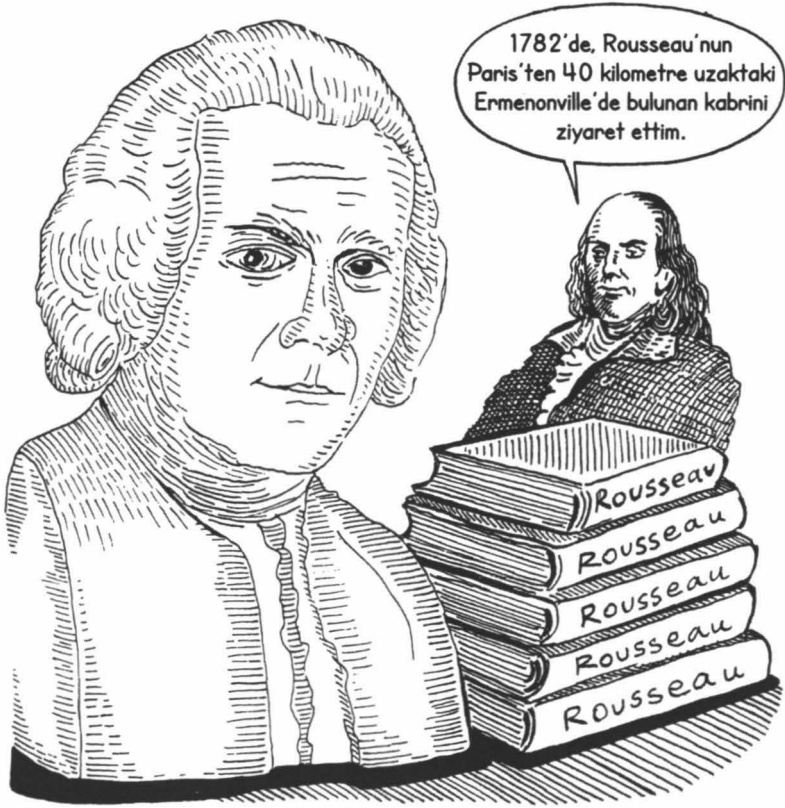
Robespierre, 7 Mayıs 1794'te yaptığı bir konuşmada, Rousseau'ya sözüm ona eziyet etmiş olan bilgiç *philosophe*'lardan onun öcünü alırcasına sözler etti.

Rousseau, erdemden söz ederken “basit ruhun yüce bilimi” demişti; *Emile* adlı romanı, “Her şey, tüm şeylerin yaratıcısının ellerinden çıkarken iyidir, her şey insanın ellerinde yozlaşır” sözleriyle başlar.

Jean-Jacques'in İlahileştirilmesi

Sağlığında pek çoklarının uzak durmuş olduğu Rousseau, 1778'de öldükten kısa süre sonra bir ölümsüzlük halesiyle kuşatılmaya başlamıştı. Cenevre'de bir heykeli dikilmişti. 1781'de, Rousseau'nun yazdığı ezgilerden bir derleme yayımlandı ve elde edilen gelir, dul eşi adına kimsesiz çocuklar yurduna bağışlandı. Bağışçılar arasında Kraliçe Marie-Antoinette ve Benjamin Franklin de vardı.

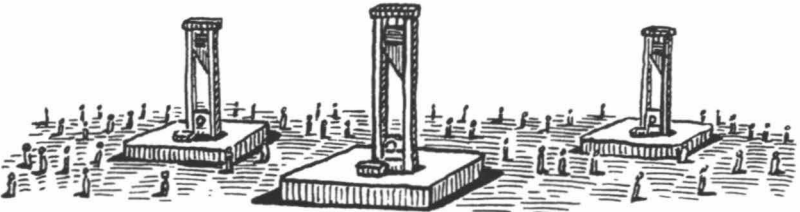
Kıskanç *philosophe*'lerin kendisine eziyet ettikleri yolunda Rousseau'nun taşıdığı paranoyak kanı, Paris'teki yerleşik edebi çevre tarafından takdir edilmediklerine inanan birçok yazarın husumetini besledi. Rousseau, Robespierre'in ve başka radikallerin simgeledikleri bu edebi alt zümrenin ilahı haline geldi. Dışlanmış, kötü muamele edilmiş ve konargöçer Rousseau, onların hem avuntu kaynağı hem de peygamberiydi.

İdeal Cumhuriyet

Bastille'in düşmesinden bir yıl sonra, 14 Temmuz 1790'daki Zafer Bayramı'nda, Jean-Jacques'ın defne yapraklarıyla taçlandırılmış büstü, beyaz giysili 600 kızın ve silahları çiçeklerle süslenmiş muhafız birliklerinin katıldığı tören alayıyla Paris caddelerinde dolaştırıldı. Ekim ayında, Ermenonville'den getirilen külleri kutsanarak Panthéon'a konuldu.

Philosophe'ların kesinlikle önceden göremedikleri halde yine de esin kaynağı oldukları bir süreçte, siyasal eylem ve aleni tartışma bir araya gelip kaynaştı. Ama savaş, devrimi dışarıdan tehdit ediyordu; yoksulların öfkeli taleplerini ileten dilekçeler ise devrimi içeriden zayıflatıyordu. Çok geçmeden her ilke, ulusal beka esasına tabi kılındı. Cumhuriyet, demokratik seçim hakkı getirdi, kentli yoksulların yararına fiyat denetimleri uyguladı ve "Cumhuriyetin düşmanları"na karşı Terör Dönemi'ni başlattı.

Rousseau, felsefi analizlerindeki radikalizme rağmen, kesinlikle bir siyasal eylemci değildi. Olacağını öngördüğü siyasal ayaklanmalardan korkuyordu. Rousseau'ya sadık olduklarına inanan Robespierre ve Saint-Just, devrimci Fransa'yı, Rousseau'nun düşlediği savaş içindeki ideal kentin yeniden beden bulması olarak görüyorlardı. Mücadele içindeki gerçek cumhuriyet, yeni bir "ahlak" toplumunun mekânı haline geldi.

1794'ün nisan ve haziran ayları arasında, devrim mahkemesi yaklaşık 1400 kişiyi giyotinle idama mahkûm etti.

Aydınlanma Projesi: Bitti mi Bitmedi mi?

Aydınlanmanın düzen ve ilerleme ilkeleri, doğayı ve tarihi kontrol etme olasılığına duyduğu güven, sağduyuya ve evrensel insan doğasına olan inancı, şişirilmiş, tartışmaya açık, hatta tehlikeli şekilde yanıltıcı görünecek bir niteliğe büründürülebilir. 19. yüzyıl, Romantizmin ve devrimin ardından bu ilkeleri karikatürleştirdi. Kendi postmodern çağımız, Jean-François Lyotard'ın ünlü sözleriyle, o geniş kapsamlı ilkeleri kutsayan "büyük anlatılar"ın çöküşüne tanıklık etmiştir. Aydınlanma projesi sona erdi mi? Yoksa bitmedi mi?

Fransız Devrimi, en derin manevi ve düşünsel kriz olarak tüm Avrupa'da deneyimlendi. Aydınlanma aydınlarının ayırt edici özelliği olan ortak amaç duygusunun yerini bölünme ve çatışma aldı. Kopma ve yenilenme anı, Romantizmde (ve Hegel'in felsefesinde) manevileştirildi (ve uyumlulaştırıldı). 19. yüzyıl olguculuğun, toplumculuğun ve evrimciliğin koyduğu, "modern" olduğuna içtenlikle inanılan yeni bilimsel paradigmalarda aşamalı bir ilerleme süreyini yeniden oluşturma girişimleriyle, "büyük anlatılar" a sarıldı.

Aydınlanmanın insanları kendilerini "modern" olarak tanımladılar ve bunun ne anlama geldiğini ayrıntılı olarak irdelemekte başı çektiler.

Oların modernliğinde saf, neredeyse çocuksu bir masumiyet vardır. 1789 Devrimi'nden "kansız" 1989 devrimlerine kadar –ve yüzyıllarca devam eden sömürü, savaş, sömürgeci işgal sürecinde– modernlik sancılı bir şekilde katliamlara ve teröre bulanmıştır. Son on yıllarda aydınların, kendilerine "postmodern" diyerek yeniden bir masumiyet ve neşe duygusu yaratmaya çalışmalarına şaşmamak gerek.

Bizimkisi, aydınlanmış bir çağ DEĞİL. Göründüğü kadarıyla köktendincilik, hurafe, bencillik ve korku zemin kazanıyor. Ama hepimiz hâlâ Aydınlanmanın çocuklarıyız. Durumumuz daha karmaşık ve entelektüel olanaklarımız daha gelişkin olabilir; ama bir Diderot'ya, bir Voltaire'e ya da bir Rousseau'ya tanıdık gelecek açmazlarla yüz yüzeyiz. Bundan ancak Diderot ve diğerleri emin olabilirlerdi: Sorunlarla yüzleşmeyi göze almak, düşünce güçlerine dayanmak ve her şeyi yeni baştan düşünmeye hazır olmak gerekir. "18. yüzyıldan beri felsefenin ve eleştirel düşüncenin merkezi meselesi, her zaman [şu] olmuştur: Kullandığımız bu akıl nedir? Bunun tarihsel etkileri nelerdir? Sınırları nelerdir ve tehlikeleri nelerdir?"

Michel Foucault, bir röportaj, "Uzay, Bilgi ve Güç" (1982)

Alman toplum kuramcısı Jürgen Habermas, Aydınlanma projesinin çağımızla ilintili olduğunu belki de en etkileyici dille savunan kişidir.

"Aydınlanma düşünürleri, sanatların ve bilimlerin yalnızca doğal güçlerin denetimini güçlendirmekle kalmayıp dünyanın ve benliğin anlaşılmasını da ilerleteceği, ahlaki ilerlemeyi, kurumların adillliğini, hatta insanların mutluluğunu da özendireceği yolundaki açık beklentiye hâlâ sahiptirler. 20. yüzyıl bu iyimserliği sarsmıştır. ... Ne denli cılız olsalar da Aydınlanmanın *niyetlerine* sıkıca sarılmaya mı çalışmalıyız, yoksa bütün modernlik projesinin kaybedilmiş bir dava olduğunu mu ilan etmeliyiz?"

Habermas, "Modernlik Karşısında Postmodernlik",
New Left Critique, 22 (Kış 1981)

Polonya doğumlu toplumbilimci Zygmunt Bauman, Aydınlanmanın umutlarıyla ve özlemleriyle aşırı aceleci bir özdeşleştirme yapılmasına karşı uyarıda bulunan çağdaş düşünürlerden biridir. Bauman'ın gözünde "modernizm", toplumun bütünü için yasa

yapabilme ve öyle yaparken de "modenlik"ın ortaya çıkardığı problemlere (yani ticari, teknolojik ve bölük pörçük bir toplumun evrilmesine) "çözüm" bulma iddiasını dile getiren aydınlar arasındaki o mücadeleli duruşun uzun tarihidir. Bauman, "çözümler" için girilen arayışı ve entelektüel "yasa koyucular"ın nobranlığını, Holokost dahil olmak üzere modernizmin dehşetlerinden birçoğunun sorumlusu olarak görüyor. Bauman'ın yorumuna göre, "postmodernizm"e geçişin olumlu yanı, toplumsal değişimle ve toplumsal problemlerle birlikte yaşamayı öğrenmemiz gerektiği; aydınların ise karmakarışık ve kafa karıştırıcı dünyamızda "yorumlayıcılar" olarak daha mütevazı ama daha faydalı bir rol oynayabilecekleri gerçeğinin kabulünü sağlamasıdır.

Aydınlanmayla dostça bağdaşabiliriz. Radikal postmodern düşünceler, dünyayı anlama tarzımızın bizatihi temellerini görebileceğimiz Aydınlanmaya bizi geri götürür. Bizim çağımız gibi o çağ da kesinliklerin ve uzun süreli istikrarın dağılıp gittiği bir dönemdi. O çağın oluşturduğu örneğe ihtiyacımız var, tıpkı Aydınlanma düşünürlerinin çok sevdikleri iki Romalıya; Cicero'ya ve Seneca'ya ihtiyaçlarının olması gibi. Diderot gibi adamlar, dünyayı laik bir anlayışla yeniden düşünme mücadelesi verirken, Roma İmparatorluğu'nun "gerileme ve çöküş" yıllarındaki son büyük pagan düşünürlere büyük bir hayranlıkla sarıldılar. Montesquieu'nün dediği gibi, eski çağdakiler birer "canlı kitap"tı, tarihi tanımış kişilerdi; oysaki modernler tarihe sırf *sahip oldular*.

İleri Okuma Kaynakları

Aydınlanmanın büyük yapıtlarının çevirileri kolayca bulunabilir: Diderot'dan *Rameau's Nephew* ve *This is Not a Story* (Oxford UP, Oxford & New York 1993), ayrıca *Selected Writings on Art and Literature*; Voltaire'den *Letters on England* ve *Candide* (Oxford UP, Oxford & New York 1990); Rousseau'dan *Reveries of a Solitary Walker* ve *Discourses*; Montesquieu'den *Persian Letters*; Hume'dan *Selected Essays* (Oxford UP, Oxford & New York 1993). Yukarıda sıralanan üç Oxford UP yayını dışında, tümü Penguin BK/Viking ABD yayınlarıdır.)

Seçkiler

Aydınlanma yazarlarından oluşan birçok seçki vardır. Benim favorim: *The Portable Enlightenment*, haz. I. Kramnick (Penguin/Viking 1995); ayrıca, *The Age of Enlightenment*, haz. L. Crocker (Macmillan, Londra 1969); *The Age of Enlightenment*, 2 cilt, haz. S. Eliot, B. Stern (Open UP, Londra 1979); *The Age of Enlightenment*, haz. I. Berlin (Oxford UP, Oxford & New York 1979).

Genel Eserler

Peter Gay'in *The Enlightenment, an Interpretation* (1969) adlı kitabı enfes (yeni basımı, W. W. Norton, New York 1996: C. 1, *The Rise of Modern Paganism*; C.2, *The Science of Freedom*). Ernst Cassirer'in *The Philosophy of the Enlightenment* (1932) kitabı, mutlaka okunmasını salık vereceğim bir klasik (Princeton UP, 1969). Norman Hampson'un *The Enlightenment* (Penguin, Harmondsworth 1968) kitabı bilimsel, toplumsal ve siyasal değişikliklere ilişkin açık seçik bir içgörü sağlıyor. Paul Hazard'ın *The European Mind 1680-1715* ve *European Thought in the Eighteenth Century* (ikisi de Penguin, Harmondsworth 1968) adlı çalışmalarında başka birçok sürpriz var. Dorinda Outram'ın *The Enlighten-*

ment (Cambridge UP, Cambridge & New York 1995) ve Roy Porter'ın *The Enlightenment* (Macmillan Educational, Basingstoke 1990) adlı çalışmaları yakın tarihli çalışmalardır. Dena Goodman'ın *The Republic of Letters* (Cornell UP, Ithaca & Londra 1994) çalışması, Fransız Aydınlanmasının kültürel tarihini anlatıyor.

Biyografiler

Diderot'nun ödül kazanmış iki biyografisi var: Birini A. M. Wilson (Oxford UP, New York 1972) ve diğerini P. N. Furbank (Secker & Warburg, Londra 1992) kaleme almış. Peter France (Oxford UP, Oxford 1983) ve Otis Fellows (G. K. Hall, Boston, Mass. 1977) tarafından yazılmış daha kısa biyografiler, ayrıca Peter France'ın çevirisiyle Diderot'nun mektuplarından derlenmiş *Letters to Sophie Volland* (Oxford UP, Oxford 1972) adlı bir seçki de var.

Gustave Lanson'ın *Voltaire* (1906) biyografisi, Peter Gay'in önsözüyle yeniden basıldı (John Wiley, New York & Londra 1966). H. T. Mason'ın *Voltaire, A Biography* (Granada, Londra 1981) adlı eseri yeni bir kısa biyografidir. Nancy Mitford'un *Voltaire in Love* (Hamish Hamilton, Londra 1957) adlı eseri, Voltaire'in büyüleyici aşkı Mme du Châtelet'yi tanımanın harika bir yoludur.

Maurice Cranston'ın 3 ciltlik çalışması, *Jean-Jacques; Noble Savage; The Solitary Self* (Allen Lane, Londra, sırasıyla 1987, 1991, 1997) en iyi Rousseau biyografisidir. Mark Hulliung'un *Autocritique of the Enlightenment: Rousseau and the Philosophes* (Harvard UP, Cambridge, Mass. & Londra 1994) adlı kitabı, parlak bir incelemedir. Robert Wokler'in (Oxford UP, Oxford 1995) yazdığı *Rousseau* da mükemmeldir. Paul Johnson'ın *Intellectuals* (Weidenfeld & Nicholson, Londra 1988) kitabındaki Rousseau incelemesi okunmaya değer.

R. Shackleton'ın yazdığı *Montesquieu: a Critical Biography* (Oxford UP, Oxford 1969) hâlâ bir klasiktir. *D'Holbach's Circle: an Enlightenment in Paris* (Princeton UP 1977), çağın en radikal ateistini destekleyen grubu tanıtır.

E. C. Mossner'in (Clarendon Press, Oxford 1980) kaleme aldığı *The Life of David Hume*, standart biyografidir. *Wealth and Virtue: the Shaping of Classical Political Economy in the Scottish Enlightenment*, haz. M. Ignatieff & I. Hont (Cambridge UP, Cambridge 1983), İskoç Aydınlanmasını inceliyor. Michael Ignatieff'in *The Needs of Strangers* (Chatto & Windus, Londra 1984) kitabı, Hume ile Boswell ve Smith ile Rousseau üzerinde büyüleyici bölümler içeriyor.

Dizin

- Ahlaki Duygular Kuramı* 136, 140
 Amerikan Devrimi 119, 144, 145
 Bacon, Francis 41, 42, 62, 63, 156
 Bağımsızlık Bildirgesi 41, 146
 bilim 41, 43, 44, 47, 59, 64, 72, 77, 81, 84, 85, 120, 124, 128, 144, 151, 156, 158, 168
 bilinç 12, 14, 101, 130
 Blake, William 155, 156, 157, 158, 159
 Buffon, Comte de 25, 48, 63, 72, 86
 Châtelet, Marquise du 45, 56, 57
 Condillac, Étienne 11, 48, 63, 89
 Coste, Pierre 12
 Descartes, René 10, 63
 Diderot, Denis 19, 23, 24, 41, 43, 48, 50, 53, 55, 60, 61, 64, 65, 68, 69, 70, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 84, 88, 89, 93, 100, 105, 107, 108, 109, 110, 131, 163, 164
 din 23, 36, 37, 40, 51, 80, 111, 113, 115, 117, 119, 124, 155, 161, 162
 doğa 11, 14, 32, 44, 47, 74, 82, 84, 85, 86, 94, 99, 100, 120, 121, 123, 129, 136, 141, 151, 161, 164
 doğal hukuk kuramı 100
 eğitim 7, 80, 89, 90, 105, 144, 164
 emek 77, 111, 139
Encyclopédie 41, 50, 51, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 68, 69, 70, 77, 80, 87, 91, 93, 100, 107, 126, 164
 Epinay, Madame d' 55
 Farmason 117, 118, 119
 Fizyokratlar 104, 137, 138
 Franklin, Benjamin 5, 91, 118, 144, 147, 169
 Fransızca 4, 5, 12, 45, 57, 106
 Fransız Devrimi 8, 40, 90, 148, 155, 164, 166, 168
 Friedrich, II. 88, 105, 106, 111, 117, 118, 160
 Goethe, J. W. von 18, 161
 Hamann, Georg 155, 158, 159, 160
 Helvétius, C. A. 48, 54, 68, 69, 88, 89, 90, 105
 Holbach, Baron d' 11, 48, 54, 61, 88, 91, 92, 93, 128, 132
 Hume, David 5, 91, 121, 122, 123, 124, 125, 132, 134, 136, 137
 iktisat 55, 80, 101, 105, 135, 137, 138, 141
İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme 6, 10, 12, 15, 43
İran Mektupları 23, 26, 27, 32, 35
 Jefferson, Thomas 5, 41, 43, 119, 148
 Johnson 23
 Johnson, Samuel 142
 Kant, Immanuel 79, 151, 152, 153, 154, 158
Kanunların Ruhu Üzerine 33, 98, 101, 102
 Katerina, Büyük 105, 107, 108
 Kierkegaard, Søren 158
 kölelik 148, 149, 150
lingua franca 4
 Linnaeus, Carl 72, 85, 86
 Locke, John 6, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 41, 42, 43, 63, 87, 89, 103, 111, 123, 146, 147, 156, 157
 maddecilik 89, 90
 matematik 44, 46
 Mesmer, Franz 59
 monarşi 39, 97, 101, 104, 116
 Montesquieu, Baron 19, 23, 25, 26, 27, 29, 32, 33, 35, 48, 61, 63, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 107, 149, 163
 müzik 80, 106, 126, 127
 nedensellik 124
 Newton, Isaac 41, 44, 45, 46, 47, 57, 63, 87, 156, 157
philosophe, philosophe'lar 11, 23, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 58, 61, 63, 68, 69, 80, 87, 102, 105, 106, 113, 114, 115, 127, 128, 130, 144, 151, 152, 161,

- 164, 165, 168, 169,
170
psikoloji 14, 87, 123, 136
- Robespierre, Maximilien
168, 169, 171
- roman 14, 17, 18, 19,
20, 21, 22, 23, 27,
32, 33, 78, 111, 130,
161, 168
- Rousseau, Jean-Jacques
18, 19, 23, 24, 25, 48,
55, 61, 63, 68, 80, 81,
83, 105, 126, 128,
130, 131, 132, 133,
140, 141, 151, 161,
163, 168, 169, 171
- Russell, Bertrand 125
- Rusya 105, 107, 108
- Saint-Just, L. A. de 168,
171
- salon, salon'lar* 5, 52, 54,
55, 79, 128, 144
- sanayi 8, 59, 155
- sansür 22, 23, 58, 70
- Shaftesbury, Lort 6, 79,
111
- Smith, Adam 5, 91, 134,
135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 143
- Sterne, Laurence 14,
23, 91
- Sturm und Drang* 160,
161
- Tanrı 10, 36, 37, 84, 85,
86, 100, 114, 119,
120, 121, 122, 130,
148, 150, 155, 156
- Tristram Shandy* 14,
15, 23
- Turgot, A. R. J. 48, 165
- Ulusların Zenginliği* 137,
138, 143
- Voltaire 19, 20, 21, 23,
25, 34, 35, 36, 37, 38,
39, 41, 45, 47, 48, 50,
55, 56, 57, 61, 63,
66, 69, 83, 105, 106,
111, 114, 115, 118,
128, 137, 162, 163,
164, 165
- Watt, James 59
- zanaat 64, 74
- zanaatkâr 64, 74

Aydınlanma, insanlık tarihinde çok önemli bir çağ, büyük bir değişimdi.

18. yüzyılda Avrupa'yı kasıp kavuran Aydınlanma, hem kendi yüzyılının hem de insanlık tarihinin en büyük değişim dönemlerinden biriydi. Aynı zamanda aydınların kendilerini kilisenin otoritesinden kurtarmak için başlattığı büyük bir ahlaki, bilimsel ve siyasi hareketti.

Peki, "Aydınlanma" aslında ne demek? Nasıl başladı ve sonuçları nelerdir? Aydınların 18. yüzyılda attığı adımlar günümüzü nasıl etkiledi?

Voltaire, Diderot, Rousseau ve Kant gibi önde gelen filozoflardan Adam Smith, Samuel Johnson, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson gibi dönemin önemli isimlerine, *Aydınlanma* eğlenceli karikatürleri ve yalın anlatımıyla Aydınlanma döneminin perde arkasını anlatıyor.

internet satış:
saykitap.com

-55.00₺

ISBN 9786050206654

SAY YAYINLARI

🌐 sayyayincilik.com

f facebook.com/sayyayinlari

t twitter.com/sayyayinlari

📷 instagram.com/sayyayincilik